

83.3

С 83

ПЕДАГОГИКАСИ" ТУРКУМИДАН

83.343.1

С-83

Соҳибқирон
сабоқлари

„O'QITUVCHI“

83.3434
С-83

СОҲИБҚИРОН САБОҚЛАРИ

Тузувчи — муаллиф
МАЛИК МУРОДОВ

Бух. ТИП и ЛП
БИБЛИОТЕКА

№

68740

ТОШКЕНТ «УЎҚИТУВЧИ» 1996

Китобда Амир Темур ҳаётидан олинган лавҳалар, унинг ўғитлари, соҳибқирон сабоқлари орқали ҳозирги мустақил Ўзбекистон учун зарур бўлган маънавият, маърифат ва тарбия муаммолари хусусида фойдали фикрлар илгари сурилади. Айниқса, соҳибқирон ҳақидаги ривоят ва афсоналар илмий-тарбиявий жиҳатдан қимматлидир.

Қўлланма мактаб ўқувчилари, олий ўқув юртлари талабалари ва кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Тақризчилар:

ТУРҒУН ФАЙЗИЕВ

Тарих фанлари номзоди,

Ғ. О. ЖАЛОЛОВ

Филология фанлари доктори, профессор

С 83

Соҳибқирон сабоқлари / Тузувчи-муаллиф
М. Муродов.—Т.: Ўқитувчи, 1996.—168 б.

ББК 82.3Ўз+83.3Ўз1

М $\frac{4302000000-200}{353(04)-96}$ 175—96

© «Ўқитувчи» нашриёти, 1996

ISBN 5—645—02726—4

ДОСТОНЛАР — ОДОБНОМА ДАРСИ

Ўзбек анъанавий халқ эпоси, шу жумладан Амир Темур ҳақидаги дostonларни том маънода халқ педагогикаси, одобнома дейиш мумкин. Жаҳон халқлари бадний хазинасидан ўрин олган шоҳ асарлардан ҳеч бир қолишмайдиган ўзбек халқ анъанавий дostonлари, шулар қатори Амир Темур ҳақидаги дostonлар педагогик жиҳатдан ҳам диққат-эътиборга моликдир. Дostonларда инсоннинг ахлоқий, жисмоний ва маънавий етуклиги, гузал суврат ва сийратлари атрофлича тараннум этилибгина қолмайди, балки шахс оилада, ҳаётда, жамоат орасида ахлоқий мукаммал бўлишга даъват этилади. Хусусан, «Равшан» дostonидаги:

Отажон, жавоб бер, ёрга бораман,
Ёр дейману номус, орга бораман,—

каби байтларни қизил империя даврида битилган тарбияга оид аксарият китоблар бадний қимматидан юқориқ қўйиш мумкин. Бахши — шоирларимизнинг халқона фалсафаларига шу нуқтаи назардан тан бермоқ керак.

Ўзбек халқ дostonларида асар қаҳрамонларининг дунёга келиши, ўсиб-улғайиши, бошларидан кечирган саргузаштларини баён қилиш жараёнида одоб-ахлоқ масалаларига ҳам кенг ўрин берилади. Қисқаси, инсон тарбияси, ахлоқий етуклиги дoston айтувчисининг доимо диққат-эътиборида бўлади. Ибратли фазилатлар, хислатлар қандай бўлиши кераклиги ҳақида ўзига хос тарзда сўз юритилади.

Шу ўринда профессор Ҳоди Зарифнинг бир қайдини келтириш жоиздир: «Фозил — том маъноси билан халқ шоиридир. Фозил шоир ўз дostonларида халқнинг озод ва қувноқ ҳаёт учун интилишларини, умид ва орзуларини фольклорга хос характерли бадний ифодалар, пишиқ образлар билан гавдалантириб келди. У ҳақсизлик ва адолатсизликка қарши ўткир ғазаб ва кескин нафратларни куйлади... Зулм ва ҳақсизликни йўқотиш, ҳақ ва адолатни тиклаш орзулари билан тулган қўшиқларни

тортинмасдан, мардларча куйлади. Кураш учун мард бўлмоқ лозим. У мардликка чақирди, дўстликни улуғлади, меҳнат, ҳунар ва маърифатнинг фазилатини, ватанга, халққа жонкуяр бўлишни, ота-онага ва дўстларга меҳрибон бўлишни мақтади. Унинг «Алпомиш», «Ёдгор», «Ширин билан Шакар», «Муродхон», «Рустамхон», «Малика айёр», «Машриқ», «Интизор», «Балогардон», «Нурали», «Жаҳонгир», «Фарҳод ва Ширин» ва бошқа дostonларида олижаноб инсонпарварлик ғоялари, халқнинг орзу-ҳаваслари ёрқин бадний образларда ифода этилади. Шунинг учун ҳам улар халқимиз орасида юқори баҳога сазовордир»¹.

Устознинг юқоридаги сўзлари ўзбек халқ бахшилари, шу жумладан, оғзаки Темурнома яратувчиларининг барчасига, хусусан, Эргаш Жуманбулбул ўғли, Пулкан шоир, Ислон шоир, Раззоқ Қозоқбой ўғли, Умар Сафар ўғли, Қодир Раҳим ўғли, Қадҳор Қодир ўғли, Рузи бахши Қултура ўғли, Чори бахши ва бошқалар ижодига ҳам тааллуқлидир.

* * *

Соҳибқирон бобомиз ҳақида дostonлар кўп. Жумладан, «Амир Темур ва Боязид» дostonи икки буюк саркарда ҳаёти акс эттирилгани учун ҳам қадрлидир.

«Амир Темур ва Боязид» дostonида бош қаҳрамон ҳамда бошқа персонажлар феъл-атворлари, хулқ-одобларини, инсоний фазилатларини кенгроқ очишда турли туман нақл-ривоятлар, афсоналару халқона иборалар, мақоллар-у ҳикматлардан ҳам унумли ва ўринли фойдаланилади. Мисоллар келтирамиз. Дostonда айтилишича Боязид салтанатида жуда эҳтиёткорлик билан «Тобути Сакина» сандиги сақланади. Унинг сирини билиш, очиш ниҳоятда мароқлидир. Боязид бу сирли сандиқда катта бойлик мужассам деб билиб қанча уринмасин, уни очира олмайди. Чунки у—мўъжизали сандиқ. Уни илоҳий кучлар фақат соҳибқирон Амир Темур очиши учунгина яратиб, асраб келганлар. Дарҳақиқат, сирли сандиқни Темур очади. Соҳибқирон биринчи қопқоқни очганда Одам Ато ридоси, Мусонинг олтин асоси, Юсуфнинг тилла жоми, Иброҳим ҳазрат кўйлаги, Идрис пайғамбар кафани, Нуҳ пайғамбар олмос тамғаси

¹ Ходи Зариф. Фозил шоир — машҳур дostonчи. Қаранг: Ўзбек халқ ижоди бўйича тадқиқотлар. 3-китоб, Тошкент, 1973, 14-бет.

каби ҳар бир пайғамбарнинг бирон буюмига дуч келади. Иккинчи қопқоқ очилганда эса Жамшид, Фарруҳ, Кайковус, Кайхисрав, Зод, Рустам, Афросиёб, Рўйинтур, Исфандиёр, Бахмон, Искандар ҳақида ёзилган хотиранлардан воқиф бўлади. Мозийда ўтган бу сиймолар Амир Темурни улуғ ишлар қилишга ундабгина қолмайди, балки ҳаётнинг ўткинчилиги, ўткинчи ҳаётда инсониятга фақат яхшилик қилиб яшаш, бойликка, бебаҳо дунёга боғланиб қолмасликка чорлайдилар. Пири Баҳовиддин:

Бегуноҳни болам, зинҳор хўрлама,
Тоби йўқни Ғазо куни зўрлама,
Сопол чинни бўлмас, бегона ини
Ғаппа учиб тағи шунқор йиғлама,—

деб савоб, хайрли ишларга ундайди, хатоларга йўл қўймасликни уқтиради.

Достоннинг биз учун аҳамиятли томонларидан яна бири — Боязид образининг ҳаққоний чизилишидир. Дарвоқе, Боязид қора бўёқларга чаплаб ташланмайди. Аксинча, авлиёсифат киши бўлгани, жанглардаги мислсиз жасорати, мардлиги, довюраклиги эътироф этилган ҳолда тасвирланади. Айни чоқда унинг табиатан қайсарлиги, ўжарлиги кўрсатилади. Феъл-атворидаги ана шу хислат-хусусиятлар туфайли Боязид кўп хатоларга йўл қўяди, оғир вазиятларга тушиб қолади.

Аммо унинг мард ва жасур ўғли Шабли, гўзал қизи Соғинчбону отасининг хатоларини тўғри англаб етадилар. Шабли сулҳ тарафдори бўлганидан Темур ҳузурига бориб, жанг қилмаслик, халқ қонини беҳуда тўкишнинг олдини олиш чораларини излайди. Қисқаси, Темур, Шабли шунингдек, Соғинчбону, Султон Муҳаммад ва бошқа образларда туркий халқлар қон-қардошлигин, дўстлиги улуғланади¹. Шундай қилиб, соҳибқирон ҳақидаги нақл-ривоятлар, афсоналар каби «Темур ва Боязид» достони ҳам тарихимизни мукаммал билиш, халқлар ўртасидаги дўстлик алоқаларини мустаҳкамлаш, қадриятларимизни англаш, ахлоқий-маърифий, эстетик-руҳий тафаккуримизни ошириш, асосийси буюк бобокалонимиз ҳақидаги ҳақиқатни тиклаш, англашга хизмат қилади.

«Темур ва Боязид» достони ҳақидаги мухтасаргина

¹ Ўзбек халқ донишмандлик сабоқлари. Тошкент, 1993, 79-бет.

шарҳимизга нуқта қўяр эканмиз, ундаги одоб-ахлоққа онд уринлардан баъзи бирлари билан ўқувчиларни таништириш учун ўзимизда мажбурият ҳис қилдик. Мазкур парчалар Қаҳҳор Раҳим ўғлидан ёзиб олинган.

* * *

Достонимни буюк қаҳрамони ўзбек халқининг енгилмас саркардаси, жаҳонни ларзага келтирган жаҳонгир ҳамда соҳибқирон барлос Амир Темурибн Тарағай баҳодир руҳларига суянган ҳолда баҳоли қудрат достон номини «Темури ва Боязид» деб номлаб туқсон олти бобли, ўзбек халқига Темури номини ҳурматловчи барча жондош, қардош халқларга куйлашни ўзимнинг бурчим деб ҳис қилдим. Эшитувчиларга яратган сабр-тоқат, имон-эътиқод, куйловчига эса куч, жарангдор саз ва овоз ато қилсин. Пирлар мададкор бўлсин. Омин.

Алқисса, осмоннинг остида, ернинг устида, Ургут тоғининг пастида Бухородай азим шаҳарнинг пастида жаҳонга машҳур жумлан макон, ҳайратда жаҳон, таъзимда Палопон, келган савдогар бир кеча бўлиб кетар меҳмон, номи Самарқанд, чегарасини айтсак: пасти Фарғонаю Андижон, яна Марғилон, кун ботмиш Эрон, ёнбоши Турон, атрофи Исфижаҳон ва улиси фижаҳон, кун чиқиши ойнайи жаҳон, Покистон билан Ҳиндистон, бу ёғи Хуросан, Каспийдан нарёғи Гуржистон, бу эл улуснинг яшаши кўп жойлардан осон, шундай бир катта қудратли давлат бор бўлиб, пойтахтини азим Самарқанд деб атар эди. Азим Самарқандда барлослар, саройлар, манғитлар, тоғ томонларида кўпроқ қўнғиротлар яшар, халқи ҳунармандчилик, паст текисликларида ғаллачилик билан шуғулланар, шаҳарнинг ҳавоси тоза, одамларига роса маза, булут билан бўйлашган қасрлар, юлдуз билан сўйлашган миноралар, шаҳарнинг кўркини ун чандон ошириб, ойга кўз-кўз қилган. Мана шундай қудратли давлатга барлос Тарағайнинг ўғли, соҳибқирон, енгилмас баҳодир Амир Темури подшо бўлиб, адолатни ва ҳақиқатни қутлуғ билиб, салтанатни одиллик билан бошқармоқда эди.

Амир Темури қандай одам эди. У шундай баҳодир инсон, ёши олтимишни қоралаган, соқолига беҳишт оралаган, алдоқчини, фирибгарни сўзи билан яралаган, айтган сўзи бир, кўзи ўткир, бўйи ўрта, мурти бўрта, бургут қобоқ, шер юрак, қоплон билак, гавдаси кенгиш, мардга сўзи беҳишт, ёши ўрта эди, хўрак тиши болта

эди, ҳар бир урти халта эди, бунга ёмонлик қилганининг умри калта эди. Ҳарбий иш билан уйнар, даңгасини қийна-нар, лекин овқат еганда ўн саккиз қадоқ майизни чайна-нар эди. Кўкрагининг хаври тандир эди, гарданининг ости чандир эди, мабодо чандирни суғуриб олиб, туя-нинг белини тортса белига етадиган камдир эди. Зарбаси душманга етган, қиличини зарб билан урса пўлатга тўрт энли ботган, кимсан Амир Темур бўлиб номи жаҳонга тарқаб кетган эди...

Саройда Темурнинг беш минг номдори, ўнг минг сардори, қирқ минг амалдори, қирқ беш минг хизматкори, ўнг минг жиловдори, ўн беш минг полвони, етти минг мадрасаси ва яна шунча мулласи, қирқ минг мусофирхонаси, олтмиш минг кутубхонаси, саксон қўғони, ўттиз минг қирағай мергани, Боғи шамол, Боғи ҳилол, Боғи беҳишт, Боғи жаннат, Боғи чаман деган қирқта боғи. Самарқандга соя бериб турадиган Ургут деган кун чиқишда катта тоғи бор эди.

Алқисса, кунлардан бир куни, Амир Темур мулозим, бекларини, амалдор билимдонларини саройга чорлади. Арқда катта мажлис бўлди. Мажлиснинг сабаби шоҳ отаси барлос Тарағайнинг руҳини хотирлаб, қурбон ҳайитда сарой аҳлига қурбонлик қилди. Сўнгра Темуршоҳ отасининг ва жамики марҳум муслимларни руҳига бағишлаб, эшони Валихонга қурбон тиловат қилдирди. Дуодан сўнг Темур тарихчисини чақириб: Қани шунча йил подшо бўлдим. Тарихга қараб иш тутмоқ келажакдаги хатоларни камайтиради. Шу боис менинг тарихимга назар ташла. Мендан қандай адолатсизлик ўтибди,— деди. Шунда тарихчи муқоваланмаган қўлтезма китобга ёзган жумлаларини ўқий бошлади:

Зулм тушса полвон товлар бузилар,
Қайғу солсанг осмондан ой узилар
Ҳақиқат деб юрдик сизу бизлар
Шу кунгача шундай бўлди амирим!

Яшин тушса пўлатлар ҳам эрийди,
Улим берсанг ҳул ёғочлар қурийди
Марднинг сўзи доим элга корийди
Шу кунгача шундай бўлди амирим!

Донони ҳамиша улуғлар жаҳон,
Ёмонлик йўлига кирди Бадахшон,
Ёвузлик йўқолди сизга шараф-шон,
Ушбу жангда шундай бўлди амирим!

Худо берсин, ҳар йигитнинг бахтини
Бек Ҳусайн бузди қилган аҳдини,
Шунда Амир минди унинг тахтини,
Ҳақиқатни ўйладингиз амирим!

Мард йигитни майиб қилгай хатолар,
Доно мардум жангда йўлин туталар,
Бир томондан бош кутариб Жатталар,
Бошин эгиб таъзим қилди Амирим!

Емон йигит эл шўрига туғилар
Ҳаддан ошса халқ қаҳридан бўғилар,
Отаси ул бўлса элга элчилар,
Хоразмда шундай бўлди Амирим!

Қувондингиз Хонзоданинг бўйидан —
Олиб келиб Хоразмдай жойидан,
Ҳамма тўйди жаҳонгирнинг тўйидан,
Қонигилда шундай бўлди Амирим!

Жаттага тўрт муғулга беш юрдингиз,
Бузмакорнинг доим шўрин бердингиз,
Ота бўлиб фарзанд доғин кўрдингиз,
Жаҳонгирда шундай бўлди Амирим!

Ота туриб олдида ул ўлмасин,
Фарзанд ўлса изда ота юрмасин,
Бундай золимликни инсон кўрмасин
Қилиғини ўйлаб қўяр Амирим!

Содда одам фирибгарга кўп емиш,
Ганга юрса ҳар қадами бол, кишмиш,
Отажон деб Сизга желди Тўхтамиш
Фирибгарни тек қилдингиз Амирим!

Тўйган эшак эгасини тепади,
Орпа берма оч бўридай чопади,
Шуни билинг ит ҳам тўйса қопади,
Тўхтамиш ҳам шундай бўлди Амирим!

Йигит ўлса дунё бўлар қиёмат,
Туғилса гар жаҳон кулар ҳуррам, шод,
Элга қувват бўлди султон Муҳаммад
Набирангиз қутлуғ бўлсин Амирим!

Фарзандлар туғилиб шодлик этилди,
Ёмоннинг доимо фикри сүтилди,
Қўп қўрғон, қўп давлат фатҳ этилди,
Қимга келиб шод бўлдингиз Амирим!

Бу ёғи Ҳуросон ҳамда Ҳиротни
Нишондур, Сейистон боринг Эронни
Астробод шаҳари, Табриз қўрғони
Бирин-кетин чаман бўлди Амирим.

Мовароуннаҳр тоғ каби юксалди,
Мўғулнинг қочишдан юраги толди,
Лекин Самарқандда бир армон қолди,
Рухсат бўлса шуни айтай Амирим!

Азобли танага тонглар ютарму
Марҳамсиз яралар тезда битарму
Гуржилар қўлида ислом ётарму
Мусулмонлар асир ётар Амирим!

Тойларни, қулунни от айласангиз,
Ғанимлар кўнглини дод айласангиз,
Асирлар қалбини шод айласангиз,
Қолган тарихингиз олтин Амирим!

Алқисса, шунда жами беклар тарихчи Фосих Хаво-
фий сўзларига ва Амирнинг ғолиб юришларига офарин-
лар айтиб қўтладилар. Темуршоҳ ҳазратларига худодан
яна чексиз куч-қудрат тиладилар. Мовароуннаҳр мўғул-
лар истилосидан батамом қутулганига ва Темур сал-
танатининг бутун Турон бўйлаб кенг қулоч очаётганли-
гига ҳамду санолар ўқидилар. Бахшилар бу мажлисда
ёниб қўйладилар, гурунг анча авжига чиқди. Амирнинг
рухсати билан ҳамма ўз гўшасига тарқалди. Амир со-
қибқирон гуржилар қўлида ётган мусулмонларни ўйлаб,
бекларнинг бу кечада бирор маслаҳат бермай тарқал-
ганлигини эслаб анча маҳал уйқуси келмади. Тонгга
яқин Амирнинг кўзи илинди. Бироздан сўнг тушида ота
пири Баҳовиддин намоён бўлди. Лекин пирининг қово-
ғи осиқ, кўзлари ҳуморланган, юзлари, салқин тушган
ҳолда секин келиб, Амирнинг ўнг елкасига ўнг қўлини
қўйиб «Темуршоҳ! Сенга фақат худодан мадад тилай-
ман. Оллоҳ ёринг бўлсин», деб юзини фалакка бурди,
анча маҳал зикр қилиб турди. Амирга қараб бир кул-
ди-да, ғойибга юрди. Амир уйқусидан чориллаб уйғонди,

жувон сонига қарсиллатиб бир урди. Эрталаб пири Ба-
ҳовиддин ҳазратларини ёд олиб икки ракат бомдод но-
мозини ўқиди. Нонуштадан сўнг барча бекларини сал-
танатга жамлади. Ўртага гуржилар қўлида ётган му-
сулмонларни озод қилиш масаласини қўйиб, бекларидан
фикр олди. Ҳамма мусулмонларни озод қилишга кели-
шиб амирнинг фармонини кутди. Шунда Амир масла-
ҳатчи вазири Иноқтоз Қиморийга юзланиб ушбу олий
фармонни тайёрлашни буюрди.

Тош қилса қўлида қудратли Жаббор,
Ёронлар иймонда билсанг кўп гап бор,
Иноқтоз сўзимни биткир фармонга,
Сизларга айтмоққа шундай арзим бор.

Элчилар сайлансин одам охундан,
Бир мисқол тоймасин мусулмон диндан
Одам деган бир келади дунёга
Ғам тушганга кенг дунё тор зиндон.

Яхши отни филқол сайлаб беринглар,
Жўнагунча дуода бўб туринглар,
Инсон зоти бир туғилар онадан
Қами — кейигини созлаб қўринглар.

Қўрқоқ одам бир кунда минг ўлади,
Ҳаёлпараст ўйлай-ўйлай сўлади.
Эсон бориб келсин Гуржи элига,
Ой нечадан билинг қўниш беради.

Гуржи шоҳи ёмонликни тайласин,
Асир ётганларни озод айласин.
Йўл азоби, гўр азоби йигитлар
Турон юрса бўрон булар ўйласин.

Душман кўрса ғанимига қаст бўлсин,
Ғалабадан эл-улуси маст бўлсин,
Мусулмонни озод қилса гуржилар,
Қариндошдай Турон билан дўст бўлсин,—

деб фармони олийни ҳозирлади. Шерюрак йигитлардан
ун нафарини Иноқтоз сайлаб олиб уларга ўғли Ҳумо-
рийни бош қилиб Гуржистон музофотига юборди. Са-
марқандда осойишталик, тинч, тотувлик билан тонглар
отиб, кунлар ботиб ўтаберди...

Амирнинг пири Баҳовиддин ҳазратлари шаҳар дар-
возасида намоён бўлиб Темуршоҳни кузатиб, «Оллоҳ
ёринг бўлсин, қирқ чилтон мададкоринг бўлсин»,— деб
дуо бериб жўнатаётган жойи:

Темур болам, темир бўлсин юрагинг,
Ургут товдай баланд бўлсин кукрагинг,
Оҳ десанг оғзингдан олов отилар
Шуни билгин элга бордир керагинг.

Яхшилар дер насиҳатда бор ҳаёт,
Бўлиб ўтмай тўқилмайди ривоят,
Худойимни доим эсла, фарзандим,
Ҳамма жойда иш беради ҳар оят.

Қирқ чилтон, пайғамбар бўлсин йўлдошинг,
Бекларнинг ичидан чиқсин сирдошинг,
Азиз авлиёни ёддан чиқарма
Яхши тулпор минсанг бўлар белдошинг.

Отанг арвоҳини доим қилгин ёд,
Йўлингни борлаб фос, кейин дема дод,
Ғанимни ўзингга сира тенг билма,
Зафарда манманлик қилмагил минбад.

Отанг марддир, болам, марднинг ишин қил,
Ҳар бир сўзни доноликда яшин қил,
Йўлдан илашганга берма сирингни,
Сайлаб-сайлаб мард йигитдан қўшин қил.

Бегуноҳни, болам, зинҳор хурлама,
Тоби йўқни ғазо кунни зўрлама
Сопол чинни бўлмас, бегони ини
Гапга учиб тағи шунқор жарлама.

Доно бўлсанг доим бўлай ҳамирой,
Ёмон юрсанг мен бўлмасман ҳойнаҳой,
Расулни ҳақ дегин, худони ёлғиз,
Мард йигитга пир юради пойма-пой.

Юртни олсанг элда қолсин олтин зар
Ўз юртини сотар билсанг бадкирдор,
Ой бориб, омонда келсин фарзандим,
Худо ёринг бўлсин оллоҳу-акбар!..

Чол Сангул опанинг бор дардини эшитиб, кўнглини
кўтариб, насиҳат айлаб далда бераётган жойи:

Ғам тушганда минг тулпорнинг устига,
Дардинг кетар шунда отнинг остига.
Шамол тегиб юрагингни бўшатар,
Қув баданинг бўшар отнинг шаштига.

От чарчаса унга қамчи ботмайди,
Қистасанг-да, ҳутиқдан ҳам ўтмайди.
Товдан оғир бўлар ғамнинг ташвиши,
Сабаб бўлмай одамдан дард кетмайди.

Беватанни кўрсанг ҳаргиз оқлама,
Бемуродни рузғорингга сақлама,
Икковидан чиқар дўзахнинг саси,
Бундайларни Сангул сира ёқлама.

Яхшилик қиб Сангул отгин дарёга,
Қалбингни оч худо сочган зиёга.
Ё балиқдан, ё ҳолиқдан қайтади,
Ёмон уруғларни сочма дунёга.

Той чопса-да, ундан эшак ўтмаган,
Илон ўтса уни ғажир ютмаган,
Давлатингдан хабар берай Сангулжон,
Зуриёдинг ер қаърига кетмаган.

Оғриқ тушса юрмас эшак чопилар,
Ит қутурса ўгаси ҳам қопилар,
Бир худодан тила Сангул болангни,
Доно бўлсанг юрак мойинг топилар.

Бу дунёда шоҳу гадо баробар,
Кетар кунинг душман бўлар олгин зар,
Сангул сингил кенгроқ тутгин феълингин,
Ҳали обод бўлар Румдай кирдикор.

Сулув қизлар тиклаб ойни шоширар,
Ёки мақтаб ойни ерга туширар,
Бир худога йиғла Сангул сингилжон,
Келин келиб ғаминг товдан оширар...

... Амир Темур Султон Муҳаммадни ... зафарга чор-
лаётган жойи:

Тоғлар букчаяди белдан айрилса,
Тулпорлар йиқилар тошдан айрилса,
Ватанинг эсингга тушибди, болам,
Паҳлавон йиғлайди кучдан қайрилса.

Чиллада маст бўри излар томоқни,
Аввалдан ўйламоқ керак бермоқни,
Самарқанд ишқига ҳушинг маҳлиё,
Бир куни гашти бор шундай юрмоқни.

Чехрангда барқ урар энангнинг сути,
Минг дардга даъводир чаманнинг ўти.
Жаннатдан зиёда кўринар болам,
Янтоқли бўлса-да, ҳар кимнинг юрти.

Меҳнатсиз тотли бол кимга норийди,
Яхши ул элини ёвдан қўрийди,
Ор билан орланиб чиқдик, султоним,
Ёмон ит челақдан сувга сорийди.

Ёруғлик яхшилик дегани болам,
Оловдай қовураб одамни алам,
Дилингни пок сақла, эгма бошингни,
Шунда мунаввардир тор бўлса олам.

Иймонинг доимо бўлсин йўлдошинг,
Эътиқод дилингда ҳар дам белдошинг,
Рост сўзлаб гапиргин, болам сўзингни,
Наҳоқ эгилмасин бир лаҳза бошинг.

Мард билан номарднинг фарқини билгин,
Яхшининг бир умр меҳнатин қилгин,
Муҳаммад умматим десин бандасин,
Болам тукилмагин, ҳамиша тўлгин.

Ғарибни қутқаздик чак азобидан
Тарихни бошладик янги бобидан,
Қиличдан, найзадан қўрқма шунқорим.
Фақат қўрқ отанинг чин ғазабидан...

Темурбек эрка набираси Султон Муҳаммадга гап
солди. Юрагида севги ишқи ёнаётган бу йигит бир кун
ҳам бўлса Гуржистонда қолиш ёки ҳушида Соғинчбону-
нинг жамолини бир қуриш ниятини бобосига айтолмай,
тусмалдан бир икки сўз айтиб, навбатини ўтказмоқчи
бўлиб, Фузалю бекларга қараб бир сўз айтди:

Фарзанд булар мард йигитнинг давлати,
Кўнгли тўқнинг баланд келар ғайрати,
Улуғларим бир пас мени кечирсин,
Кўп буладн мусулмоннинг одати.

Сепи келса элнинг тўйи тўхтайтиди,
От жомнаса ким тулпорни қистайди,
Доно улус бир пас тингланг сўзимни,
Бир нарсага менинг кўнглим оқсайди.

Сешанба кун кўплар чиқмас сафарга,
Агар кетса ўзин қўяр хатарга,
Мен гуноҳкор бандасини кечирсин,
Юрса булар бир-бир ой кун ботарга.

Жума куни мусулмонлар дам олар,
Юлдуз ўнглаб чиқмай кўплар чайқалар
Кун чиқишга юриш учун бир ой бор,
Агар кетсак сизу биздан вой қолар.

Йўлинг очиқ саҳар кўрсанг бўрини,
Пешин кўрсанг тулки олар ёрингни.
Етти кун ҳам бир худонинг кунидир.
Иримкашлар тенг билмайди борини.

Бир ойдан сўнг келар баҳор ойлари,
Жала қуйса селга тўлар сойлари,
Гуржистон ҳам бир жаннатнинг пуридир,
Бизга маъқул келди гўзал жойлари.

Вақти келса кемтик ойлар тўлмайми,
Қуёш ботса ерга соя солмайми.
Қолган гаплар улуғларга ҳавола,
Ўзоқ йўлга салқин кетсак бўлмайми.

Элчилар кетгандан кейин Төмүрбек Мухаммадни олиб қолиб, «Кел болам, бир ҳикоят айлайин» — деб ҳикоятни бошлади: «Искандар бутун оламни олди, ҳамма юрт Искандарга бўж, хирожини тўлаб турди. Кейин у мангу яшашни хоҳлаб қолди ва бутун оламга жарчи қўйди. Кимда-ким мангу яшаш йўлини топса, бисотимдаги хазинамнинг учдан бир қисмини бераман, дунёнинг бир қисмига ҳоким бўлади, деб қичқирди. Шунда бир йигит ота юртдан келиб, «Умр деган катта тоғда Оби-замзам деган чашма сув бор, шундан ичсангиз минг йил яшайсиз», деб ишонч билдирди. Кейин Искандар забардаст ва паҳлавон йигитлардан қирқтасини олиб, уч йиллик йўлга кўп дунёни бойлаб белга, жўнади тубсиз чўлга, Исфихонлари ярқиллаб қўлга, келган йигитни бошлаб чиқиб йўлга, «бисмилло»ни муҳрлаб тилга Умр тоғига жўнаб кетди. Алқисса, қанча машаққатлар билан етиб борди. Чашма чангалзор, танг кўп бузуқ жойда жойлашган экан. Оби-замзам сув шундай тиниқ, шундай оқ эканки, ҳатто сувга қараган одамнинг юрагида нима борлигини кўрсатар экан. Искандар чашманинг атрофига разм солса, одамга ўхшаган жонзодлар ҳар питанинг остида букчайиб ётар, соч-соқоллар ўсиб, бутун баданини босиб, ётган жойлари сасиб ётганларни кўриб, шундай махлуқ қилиб яратмагани учун худога минг шукрона айтиб чашмага етиб борди. Ва қўлига кўзани олиб, сувга тўлдириб, иштаҳа билан симирмоқчи бўлиб бошига кўтарди. Шу пайт катта ҳарсанг тошни остида ётган одам сифат жонзод Искандарга қараб:

«Мени десанг замзам сувдан ичма дейман Искандар», — деб қичқираётган жойи экан:

Даври келиб миндик тахтнинг устига,
Кўчар бўлсак агар гапнинг ростига,
Дучор бўлдик айролиқнинг дастига
Яхшиларга заҳринг сочма Искандар.

Даврон сурдим париларни жийдириб,
Олиб ётдим қалбим нурга тўлдириб,
Уйнаб-кулдим фарзандларни кулдириб,
Боланг учун кафан бичма Искандар.

Ерга сингиб ётганлар ҳам одамдир,
Мажруҳ қилди қўлингдаги шу Жонлар.

Орта қолди элда сурган давронлар,
Заҳар учун оғзинг очма Искандар.

Ётганима саккиз аср ўтганди,
Қўз олдимда фарзандларим кетганди.
Набирамни ҳатто ўлим ютганди,
Тенгу тушдан зинҳор кечма Искандар.

Ичганимда кўнглим гулдай шод бўлди,
Охир келиб оқибатим дод бўлди,
Етти пуштим ўтмай мендан ёт бўлди,
Ёнганингда тутаб ўчма Искандар.

Қўз олдимда авлодларим қолмади,
Суҳбатдошга бир тенгқурим бўлмади,
Юртга борсам ҳеч танишим келмади,
Элу юртдан сира қочма Искандар.

Бу ётганлар элда сурган давронни,
Сувдан ичиб энди қилар армонни,
Ол, деб йиғлар, худо олмайди жонни
Бизлар учун меҳринг ичма Искандар.

Ҳар банданинг тенги бўлсин эканда,
Тенги билан ўйнаб кулсин эканда,
Тенги йўқлар олдин ўлсин эканда,
Дўстинг ташлаб сира кўчма Искандар.

Танишлар йўқ юртдан келдик уюлиб,
Ҳарсанг тошга йиғлайлик-да суялиб,
Энди ўлсам лошим қолар жойланиб,
Нафсинг учун қабинг кўчма Искандар.

Ота бўлсанг фарзанд қолсин кейнингда,
Падарим деб жавоб қилсин ийнингда.
Тоғдай армонларни овдар бўйингдан,
Мени десанг сувдан ичма Искандар.

Шунда Искандар диққат билан разм солса, тупроққа қорилиб қибирдаб ётганининг бари инсон. Энди билса бари обизамзам сувидан ичган, кўз олдида ҳамма оғайин қариндошини, фарзандларини ўлдириб, бир ўзи қозиқдай дунёдан кечган, охири юртида ҳеч кими қолмагандан кейин тенги-туши йўқ, ёшлардан уялиб бу ёққа қараб кўчган, бири-бирига гапи ёқмай ётган экан-да,

деб кузата бошлади. Ҳаммаси дўстман бўлиб, Искандарга қарай олмай, «ичма, ичма!» деб ялина бошладилар. Сўнгра Искандар: «Қари билганди пари билмайдиган деган гап бор. Фарзандларимдан, оғайниларимдан ажраб бир ўзим яшагандан кўра ўз вақтида кетганим маъқул экан-да»,— деб кўзани суви билан отди, кўза бир арча ниҳолнинг устига етди, зарбидан икки бўлиниб кетди, суви эса арчанинг томирига етди. Бир қарға ҳам айланиб учиб юрибди, у ҳам ростлаб уча солиб бир ютди. Шундан бери арча билан қарға минг йил яшаб кетди. Искандар йигитлари билан қайтиб юртига етди». Шундай қилиб, набирам Муҳаммад дунёда шундай доно султонлар ўтди. Мен ҳам бир кун ҳаётдан кетарман, лекин бутун борлиғимни сенга тутарман. Сен ҳам Искандар каби доно, фозил инсон бўлгин.

* * *

Темурбек набирасига:

«Кўнглим сенинг маслаҳатингга бир юмшади. Кел-э, болам, сенга бир насиҳат айлайин»,— деб сўзлаётган жойи:

Агар билсанг дунё ўтар бошма-бош,
Ҳам тушганда кўздан оқар селоб ёш,
Онани ой билгин, отани қуёш
Отанг турган тошнинг устига чиқма.

Ёшликда ҳар кунинг ўтар мастона,
Ҳар бир дақиқалар битта достона.
Отанг азиз бўлса, онанг остона,
Остона тошининг бағрига чиқма.

Донолар ишини доим зўр қилар,
Яхши фарзанд онасини ҳур қилар,
Нонни ҳор қилмагин, кўзинг кўр қилар,
Буғдой донасининг устига чиқма.

Беморни кўрганда ҳолини сўра,
Мард бўлсанг ғарибнинг кунига яра,
Сафарга жунасанг отинга қара,
Йўлдошинг синамай сафарга чиқма.

Бир хилга кўринсанг хандон қулади,
Кўзинг пана бўлса ғийбат қилади,

Сирингни билдирсанг бетга солади,
Бемурад инсоннинг олдига чиқма.

Ховарга сочмагин олтин-зарингни,
Дўстларга сарф қилгин ҳарна борингни,
Бесабаб хўрлама севган ёрингни
Ёрингни ёмон деб кучага чиқма.

Ҳамсоя ранжиса фикр кетди де,
Сирларим фош бўлиб элга етди де,
Менга зулминин тошдай отди де,
Ҳамсоянг бақирса қошига чиқма.

Ҳар инсон туғилиб пушмон бўлмасин,
Қорага ётсин-да, эрга улмасин,
Сен учун бировнинг гули сўлмасин,
Ҳеч қачон зулмини устига чиқма.

Ҳар бир ҳаракатнинг вақти бўлади,
Сабрнинг олтиндан тахти бўлади,
Моҳир созанданинг саҳти бўлади,
Ҳунарни билмасдан майдонга чиқма.

Инсонни хўрлама қадрини бил,
Яхшилар хизматин бир умрга қил,
Ёмоннинг бағрини фикринг билан тил,
Шайтонга ушланиб қўлига чиқма.

Миннатли ошни бил заҳардан ёмон,
Заҳарни еганлар қолмагай омон,
Ёмоннинг желиши яшиндай ёмон,
Бош эгиб, шунқорим, даврадан чиқма.

— Муҳаммад болам,— деди Амир Темур, миннатли ош, миннатли иш, миннатли яхшилик асроилдан минг марта ёмон. Мана сенга бир ҳикоят. Кунлардан бир кун бир авлюди Саййид эшон катта яйловга, муридлариникига меҳмонга келибди. Шу жойнинг бойи «Эшоним, пирим» деб эшонга жобувланган бир туя назр қилибди. Бошқалар ҳам топганини эшонга назр бера бошлабди. Шунда бир камбағал эшонга бир чўт назр қилса, ҳалиги эшон камбағалга чин меҳр билан узундан-узоқ дуо қилибди. Бунни кўриб турган бой: «Мен туя назр қилсам ҳам эшон менга икки сурани ўқиб дуо берди. Бу камба-

ғалнинг арзимас чўтига узоқ дуо қилди»,— деб кўнглидан ўтказибди. Ҳамма уй-уйига тарқалибди. Шунда бой эшонга ўз фикрини баён қилса, эшон: «Бўлмаса чўтни туянинг устига қўйиб, уни жойидан турғиз» дебди. Ҳамма айтганлари бўжарилибди. Туя жойидан пурмоқчи бўлиб, қаттиқ бир ҳаракат қилган экан, бели синиб кетибди. Бой ҳайрон қолиб ёқа ушлабди. Шунда эшон: «Кўрдингми бой, камбағал чўтни соф юраги билан назр қилди, сен эса туянгни назр қилганингни менга миннат қилдинг.

Миннат қилган туянгнинг қуввати бир чўтни кўтара олмади», деб чўтни олиб, эшон бойнинг уйидан жўнаб кетди. Бой эса аҳмоқлигини билиб жуда ҳам уятга ботиб қолаверибди». Кўрдингми Муҳаммад, миннат қанчалар ёмон. Шунинг учун қилган ишингни бировга миннат қилма ва биров сенга ёрдамини миннат қилса ўзингдан узоқлаштир...

* * *

«Темур ва Боязид» достонида Темур ёши улғайган донишманд, кўп жанглари кўрган қўрқмас саркарда, қудратли давлат барпо этган улўғ шоҳ қиёфасида намойён бўлади. У ўз дардларини кўпроқ Султон Муҳаммад билан баҳам кўради, уни ўзига ворис сифатида камолга етказа боради. Шу сабабли «Ул бошқа тўл бошқа. Менинг бойликларим ва тож-тахтим кучи билан гирди капалак бўлаётган фарзандлар ул эмас, тўлдир»— деб изтироб чекади. Искандар ҳақидаги ривоятни айтиб набирасига ўз умрининг кам қолаётганини эслатиб кўяди. Темур Султон Муҳаммад билан ҳар бир суҳбатда донишманд бобо тарзида насиҳат қилади, бир эзгулик уруғини қалбига қадайдди.

Бу пандномалар ҳаётининг аччиқ-чучугини, яхши-ёмонини бошдан кечирган, ўз авлодларининг келажаги учун қайғурувчи донишманд бобо сабоқларидир. Улар Амир Темурнинг ақл-заковати, тафаккури, ўз халқининг ахлоқ-одоб ҳақидаги қарашларини мукамал билган инсон бўлганлигини жўрсатади.

СОҲИБҚИРОННИНГ ТУҒИЛИШИ

(Достон)

(Ахлоқ-одоб мавзусидаги бу достон ўқитувчи — бахши Рўзи бахши Қўлтира ўғлидан ёзиб олинган)

Бу дунёда нима кўп — мамлакат кўп, нима кўп ҳар мамлакатда турли-туман элат кўп. Бу дунёнинг бор ха-зинаси бир кишига кўплик қилади, икки кишига озлик қилади. Бу дунёнинг иши тойталашдир, нечовлар хур-санду, нечовлар ғашдир. Шу сабабдан Фоний дунёнинг кирдикорлари қўлдан-қўлга ўтабери, бир хиллари сў-раган юртини гуллатабери, бир хиллари обод жойни вайрон қилиб элу халқнинг юрак-бағрин сўтабери, бир кун иккундан ҳам даври даври ўтабери. Бу эски дунё мисли аждаҳдай аста-секин навбат билан авраб дамига тортабери, кун иккун ўтиб ўтиб ҳам кўзи тўймай чин дунёга кетабери. Охир оқибати бир газ-лик жой эканини билмай, ҳукмдорлик вақтида ҳеч ким-ни кўзга илмай, такаббурлар такаббурлигидан қолмай, фақир фуқарога яхши назарин солмай, охир бир кун бир мискин билан бир уюм тупроқ бўлганда барабар бўлишини билмай ўтиб борабери.

Кел, дўмирам, сени қўлга ушлайин,
Қўшиқ айтиб эл кўнглини хушлайин,
Мен эгангга илҳом берсанг сумбул соз
Темур достонини энди бошлайин.

Уни кўрса шоҳлар юрган пиёда,
Элдан эди зуваласи зиёда.
Соҳибқирон Темур ўтди юрт сўраб,
Кўҳна сарой, бу ёлғончи дунёда

Қодир олло банда қилиб яратди,
Соҳибқирон бўлиб доврў таратди,
Фуқаро мискинни кўрса шод этди,
Залим шоҳни кўрса тахтин нуратди.

Рухини яратди подшо бўлар деб,
Қанча юртдан божу хирож олар деб.
Баҳоваддин балогардон пиридир,
Темур бир кун қазогардон бўлар деб.

Шайху пирлар қайда юрса қўллади,
Қирқ чилтонлар яхши йўлга йўллади,
Соҳибқирон ўтди Темур жаҳонгир,
Саҳобалар ризқ-насибсин мўллади.

Рузи шоир чечанлигинг бирдирсанг,
Қўп элатни поҳ йиғлатиб-кулдирсанг,
Ғайрат билан бу достонин яратиб
Темурнинг арвосин шодмон қилдирсанг.

Кеча-кундуз ўтаётир қувишиб,
Номардлар мардларни кўрса сувишиб,
Фоний дунё шундай ўтиб боради,
Улоқдай бўб бир-бирига ювишиб.

Муллалар ҳам ўтар, қўлда қуръонлар,
Ҳар ким суриб ўтар ҳар хил давронлар,
Пайғамбар, саҳоба, фуқаро, шоҳлар,
Ўтиб борар қанча соҳибқиронлар.

Ўвишиб-ювишиб даврон ўтади,
Елғончининг иши тўла хатодир,
Ишонмангиз бу беш кунлик дунёга,
Аждаҳодай бир кун имлаб ютади.

Қанча одам бунга келиб-кетгандир,
Охират йўлини бир кун тутгандир.
Қўпдан қолган муна кўҳна саройдан,
Темурдайн бир жаҳонгир ўтгандир.

Қадим замонда Самарқанд товининг кунчиқар томонда Кеш деган обод шаҳар бор эди, қиш вақтлари қошидаги товининг боши қор эди. Бу шаҳарнинг оти Кеш эди, кўп шаҳарлардан ободликда пеш эди, боғларида сайраган булбул қуш эди, бу жойларни жўриб томоша қилиб кетган одамнинг вақти хуш эди. Машриқ томонидати товдан чашма булоқлар нишобга энган эди, мерганлардан қочган кийиклар булоқ сувига қонган эди. Бу тов жуда улуғ тов эди, улуғлиги бу товга қанча-қанча кароматли азизу авлиёлар қўнган эди. Шу тов-

нинг адоғида бир Кийик Ширам деган катта қишлоқ бор эди. Кийик Ширам қишлоғининг апрофида сурув-сурув кийиклар ўтлаб юрар эди, бир хил мерганлар ейини қўлига олиб тошларга писиб кийикларга яқин борар эди, бир хиллари кийикни кўзлаб урар эди, отолмаган мерганлари уйтдим-бўйтдим деб мақтаниб сўзлаб юрар эди, бўзболаларнинг кўпи ов қилмоқни машқ қилишар эди, оқшомлари бировникига йиғилишиб келишар эди, овқатдан сўнг навбатма-навбат дутору най, думбира чалишар эди, бир хиллари то ярим кечагача олишар эди.

Шу қишлоқда бир одам яшар эди, бир хиллар уни Тўрағай, бир хиллар Тарағай, бир хил ёш бачалар Тўрағай баҳодир дейишар эди. Тўрағай баҳодир дейишининг сабаби у одам ниҳоятда зўр полвон ва раҳмдил эди. Қишда, ҳамма ёқни қор қоплаб олган вақтда ҳеч жойдан дон тополмай уйлارининг олдига келиб қўнган чумчуқ, мусича, тўрғайларга кенг жойни қураб дон берар эди. Буни ёш бачалар, қишлоқнинг одамлари томоша қилишар эди.

Алқисса, Тўрағай баҳодир деган отни одамлар қўйган эди, асли оти Тарағай эди, ўзиям саҳий одам эди, ҳар кўни икки-уч қўйни сўяр эди, ҳамсояларини чақириб, ҳар хил овқатлар қилиб олдиларига қўяр эди, ким бўлсаям Тўрағай баҳодирникига келса, оч кетмай тўяр эди.

Тўрағай баҳодир дейишининг сабаби у одам ўзи ниҳоятда зўр, полвон эди. Товдан саратонда овлаб юриб, бир кийикка дуч кёб қолди, қўлига ёйини олди, ёйига ўқни солди, кийикни нишон қилди. Парли ёйини тортди, лекин ўқи кийикка тегмай кетди. Кийик товдан нишабга ташлаб кетди. Буни кўриб Тўрағай баҳодир отини қамчига тутди, отиям ўзини сермаб отди. Кийикни кўздан қочирмай қорама-қора қувиб кетиб бораётир эди. Кийик тўғри бориб бир сурув қўйга қўшилиб кетди, шу вақт орқасидан баҳодир қувиб етди. Кийикни отаман деб шундай қараса, кийик ўрнида бир бўрини кўриб ҳайрон бўлди. Мен қувиб келаётган кийик эди, қандай қилиб бўри бўлиб қолди, бу қандайин сир бўлди, нима бўлса бўлди деб, қўлига ёйини олиб, бўрини нишон қилиб, ёйини тортиб эди, бўри ағнаб тушди, қошидаги қўйлар ҳуркиб қочди, бориб бўрининг терисини шилиб олайин, терини кўрсатиб «бўри қидиртди», қилайин деб бўри ағнаган жойга борса бўриям йўқ, териям йўқ. Бу ишга баҳодир ҳайрон бўлиб, сурув қўйга назар солиб

қараса ўзининг эни. Бу қўй ўзимнинг қўйим-ку, чўпон қаерда экан деб қараса, чўпон чеккада чопонини ҳайқара қилиб ёпиниб ухлаб ётибди. Буни кўриб Тўрағай баҳодирнинг қаҳри келиб, аждаҳодай заҳри келиб:

— Эй, Тошқора, тургин дейман жойингдан, ухлаб ётибсан, хабаринг йўқ қўйингдан,— деб бақираберди. Чўпон кўзини очиб шундай қараса ўзининг бойи Тўрағай баҳодир ачиқ қилиб турибди. Шунда баҳодир Тошқорага қараб: Эй аҳмоқ, сен ухлаб ётибсан, бир бўри қўйларни у ёқдан-бу ёққа суриб юрибди, нечовини бўғизлаб қириб юрибди. Сен бўлсанг ҳеч нарса билан ишинг йўқ, қўй боқишга хушинг йўқ,— деб сўкаберди. Чўпон Тўрағай баҳодирга қараб: Эй тақсир, мени сал эрта уйғотдингиз. Мен ажойиб бир туш кўриб ётиб эдим,— деди.

— Қандай туш экан у сабил?— деди баҳодир. Шунда чўпон тушида кўрганларини бирма-бир баён қилиб Тўрағай баҳодирга қараб айтаётган сўзи:

Суйган бандасига олло ёр экан,
Қайда юрса унга мадакдор экан,
Мен тушумда кўрдим сирли савдони
Бухорода улуғ бир шайх бор экан.

Илмиман қўлидан ҳар иш келади,
Қуръа кўрмай ғойибдан сўз билади.
Гумбазнинг ичида туриб улуғ шайх,
Тўрағай келсин деб амр қилади.

Шайх айтади: Садр деган мулла бор,
Тегина дер, унинг қизи гажакдор,
Бўй кўрсатиб эл оғзига тушгандир
Тўрағайга бағишланган у дилбар.

Кечикмайин Бухорога келсин дер,
Сўзимнинг ростлигин келиб билсин дер.
Икковининг юлдузлари қушилган,
Баҳодир кеб юлдузини олсин дер.

Тегинаман даврон сурар Тўрағай,
Соҳибқирон ўғил кўрар Тўрағай.
Ҳаялламай етиб келсин Бухорога,
Сир — аҳволин мендан сўрар Тўрағай.

Тегинаой мисли кўкнинг моҳидир,
Нечовни куйдирган оҳу воҳидир.
Соҳибқирон ул туғилар Тегиндан
Оти Темур, кенг жаҳоннинг шоҳидир.

Сумбул сочин тонг шамоли эшгандир,
Ҳуснин кўрган одам ақли шошгандир,
Тўрағайга бағишланган у дилбар,
Саҳобалар юлдузларин қўшгандир.

Бу сўзларни Тошқора чўпондан эшитиб, Тўрағай баҳодирнинг аввалгидан ҳам баттар аччиғи кела берди, сен мендан қўрққанингдан шундай деятсан, деб чўпонини ургидай бўлаберди, ураман деб қамчини қўлига олиб, Тошқорага яқин желаберди.

Шу вақт чўпоннинг ити чошиб келди. Оғзини осмонга қаратиб, ҳуриб, гоҳ улийберди. Тўрағай баҳодир ўз қўлидан ош еган, бўри олган кунлари қуйруқ билан гушт еган ўзининг ити нимага ундай қилаётганига тушунолмай:

— Тошқара, Оқтўш нима деяпти?— деди.

— Оқтўш чўпонимиз тўғри айтаяпти деяпти,— деди. Шунда Тўрағай баҳодир аччиғидан тушиб, Оқтўш итига гап қўшиб — Ҳа, Оқтўш, нимага гоҳ ҳуриб, гоҳ улиятсан?— деб сўраган эди. Оқтўш яна келиб Тошқора чўпонни искаб, оёқларидан ялаб, баҳодирга қараб, ундан чўпоннинг ўлим-ўтимини сўраб тургандай бўлаберди.

Шундан сўнг Тўрағай баҳодир ўйланиб қолди, чўпонга не дерини билмай чайналиб қолди. Кўнглига ҳар хил гаплар келди: Менинг йиғлаганим худога аён бўлдимикан, худои таоло Бухородаги шайхни менинг учун орага солдимикан, шу боисдан Шайх бу ишларни бечора бегуноҳ шу чўпоннинг тушига солдимикан, шу безабон итим ҳам буни пайқаб билдимикан, худодан каромат, пиру шайхдан шарофат бўлдимикан.

Мана тўрт хотин олдим, лекин орадан қанча йил ўтди, бировидан ҳам бирон фарзанд кўрмадим, болам деб нон синдириб бермадим, бошқалардай мен ҳам ул няртиб эл тўйига бормадим, шуларни ўйлаб, сийнамни доғлаб, тоғларда йиғлаб юрганимни худо эшитдимикан, деб алқисса, Тўрағай баҳодир Бухорога жўнамоқни кўнглига туйиб, одамзотдан хатолик ўтади, хафа бўлма Тошқора деб яхши гап билан чўпонини суйиб турибди, чўпон билан итига меҳри тоблаб ийиб турибди. Кийикнинг бўри бўлиб қолгани, терисини олай деса кўздан

ғойиб булгани қандай сир булди экан, деб маслақатни
ўртага қўйиб турибди. Эй тақсир, бир гап бордирки,
шайх сизни чорлаяпти, худо хоҳласа улли бўлиб қол-
сангиз ажаб эмас, деб чўпониям ҳазил билан койиб ту-
рибди.

Алқитсса, Тўрағай баҳодир бу гапларни тўғрилиқка
мўлжал қилиб, отни буриб йўлга солиб, Тошқорадан
дуо олиб уйига қараб жўнаб кетди, бир майдонда уйига
етди. Хуржунига нону сув солиб, отига миниб олиб, ҳайт
деб Бухорога жўнаб кетди. Йўл-йўлакай бораётир сую-
ниб, гоҳи йиғлаб, гоҳ куйиниб, ўтган азиз авлиёларга
сигиниб кетиб бораётган жойи:

Ғайрат қил жонивор тўрим деб,
Ҳайвон ичида зўрим деб,
Бухор келсин деб чорлабди
Бобошайх комил пирим деб.

От туёғи қатир-қутур,
Чанғиб қолди ўтган адир,
Пирим деб йўлда боради,
Кўринг Тўрағай баҳодир.

Баҳодирлик қони жўшиб,
Тулпор отга қамчи қўшиб,
Отням асли бедовдир
Борар қанча белдан ошиб.

— Бобошайхим устозим деб,
Даркор бўлибман ўзим деб,
Пирим мени чорлаганда
Етиб бормоғим лозим деб.

Қамчим дастаси қарағай,
Урганда отин бурағай.
Мисли қушдай учгин Тўри
Эганг баҳодир — Тўрағай.

Асли бобомди Қорачор,
Қўрган ёвни қилган ночор.
Қорачор майдон тушганда
Айтишади дев ҳам қочар.

Пирим қипти кароматти,
Кароматин чўпон айтди.

Бу сўзларни уйлай-уйлай
Тинмай баҳодир йўл тортди.

— Бобо авлодим Нуёндир,
Битими ўрта миёндир.
Менинг бу йўлда юришим
Устоз — пиримга аёндир.

Наслингизман Одам Ато,
Сиз отасиз, бизлар бўта,
Қабрингиз қилар зиёрат
Қанча одам ўта-ўта.

Дунё ўтар ова-ова,
Ҳар сўзингиз дардга даво,
Неварангиз Тўрағайман
Обруй беринг Момо Ҳаво.

Мингани бедов тўриди,
Ўзиям одам зўриди,
Шомдан ўтиб ҳуфтон чоғи
Шаҳри Бухорга дориди.

Алқисса, Тўрағай баҳодирнинг йўл тортиб келаётгани Бобошайх пирига аён бўлиб туриб эди. Баҳодир кенг шаҳарнинг қаёғига борарини, гапни кимдан сўрарини билмай у ёқдан-бу ёққа юриб эди, қараса бир қари мўйсафид чол олдидан чиқди. Эй чироғим, сини синбатингиз, остингиздаги отингиз, минордай савлатингиз, чинордай қоматингиз шаҳри Бухоронинг одамларига келишмайди, йўлдан адашганга, адашиб кўчаларда шошганга ўхшайсиз. Бу шаҳарга меҳмонмисиз, қани сизга йўл бўлсин, деб бир-икки оғиз сўраб турибди:

Боғларингда турфа-турфа гул бўлсин,
Одамзодда фарзанд: қизу ул бўлсин,
Девсифат қўринар, болам, савлатинг
Савлатли меҳмонжон, сенга йўл бўлсин.

Ёмон одам уйи доим чўл бўлсин,
Яхшиларнинг насибаси мўл бўлсин.
Бошингдан тоймасин, болам, давлатинг
Давлатли меҳмонжон, сенга йўл бўлсин?

Остингда қойибди йўл тортиб отинг,
Тахмин қилдим йироқ ўхшар элатинг,

Бобонгни лол қилди сину синбатинг
Синбатли меҳмонжон, сенга йўл бўлсин?

Отинг чопган ўхшар йироқ йўлларга,
Аралаб ўтгандай тову чулларга,
На сабаб келгансан бундай элларга,
Қоматли меҳмонжон, сенга йўл бўлсин?

Бу шаҳарда борми бирор сирдошинг,
Сирдошинг топмасанг гангийди бошинг.
Ўзинг ёлғиз, йўқдир бирор йўлдошинг,
Ғайратли меҳмонжон, сенга йўл бўлсин?

Олдини кеч қилиб шаҳар кирибсан,
Билишимча кўп жойларни кўрибсан,
Бу шаҳарда на иш билан юрибсан,
Хизматли меҳмонжон, сенга йўл бўлсин?

Бу шаҳарнинг бордир одамкўшлари,
Бордир бунда тентакларнинг бўшлари,
Нечовларнинг ўсилгандир гуштлари,
Ҳайбатли меҳмонжон, сенга йўл бўлсин?

Отингни терлатган йироқми йўлинг,
Қаердадир сенинг борар манзилинг,
Кимни топсанг осон бўлар мушкулнинг
Зўр отли меҳмонжон, сенга йўл бўлсин?

Бу сўзларни мўйсафид чолдан эшитиб, Тўрағай баҳадирнинг кулгиси келиб, бу чолни қариганда эси кетган эзма билиб: Эй бобо, менинг билан нима ишинг бор, оғзингга қарасам на бирорта тишинг бор, қаерларда сенинг одамкўшинг бор, менинг билан ишинг қанча, кетаберда йўлингга, ҳар нарсани бермай тилингга, қаҳрим келиб бир урсам ким ярайди ҳолингга?— деди.

Шунда чол: Эй болам, одам қариган сўнг у ёқ-бу ёқни ўйлаб юрадиган, бировни кўрса сўйлаб юрадиган, ҳар хил гапларни юрагига жойлаб юрадиган, белим оғримасин деб белини салла билан бойлаб юрадиган, бирор одам йўл-йўлдан адашиб юрганини билиб қолса, уйига эргаштириб бориб меҳмон қиб сийлаб юрадиган бўлиб қолар экан,— деб кулаберди. Бу сўзларни чолдан эшитиб, Тўрағай баҳадир: бу чолнинг эс-ҳуши жойида экан, бировларга яхшилик қилиш ўйида экан, бировнинг қўнғилини олмоқнинг пойида экан деб, ўзининг юриш-ту-

ришидан, бу шаҳарга кеч қолиб киришидан, Бобошайх
пирини ахтариб юришидан хабар бериб чолга қараб
бир-икки оғиз сўз айтиб турибди:

Эшит бобо, гапимнинг пайвастини,
Қўниш қилдим баланд товнинг пастини,
Келиб эдим бир сабабман шаҳрингга
Сенга айтай булар гапнинг ростини.

Худойим берганди шундайин савлат,
Савлатга яраша ҳам берди синбат,
Бор қўзимни сенга айтай, бобожон,
Беқарорман, ўзим юрган бефарзанд.

Ундан булар, бундан булар деб эдим,
Чидаёлмай тўртта хотин об эдим,
Бефарзандлик мени қилди саргардон
Бир сабабман мен шаҳрингга киб эдим.

Баланд товда овламаган далам йўқ,
Ўзим бойман, қўрғоним йўқ, қалъам йўқ.
Сину синбат, молу давлат на даркор
Эллик ёшга бордим бирор болам йўқ.

Бир вақтлари бир ажиб туш кўрбедим,
Улуғ шайхнинг қошига мен борбедим,
Пиру мурид бўлайлик деб турбедим
Мурид бўлиб бир шайхга қўл бербедим.

Баланд товда юриб эдим ов қилиб,
Бўлдим ҳайрон бир кийикка дов бўлиб,
Ўқим тегмай кийик кетди қутулиб
Сурув қўйга аралашди у келиб.

Ҳафсалам найлайин шунда пир бўлди,
Англай олмай дедим: қандай сир бўлди,
Кийик десам бўри юрар қўй суриб
Баданимдан оққан аччиқ тер бўлди.

Кийикнинг ўрнида кўрдим бўрини,
Отдим уни қуригдим деб шўрини,
Отган онгни бориб олай деб эдим,
Бўри тугул тополмадим терини.

Сўнгра келдим чўпонимнинг қошига,
Қамчи солай дедим унинг бошига,
Чўпон туриб айтди менга қўп сўзни
Менинг пирим кирган ўхшар тушига.

Бошимдан ўтганин айлайин баён,
Зуйрат деб югурар одаму ҳайрон,
Шу пирим кирганмиш чўпон тушига
Қўп нарса бўлгандай чўпонга аён.

Тушин айтди чўпон англаб билсин деб,
Бир шайхингиз чорлаяпти келсин деб,
Муридим кеб шу дилбарни олсин деб,
Бухорода бир қиз бўрмиш гажакдор.

Қанча азиз авлиёни тунадим,
Чўпоннинг гапига кўндим, унадим,
Беҳикмат эмасдир чўпон туши деб
Таваккал қиб мен Бухоро жўнадим.

Худойим аритсин манглай шўримни,
Бухорога излаб келдим пиримни,
Дунёга кеб бирор зуйрат кўрмасам.
Отам дебон ким излайди гўримни.

деб Тўрағай баҳодирнинг бўғинлари бўшай берди, аввалига девсифат бўлсаям хаёлида ўзи бир юрган қаландарга ўхшай берди, чолга қараб бўтадай бўзлай берди, оғзига нима келса тўртинмай сўзлай берди. Шунда ҳалиги чол: Эй болам, мен сени шаҳзодами, бекзодами десам, сен бир куйиб юрган аламзада экансан-ку, юр сени уйимга эргаштириб бораёин, бу кеча мезбон бўб хизматингда тураёин, эрта-мертан тонг отса сенинг пиринг Бобошайх бўлса суриштириб кўраёин, агар шаҳри Бухорода бўлса сенга дарагини бераёин,— деди.

Шунда Тўрағай баҳодир бобонинг орқасидан эргашиб бора берди. Қоп-қоронғи кеча билан, эпри-бугри кўча билан бир майдон йўл юриб эди, катта данғиллама дарвозанинг қошига бориб тўхтади. Чол айтди: Болам, шу ҳовли менинг ҳовлим, мен дарвозани очайин, сен отингдан тушиб, етаклаб ортимдан кир, отингни етаклаб юр,— деди. Тўрағай баҳодир бобосининг орқасидан кирди, бобонинг отхонасини кўрди, бобоси бир калитни берди: ҳу анави дарвозани очгин, отингга ем-емиш олиб, анави охурга солиб қўй,— деди, Тўрағай баҳодир бобо-

нинг айтганини қилди, отининг айил-пуштанини бўшатиб бобонинг олдига келди. Бобо олдин, баҳодир кейин катта бир меҳмонхонага жирди. Меҳмонхонада холи гиламлар тушалган, уртада катта дастурхон уралган турибди. Эсон-омонлик қилишиб, бир-бирига қараб кулишиб, бири меҳмон, бири мезбон бўлишиб утирди. Бобо дастурхонни очибеди, пистаю бодом, шираю шарбат, қанд билан новвот қаторлашиб турибди, ҳар турли нозу неъмат. Бобо баҳодирга қараб: Э, болам, йироқ йулдан желибсиз, қорнингиз ҳам очқаб жетгандир, қани тортинмай нозу неъматдан олаберинг,— деди. Тўрағай баҳодир синдирилган нондан бир бўлагини олиб еб эди, бирдан қорни тўйди. Яна ола беринг, деб бобо қистаса ҳам бошқа ҳеч нарса еяолмади.

Шу кеча чол билан Тўрағай баҳодир бир меҳмонхонада ётди: баҳодир чарчаган экан тарракдай қотди, ширин уйқуга кетди, тотли ухлаб ётиб эди, баҳодирнинг қулоғига шундайин бир нидо етди, ким гапираётганини билмайди, биров баҳодирга шундайин сўзларни баён этди:

Темурнинг отаси сўзга қулоқ сол,
Бу гапларнинг маъносини англаб ол.
Бобошайхдай пиринг излаб кеб эдинг
Шу пирингдир қаватингда ётган чол.

Қари чол деб уни писанд қилмадинг,
Қари чолнинг сен қадрини билмадинг,
Иза бердинг Бобошайхдай пирингга
Мўйсафид деб дарров кўнглин олмадинг.

Пиринг билар кўнглингдаги борингни,
Англаб билар қилган оҳу зорингни,
Чол демагин Бобошайхдай пирингдир
Пиринг олиб берар Тегин ёрингни.

Тонг отган сўнг хизматида бўл энди,
Ҳар ишини қилиб кўнглин ол энди.
Олиб берар Тегинадай ёрингни
Ёринг билан ўзинг ўйнаб-кул энди.

От ҳайдадинг пишобу тоғ, ўрага,
Худойим қайишди сендай тўрага,
Фарзанд дединг қодир ҳаққа йиғладинг
Бобошайхдай пиринг тушди орага.

Тегинани олсанг уйнаб-куларсан,
Пиринг омон бўлса уни оларсан,
Бошда бўлар унинг тожу давлати
Сен шундайин бир ўғилли бўларсан.

Сана бўлар сўзлаганда тилида,
Қирқ йўлбарснинг кучи бўлар белида,
Минг йил умр кўрар Темур фарзандинг
Ҳурмати зўр бўлар турфа элида.

Обод қилар у сўраган юртини,
Ёв йўлиқса олар ундан лотини,
Отим Саид, мен Темурнинг пириман
Ният билан қўйдим ўзим отини.

От бошидан катта бўлар юраги,
Минг йил бурун келган эди дараги.
Соҳибқирон бўлар унинг бир кун
Кўп элатга бўлар унинг кераги.

Қирқ чилтонлар жиловдор бўп юради,
Қайга юрса йўл кўрсатиб боради.
Шундай улни сенга худо беради
Ўғлинг минг йил даври давраи суради.

Алқисса, бу сўзларни ҳали бино бўлмаган Темурнинг пири Саидбарака Тўрағай баҳодирга аён қилди, бўлар гапларни бир бошидан баён қилди. Шундан сўнг Тўрағай баҳодир уйғониб кетиб шундай қаватига қараса чол ўрнида икки юзидан нур томган, бир киши ётибди кўзларин юмган. Бу одамнинг икки юзидан чиқаётган нур қоронғу уйни ёритиб турибди. Шундай фаросат билан қараса, олдин тушида қўл берган пири чол ўрнида ухлаб ётибди. Буни кўриб Бобошайх пирим шул экан, ўзини менга чол бўлиб кўрсатган экан, менга билдирмайин қаватимда қари чол бўб ётган экан, мен аҳмоқнинг қари чол деб пиримга тилим тойиб кетган экан, деб ўзини ич-ичидан қойиб берди.

Алқисса, нима бўлса бўлди, ғойибдан нидо келди, пирим Бобошайхни уйқудан уйғотмайин деб яна уйқуга кетди. Вақт ҳам саҳардан ўтди, бир майдонда тонг отди, иккови жойларидан туриб икки жойда қилди таҳоратни, им-жим билан бирга ўқиди бомдотти, номоздан Фориғ бўлиб ўлтириб дастурхоннинг қошида икковининг ҳар хил фикр бошида, эшитилган нидо аён эди

Бобошайх пирининг тушида, шуларни ўйлаб ўтириб эди.
Тўрағай баҳодир пирининг бетига қарай олмай, бирор
нарсани сўрай олмай, пирининг сўси босиб добдираб
қолди, бўғинлари қалтираб қолди, қарамасаям буни
Бобошайх билди, танимагани сийламас, остига кўрпа
тайламас, деб муриди кечириш қилди.

Алқисса, муриди Тўрағай баҳодирнинг бу алфозда
ўтирганини билиб, уни яхши гаплар билан кўнглини
олиб, ўнғариб йўлга солиб, баҳодирга кўп нарсани та-
йин қилаётир:

Қодир ҳақдан бўлди шундай иноят,
Мен шуларни сенга қилай ҳикоят.
Бир қиз бордир агар шунга уйлансанг,
Ўғил туғар, унда бўлар тож-давлат.

Унинг учун сен хизматда бўлғайсан,
Кўкка етган масжид бино қилғайсан,
Гумбази фалакка етсин минордай
Шундан сўнгра сен шу қизни олғайсан.

Худонинг саноси бордир ҳар тилда,
Яхши ният сақла доим кўнгилда,
Тегинани олмоқ бўлса ҳар киши
Масжид шарт қўйилгандир бу элда.

Сен борасан бундан шаҳар ташига,
Туғ кўтарган бир мазорнинг қошига,
Хонақоси ярқиллаган улуғ жой
Бориб ўлтирасан бўлоқ бошига.

Кимни кўрсанг зинҳор унга гап қўшма,
Гап қўшиб кейинига йўлдан адашма,
Бўлоқ бордир у мазорнинг қошида
Қандай сир кўрсанг ҳам ҳаддингдан ошма.

Хонақоҳ ичига сира кирмагин,
Биров гап сўраса жавоб бермагин.
Гап қўшувчи одам сенга йўлиқса
Жавоб бериб пушаймон қиб юрмагин.

Ёмон фикр келтирмагин бошингга:
Пухта бўлгин ҳар бир қилган ишингга,
Тоқат қилиб сув бошида ўтирсанг
Дастурхонман биров келар қошингга.

Дастурхонда нима бўлса еб олгин,
Еб бўлиб йўлингга равона бўлгин,
Зинҳор-зинҳор биров билан гаплашма
Айтганимдай бўлиб қошимга келгин.

Алқисса, Тўрағай баҳодир Бобошайх пиридан бу сўзларни эшитиб шаҳри Бухородан ташқари чиқиб кетди, ярқиллаган бир мозор кўринди, қошига етди. Шундай қараса хонақоҳ олдида бир булоқ оқиб турибди. Худди шайхнинг айтганидай қилиб, булоқ бошига яқинроқ келиб, тиз чўкиб, кўзини ёпиқ турган дарвозага тикиб ўтирди. Шундай фаросат қилиб қаради, кўп ажойиб бу мозорни кўради, гумбазлари келишган, усталар бор ҳунарини қилишган, ҳамма ёғини камини қўймай тузаган, деворларигача беаган, ҳайбатига ҳеч ким ботолмайди, ҳеч ким бу жойдан дуойи фоғиҳа қилмай ўтолмайди. Ичкаридан най, дўмбира, рубобу торларнинг товуши келиб турибди, эшитган одамни мумдай эритиб лол қилиб турибди.

Созу нағмаларнинг товушига қулоқ солиб Тўрағай баҳодир шундай ўтириб эди, шу вақт ғийқ этиб хонақоҳ эшиги очилди. Қараса бир сўфи қўлида бир уроғли дастурхон олиб тўппа-тўғри баҳодирнинг олдига келяпти. Тўрағай баҳодир нима қиларини билмай ҳайрон бўлиб, Бобошайх пирининг гаплари эсига келиб индамай ўтириб эди, ҳалиги сўфи қўлидаги дастурхонни олиб келиб баҳодирнинг олдига қўйди, баҳодирга ҳеч нима демасдан, ўтирган одамга назариниям солмасдан яна ўзининг очган эшигига кириб кетди.

Тўрағай баҳодирнинг эсига шайл сўзи келиб дастурхонни олдига тортиб олиб, очиб қараса бир хурмача сут, ҳайрон бўлиб, сутни кўриб шодмон бўлиб, сутни борича симириб олиб эди, бирданига баданига бир ларза келгандай, хаёлига бутун аъзойи бадани кучга тўлгандай, ғойибдан ҳисобсиз қудрат келгандай бўлди.

Баҳодир шу алфозда ўзи билан ўзи овора бўлиб ўтириб эди, ҳалиги сўфи қайтиб чиқди. Тўрағай баҳодирга Бобошайх пири бир хат берган эди, ким сенга дастурхон келтирса шунга берасан, деган эди, шу хат эсига келиб, қўйин қиссасидан олиб уни сўфига узатди, сўфи хатни олиб индамай дастурхонни йиғиштириб орқасига қайтди. Шу вақт Тўрағай баҳодир ҳам энди менинг қиладиган ишим битди, деб бу ҳам орқасига қайтди. Энди ҳеч кимга йўлиқмай кетайин, тезроқ пирим-

нинг олдига етайин, булган воқеани бориб айтайин деб
йўлда ҳайт деб кетиб бораётиб эди, бир киши орқаси-
дан чақираберди. Эй Тўрағай, нима учун атрофингга
қарамайсан, ҳамма ёқда қизиқ томошалар бўляпти, де-
ди. Шунда Тўрағай баҳодир қарасамми-қарамасамми
деб ўйланиб туриб эди, бирдан яшин ялтираб, гулдирак
гумбирлаб, тасир-тусур жала қуяберди. Шу талатуп
билан Тўрағай баҳодир ким гапираётганиниям, қасрдан
бу товушнинг чиқаётганиниям билмади, лекин йўл юри-
шидан қолмади, ҳеч ёққа қулоқ сомади, шу алфозда
Бобошайх пирининг қошига етди. Баҳодирни қўриб
шайхнинг вақти хуш бўлиб, ҳар жойдан тимсол қилиб
бир-икки оғиз сўз айтиб турибди:

Сўзларимга қулоқ солгин Тўрағай,
Мард ҳолига қодир олло қарағай,
Насиб этса сен ҳам улли бўларсан,
Сенинг улинг эл кунига ярағай.

Ақлингни олай деб йўлда бир майдон,
Қошингга етганда лаънати шайтон.
Бўлмасин деб Тўрағайнинг кўнглини
Жала тилаб туриб эдим худойдан.

Тавқи лаънат шайтон келди қошингга,
Ҳаром нарса қўшай деди ишингга,
Кирганингда у шайтоннинг сўзига
Не кулфатлар тушар эди бошингга.

Энди болам билиб юргин йўлингни,
Қодир эгам баланд қилар қўлингни,
Шу шайтондан омон-эсон қўтилдинг,
Суяр бўлдинг соҳибқирон улингни,

Доим қилди ёмон йўлга равона,
Ақлидан айириб қилди девона,
Шу сабабдан тавқи лаънат илинди
Одамзоднинг душманидир шайтона.

Ҳар иш бўлса шайтон солар хатони,
Кўп саргардон қилди Одам Атони,
Бир замонлар олим бўлган у шайтон,
Катта кетиб танимади худони.

Олимман деб аҳмоқ кўнгли бўлинди,
Бир гап учун марҳамати олинди,
Одамзотдан зиётман деб охири
Тавқу лаънат у шайтонга илинди.

Олим шайтон ҳар балони билади,
Одамзодни ҳар хил кўйга солади,
Кимки кирса у шайтоннинг гапига
Оқибати кўп пушаймон қилади.

Шайтоннинг сўзига болам кирмадинг,
Аввалига у бадбахтни кўрмадинг,
Яхши бўлди шу балодан қутилдинг
Ҳа деганда қулоқ солиб турмадинг.

Алдамовчи бўлди юрар йўлингдан,
Айирай деб соҳибқирон улингдан,
Қулоқ солиб турганингда шайтонга,
Ўғлинг руҳи кетар эди белингдан.

Баҳорда пишади боғларнинг тути,
Сенга ул бўб ўтди сўфининг сути,
Соҳибқирон булар бир кун жаҳонгир
Билаги пулатдан Темурдир оти,

деб Бобошайх Тўрағай баҳодирни хурсанд қилди, яна бир кеча меҳмон қилди. Бобошайх пири айтди: Болам, Бухорон шарифда Садр деган мулла бор, у одамнинг қанча десанг шунча илми бор, элга маъқул сўзи бор, манглайида биргина ёлғиз қизи бор, ҳар жойдан совчи келса бермайман деган нози бор, хушрўйликда бу шаҳарда танҳо ўзи бор, жамоли ойдай, ювошлиги қўйдай, ақл-фаросати юрт сўраган бийдай, ўзиям жуда чаққон худди асов тойдай, қадди-қомати келишган, тўладан келган тўлишган, келин қилсам деб қанчалар ҳавас қилишган, олмоқчи бўб қанча-қанча шоҳлар шу қизнинг пойига тушган, кўрганлар ҳавасда, кўрмаганининг дили хаста отини Тегина дер, сиздай баҳодирга бўлсин пайваста. Ҳар жойдан совчи кела бериб безор қилгандан кейин Тегинаой шундай бир шарт қўйган эди: кимда-ким шаҳар ташқарисида гумбази осмонга етган, учар қушлар айланиб ўтган, шуъласи Чинмочин мамлакатига етган, йироқ-пироқдаги элатлар офтобми деб кўзини тутган бир масжид қуриб берса шунга тегаман деб,— деди. Тегинаойнинг бу гапи ақли доно-

ларга, ёмон йулдан бегоналарга маъқул тушди, шу бонсдан унинг ақли фаросатига офаринлар антган куп бўлди, купда Хизр бор дегандай купнинг кўнглидаги гап саҳобаларга аён бўлиб, алқисса, бу қизнинг юлдузини ўзи муносиб одамга қўшмоқ даркор дейишиб, Сизнинг зор йиғлаб бефарзанд юрганингизга қайишиб, алқисса худодан сиздай баҳодирга Тегинаойдай, жуйрук 10 қизни қўшмоқни тилади. Шу қизни шу йигитга қўшса маъқул бўлади. Бу хабарни Тўрағай баҳодирга етказиб, шу йигитман шу қизнинг ҳожатини битказиб, икковини қўшиб муродига етказиб, деб мени Сизга пир қилиб қўйишди. Энди бу кеча икковиз худодан Тегинаой шарт қилиб қўйган масжиднинг питишини тилаб турсак даргоҳига олса, шояд мушкул ишимиз осон бўлса, деди. Алқисса пир мурид бирга етди, худога қилиб арзу додди, кўриниб ҳақдан кароматти, саҳар-саҳар шаҳарнинг ташқарисиди бир масжид пайдо бўлди, гумбази осмонга етди, эрта-мертан тонг отди. Бобошайх муридини уйғотди: Болам, бажо келтирибсиз Тегина қўйган шартти,— деди. Тўрағай баҳодир эшикка чиқиб қараса гумбази осмонга етган масжид пайдо бўпти. Қўрмаганлар кўргани шайдо бўпти. Бухоронинг барча эли бирин-бирин уйғонишиб, уйқудагисини уйғотишиб, анави гумбази қара дейишиб бари томоша қила берди. Ҳамма халойиқ Ойтегинанинг шартини эшитган эди. Бу масжидни ким қўрган бўлса, шу Тегинаойни оладиган бўпти. Тегинаойнинг айтганидан ҳам зиёда бўпти, энди тан шу одамники бўпти дейишаётди. Бу шартдан шаҳри Бухоронинг хони Баёнхон ҳам хабардор эди. Баёнхоннинг оти Баён эди, элдаги бўлаётган ишларнинг кўпи унга аён эди, сургани даврон эди, мингани тулпор ҳайвон эди, қўрдиргани қўргону айвон эди, ўзи ниҳоятда одил хон эди. Баёнхон вазиру қозиларини, ҳар ишга розиларини, доноликда пешларини, саркардаю бекларини, элга қўнгил тўқларини йиғиб: Эй халойиқ, ҳаммамиз анаву масжидни томоша қилайлик, жарчи қўйиб жами элни йиғиб желайлик, маслаҳатни биргалашиб қилайлик, кимда-ким шу масжидни қўрган бўлса шунга Тегинаойни тўй қилиб қўшмоқни пайида бўлайик, элу халқни жийдиринг, қанча-қанча сўқиму, саркани сўйдиринг, кўчама-кўча жарчини қўйдиринг, деб амри фармон қилди. Жарчилар оралаб ҳар растаю кўчага, хабар қилаётди ҳам каттаю баччага: Эшитмадим деманглар,

уйингдан овқат еманглар, бугун аҳлу фуқарога ош берилади, бормайин сира қолманглар, деб чақираберди.

Алқисса, Бобошайх билан Турағай баҳодир бу хабарни эшитиб, ичида гапни пишитиб, Бобошайх айтди: Хон бекорга элни йиғаетгани йўқ, масжидни ким қурди деб сўрайди, сўраса мен қурдим деб тортинмай жавоб қилаберинг, деб баҳодирга тайин қилди.

Катта бир ҳоварга одам йиғилди, сўқим саркалар сўйилди, узун-узун қур торттириб одамларга турли таом қўйилди. Одамлар бир-бири билан кенгашаётир, ҳар сиқим паловни оғзига солганда масжидга кўзлари тушаётир, офтобда ярқиллаганига кўзлари қамашаётир, оғизлари анграйиб, бурунлари танграйиб, ейман деган паловлари қўлларида тўкилиб қайтиб дастурхонга тушаётир, офарин шу маконни қурганга дейишаётир. Бу хонимиз нега элни йиғдийкан, деб бир-биридан сўраётир, ҳар қайсиси ҳар хилга жўрашаётир.

Шунда Баёнхон баланд жойга чиқиб, йиғилган элга қараб, масжидни қурган одамни сўраб бир-икки оғиз сўз айтиб турган жойи:

Сўзимга қулоқ сол ҳар бир халойиқ
Ҳар бир ишга гувоҳ турар малойиқ
Шаҳримизда масжид бино бўлибди
Бу иш учун кимга дуо қилайлик?

Туш кўрганда яхшиликка жўрайман,
Савол сўраб мен сизларга қарайман.
Ҳузуримга келган жами халойиқ
Масжид қурган кимлигини сўрайман.

Каромат бўлдим қодир оллодан,
Шарофат бўлдим шайху муллодан,
Ана кўринг масжид пайдо бўлибди
Ярқиллайди ғуппалари тиллодан.

Обод бўлсин элат қурган кирдикор,
Ишлагандай қўп ҳисобсиз мардикор.
Қандай одам элга қилди иноят
Қимлигини бугун билмоқлик даркор.

Масжид деган билинг худонинг уйи,
Осмонга етгудай гумбазнинг бўйи.
Икки дунё сарғаймасин ёронлар
Шу ишни қилганинг ранг ила рўйи.

Қаердан олгандир шунча қуввати,
Ҳайрон қилиб шунча аркон давлати.
Қўрган-билган бўлса турмай айтингиз
Қўришга интиқмиз шундайин мардди.

Элимизга тулгун даврон келарми,
Даврон келса бари ўйнаб куларми.
Шундай ишни ким эшитган халойиқ,
Бир кечада масжид пайдо бўларми?

Ярқиллар гумбази, осмонда учи,
Ким ҳам бўлса кўпга ўхшайди кучи,
Аямасдан бор қудратин ишлатган
Ё бормикан унинг ўзида ўчи?

Биз билайлик одамзоднинг мардини,
Қўзидан суртайлик чангу гардини,
Ким ҳам бўлса суриштириб билайлик
Қилган ўхшар Ойтегиннинг шартини.

Қизнинг шарти — элнинг шарти дейишар,
Қиз деганда ҳар ким совчи қўйишар,
Чини билан ошиқ бўлса ҳар киши
Қодир олло аҳволига қайишар.

Элат шундай мардни кўрса арзийди,
Бўй баробар тилла берса арзийди,
Тегина учун қилган бўлса шу ишни
Икки ошиқ даврон сурса арзийди.

Савол солдим қари билан ёшимга,
Ҳар хил фикр келаётир бошимга,
Қандай марддир эл ичидан турсинда
Инъом олсин келиб менинг қошимга.

Алқисса, бу сўзларни Баёнхон айтди элатга қараб,
масжид қўрган мардни сўраб, эл деб шунга айтади-да,
нечовларнинг савол билан иши йўқ, ураётир гўштни бу-
раб, камбағалнинг бир тўйгани бой бўлгани деб нечов-
лар паловни ошаётир оёқни тираб, бир хиллари турибди
гоҳ масжидга, гоҳ хонга қараб, шунча одамдан масжид-
ни мен қурдим, деб бировдан ҳам садо чиқмади.

Бобошайх журтага Тўрағай баҳодирга эски-туски ки-
йимлардан кийдириб, узун чопоннинг этагини ерга тий-
дириб, қаландар сифат кўринишда қилиб қўйган эди.—
Пиру-мурид булар ҳам элнинг бир чеккасида ўтиришиб

эди. Бобошайх баҳодирга энди жойингдан турадиган, хоннинг қошига борадиган, савол сўрса жавоб берадиган маврудинг келди, туриб Баёнхоннинг қошига боргин, хоннинг одиллигини кўргин, ишонмайини суз сўраса тортинмай жавоб бергин,— деди. Шунда Турағай баҳодир пиридан мадад олиб жойидан туриб хонга қараб жўнайберди, буни кўрган жамъи халойиқ баб-баравар пиқирлаб кулаберди, баҳодир бўлса ҳеч нарсага парво қилмай хоннинг қошига келаберди. Турағай баҳодирни бу алфозда кўриб, Баёнхон ҳам ҳайрон бўла борди. Халойиқнинг ичидан бир хиллари: Бу ҳалиги у бозордан бу бозорга, у гузардан-бу гузарга «ҳақ!» деб юргич узун девона-ку дейишаётир, бир хиллари: Бунинг кўпни кўриб орқаси тутаяпти. Кушнач бўлади, дейишаётир. Турағай баҳодир тўппа-тўғри Баёнхоннинг олдига борди, қуллуқ қилиб салом берди, тақсир масжидни мен кўрдим деди, хон бунга ишонмай кўп-кўп саволни берди:

Сен юрибсан беҳабар бўб холингдан,
Кетгин нари қолмай юрар йўлингдан.
Кўчаларда дайдиб юрган девона
Масжид қуриш келмас сенинг қўлингдан.

Девоналар ўз ҳолини билмасми,
Садақа!— деб танга-чақа олмасми.
Елғон сўзни нега айтдинг Қаландир
Тураверсанг менинг қаҳрим келмасми.

Жаллодга буюрсам кетади бошинг,
Эл устига сочилгандир нон-ошинг
Девоналар ўз йўлига юрмайми
Садақа тилашдир қиларга ишинг.

Тез жўнагин келтирмайин қаҳримни,
Яхши одам билар менинг баҳримни,
Ғариблигинг учун кечдим гуноҳинг,
Майли кезиб юравергин шаҳримни.

Бўйларинг минордай, йўқдир эс-ҳушинг,
Билиб юргин сен ҳам қилар ўз ишинг,
Холин билган ҳоримайди, девона
Жаллод келса кетар саллали бошинг.

Юришингни кўрган одам кулади,
Елғон сўзинг элга кулги бўлади,

Эси кетган сенда айларнинг қўлидан
Қандай қилиб масжид қуриш келади?!

Уз йўлингга жета бергин, турмагин,
Бунда туриб биздан изза кўрмагин,
Девонага жазо бермоқ уятти
Жазо берсаги хафа бўлиб юрмагин.

Бунча элнинг нодон — аҳмоқ билдингми,
Элатга эргашиб бунда елдингми,
Садо чиқмай турганида бу элдан
Таваккал деб узинг бозор солдингми?—

деб Баёнхон баҳодирни бир девона қаландар билиб,
уни ҳар кўйга солиб, бўйиннинг узунлигига кулиб, жу-
натмоқчи бўлиб йўлга солиб, гоҳ аччиғи жеп, гоҳи кулиб
турибди. Шундиза Тўрағай баҳодир мисли шердай бўлиб,
туркираган ноҳдай бўлиб, оқ салласи қордай бўлиб,
бўйлари чинордай бўлиб, бир-икки масжидларни қура-
диган куч-қуввати бордай бўлиб: «Бу масжидни мен
қурмай ким қурди»?— деб Баёнхонга қараб Тўрағай
баҳодир ҳар жойдан тимсол келтириб айтаётган сўзи:

Тўқсон норинг кучи бордир белимда,
Худонинг саноси бордир тилимда,
Мен қўрмайин ким қурганди масжидни
Унсанкиз минг занги дев бор қўлимда.

Ҳар қайсиси тинмай ишлаб ётади,
Чанга лига тўқсон ботмон жетади,
Бор ҳунарнинг ҳаммасини қилади,
Не бўлсам барин бажо этади.

Амр қилдим масжид бино қилинглار,
Чақирганда ҳаялламай келинглар,
Усталаринг лойдан девор қуринглар
Чеварларинг безатишман бўлинглар.

Мен буюрдим, қилар ишни билинглар,
Жаннатнинг гулидан улгу олинглар,
Бир кечада бир масжидни битказиб,
Тонг отмайин кўздан ғойиб бўлинглар.

Иш биткунча берсин олло тўзим деб,
Ерда қолмас сенга айтган сўзим деб,

Кеча-кундуз қодир ҳаққа йиғладим
Тегинаойга ошиқ бўлдим ўзим деб.

Девлар келиб неча тоғни нуратди,
Сўзим учун бари қилди ғайратти,
Бир кечада шундай жойни битказиб
Ғойиб бўб фалакка учти-да кетди.

Айтган сўзга хоним қулоқ сол энди.
Адолатли бўлсанг одил бўл энди,
Мендан бошқа қурган бўлса айтсин-да
Рост сўзладим, муросага кел энди.

Алқисса, бу сўзларни баҳодирдан эшитиб, ҳеч ким-нинг ишонгиси келмаётир, унинг бу ишни қилишига кун-гиллари тўлмаётир, бунда қараб қулоқ солиб турган халойиқ пиқирлашиб жулаётир, «Кўп гапга уста девона экан», дейишиб уни мазах қилаётир. Шунда Баёнхон гоҳ девонага қараб, гоҳ йиғилган элга қараб: Эй халойиқ, сизлар нима дейсизлар, шу девонанинг гапига ишонса бўладими ё бизни алдаётган бўлса шу девона ўладими — деб сўрай бери. Эл бўлгандан кейин унинг ақллисиям, аҳмоғиям бўлади, ақллилар ҳар ишни, ҳар гапни фаросат билан танасига ўйлаб жўради, бундай вақтда аҳмоқни худо уради. Энди гапнинг охири нима бўлади, деб Бобошайх бир томонда ўтириб эди, шунда элнинг ичидан бир Сулаймон оқсоқол юборган одамлар орасида Аҳмад ясовул дегани ҳам бор эди. Аҳмад ясовул Тегинаойга қараб бўлган воқеани билдириб, Тегина-ни мийиғидан кулдириб Хаса тулпор йироқ йўлда терлайди, созандалар қўлда созни жўрлайди, қанча элат хон қошига йиғилган, келсин деб Баёнхон сизни чорлайди, деб сўзлаб турган жойи:

Ҳаво ёғса сувга тўлар Арна сой,
Ҳаммамизни яратгандир бир худой,
Хушхабарман келдик бизлар қошингга,
Сўзларимга қулоқ солгин Тегинаой.

Баҳор бўлса товга туман ўрлайди,
Шоир халқи қўлда созин жўрлайди,
Арк қошига қанча элат йиғилган
Тегина келсин деб бари чорлайди.

Ана турган у масжидни кўрдингми,
Кўрмаганга сен ҳам хабар бёрдингми,
Қандай уста бино қилган билмаймиз
Сен ҳам шунга офарин деб турдингми?

Бир девона турар ўзим қурдим деб,
Тегиначун кўп азоблар кўрдим деб,
Қанча элат ишонмади сўзига
Ул айтади ҳақ йўлига кирдим деб.

Девонага ҳайрон бўлиб қараймиз,
Ҳар қайсимиз, ҳар журиққа жўраймиз,
Тегинани чақир, деди Баёнхон
Не сир бўлса биз ўзидан сўраймиз.

Бундан борсанг девонани кўрарсан,
Баёнхон сўзига жавоб берарсан,
Сенга маъқул бўлса юрган қаландар
Эл қўшади бирга даврон сурарсан.

Унга қараб ҳайрон бўлди кўп элат,
Ёки унда борми бирор хосият,
Нима бўлса сен борган сўнг билинар,
Сендан чиқар борсанг бирор маслаҳат.

Бир одам қўлидан бу иш келмайди,
У гапига ҳеч ким қўнгли тўлмайди,
Канизларман борасан-да Тегиной
Хуллас калом сен бормасанг бўлмайди.

Алқисса, бу сўзларни Аҳмад ясовул Ойтегинга айтиб, отини буриб жўнади орқага қайтиб. Ана шундан сўнг Тегинаойнинг вақти хуш, думоғи жуш бўлиб, канизлари билан маслаҳат қилиб, ҳар алвонда кийиниб, бу масжидни менга ошиқ бўлган йигит қурибди-да, деб суюниб, тезроқ юринглар, ўлгурлар, деб канизларига жийиниб, бир хил канизлари «қуллуқ мана жўнаймиз» деб ҳазиллашаётир ийиниб.

Шундай қилиб, Тегинаой канизлари билан жўнай берди. Унинг ўнта дугонаси бор эди, доимо бир-бирининг ҳолидан хабардор эди, билганлар бу қизлар бир-бирига бўйинса дугона дейишса, билмаганлар бу ўнта қиз Тегинаойнинг канизлари дейишар эди, каниз дейишнинг сабаби улар доимо бирга-бирга юрар эди.

Алқисса, ун бир қиз жунайберди бир булиб, ярқиллаган масжид қизларгаям сир булиб, сир булса кўрайик, хоннинг сўзларига бориб жавоб берайлик, дейишиб, бир-бирига тийишиб, бораётир катта кучага тушиб.

Шундай қилиб, Тегинаой канизлари билан жунай берди. Тегина нозлар билан, кўнглида кўп сўзлар билан, аркка қараб бораётир, элат кетган излар билан. Ана-мана дегунча шашти баланд қизлар эмасми, эл йиғилган жойга бориб қолди, бунча халойиқни кўриб уялиб, андиша қиб, яқин бориб бир чеккада туриб қолди, буларнинг келганини Баёнхон ҳам кўриб қолди.

Баёнхон бу қизларнинг туппа-тўғри элнинг ичига кириб келмай тўхтаб қолганидан Тегинаойнинг одоб-андишаси-ю, ақл-идрокига, хулқиман иффатига қойил қолиб, халққа қараб айтди: Эй халойиқ, бу икковининг серодам жойда дучма-дуч сўзлашиши бизнинг одоб қондамизга тўғри келмас, шунинг учун буларни элдан пана жойда дуч қилсак нима дейсизлар?— деб элдан сўради. Элат бирдан дувиллашиб: маъқул, маъқул иш бўлади,— дейишди.

Шундан сўнг Тўрағай баҳодир билан Тегинаойни арkning орқа томонига, бирин бу томондан, бирини у томондан юзма-юз бўлмоқни раво кўриб, Тўрағай баҳодирга сен бу ёқдан бор девона деб амр қилиб, Тегинаойга сен у ёқдан бор деб фармон қилди.

Иккови арkning икки томонидан айланиб бир-бирини кўрмоққа шайланиб, меҳрлари бойланиб бораётир.

Баёнхон арkning туйнугидан буларни қандай қилиб учрашар экан, Тегинаой бу девонага нима деб баҳо берар экан, қандай қиб дуч бўлар экан, қайси бири гап қотиб, қай бири жавоб қилар экан, деб қараб турди. Лекин Тўрағай баҳодир билан Тегинаой Баёнхоннинг бу ўтиришидан беҳабар эди. Тегинаойга баҳодирнинг кўзи тушди, ақли шошди, йўқотди ақлман ҳушди, оғзи қолди очилиб, суюнганидан аъзон бадани шишиниб кетиб эди, белбоғи кетди ечилиб, Баҳодирни кўриб Ойтегин табассум қилиб, мийиғида кулиб, тушида кўриб ваъда берган тўрасини таниб, юраги ўтдай ёниб, қодир ҳаққа шукр қилиб, шу тўрамнинг ўзи деб фикр қилиб, вақтини хушлаб, суюнганидан аъзон бадани қизиб, бир икки қадам яна олдингга ташлаб, рўмолининг бир учини лабига тишлаб, эшитсам деб мард тўрамнинг сўзини, Тўрағайга тикиб турди кўзини.

Тўрағай баҳодир ўзига келиб, Тегинаойга қараб бир-
икки оғиз сўз айтиб турибди:

Мендайлар йўлингга интизормикан,
Менинг ёрим сендай гажакдормикан,
Ғойибона ошиқ бўлдим Тегиной,
Сениям кўрар кун охир бормикан.

Ақлимни олади бу жоду кўзинг,
Бунчалар сулувдир ойдаин юзинг,
Ўз кўзимга ишонмайман севдигим
Чини билан қўшган бўлсин юлдузинг.

Мардларман майдонда қилдим таассуб,
Сен учун йўл тортдим чўлларни кесиб,
Бажо қилдим масжид деган шартингни
Кўрармисан сен ўзингга муносиб?

Юракда кўз эди менинг армоним,
Зуйратсиз, ўртанди тандаги жоним,
Отим Тўрағайдир, Кешнинг зўриман
Шояд сендан бўлса энди ўғлоним.

Туш кўрганда яхшиликка жўрадим,
Кеча-кундуз ҳақдан зуйрат сўрадим,
Тегинаой дебдим менга муносиб,
Ҳосил бўлар олсам сени муродим.

Қодир олло эшитганди зоримди,
Бобошайх устодим комил пиримдир,
Каромат қилгандир қўллаб ҳар соат
Масжидга ишлатдим билак зўримди.

Чупоним бор эди қўйу қўзимга,
Сени аён қилди чупон ўзимга,
Камол пирлар аралашган бу ишга
Эл ишонмас рост сўзласам сўзимга.

Қанча ошиқ юрар сенинг изингдан,
Тўрасанми шартни қўйган сўзингда,
Шартинг масжид бўлса бино айладим
Нима десанг ихтиёринг ўзингда.

Бу сўзларни Тўрағай баҳодир бирма-бир айтди, ба-
рини Тегинаой эшитди. Баҳодирга қараб: Мард сўзидан,

арслон изидан қайтмас, деган экан. Мен сизни тушим-
да журиб эдим, қачон келар деб йулингизга қараб юриб
эдим. Менинг қуйган шартимни шу турам бажо келти-
рар, деб тиловчингиз бўлиб туриб эдим, деб бир-икки
огиз сўз айтиб турибди:

Саҳобалар мард бошини силайди,
Номарднинг дастидан эллар йиғлайди,
Тушда куриб интиқ бўлдим мен сизга
Аввал бошдан аҳволингиз қалайди?

Сизни деб ўртанди гулдайн танам,
Нурга тулар бўбди қулбаю хонам,
Шарофатман бажо қипсиз шартимни
Сизга муносибдир мендайн санам.

Бургут бўлиб кирбедингиз тушимга,
Лочин бўлиб қўнбедингиз тушимга,
Қодир ҳаққа минг бор шукур айларман
Соябон бўларсиз энди бошимга.

Хон йиғибди қанча олу мардумни,
Билай деган ўшар қуйган шартимни,
Ҳаққа йиғлаб бажо қибсиз бу ишни
Мен суяман сиздай полвон мардимни.

Танимаган эллар сизга куларда,
Ҳақ деган ҳар бир иш ҳаққат бўларда,
Зўрларнинг зўрлиги ҳақнинг бирлиги
Масжидни қўрганга улги бўларда.

Тўтиё қиларман босган изингиз,
Ойтегинга турадирсиз ўзингиз,
Яна чорлаб сўз сўраса Баёнхон
Ростга чиқарарман айтган оўзингиз.

Билдим турам пир дуосин олибсиз,
Қароматман масжид бино қилибсиз,
Омон бўлсам турам сира ғам еманг
Шартин қилиб Тегинани олибсиз.

Бу сўзларни арkning туйнуғидан қараб, қулоқ солиб
турган Баёнхон баёнма-баён тинглади. Турағай баҳо-
дирман Тегинаойнинг юлдузларини саҳобалар қўшгани-
ни англади. Бу йигит Қеш томонда донғи оламга кет-

ган, майдонга кирганда бир ўзи қанча ёвни қулатган Тўрағай баҳодир экан, жўрттага ўзини тапитмай девонасифат бўлиб юрган экан деб ўзининг Тўрағай баҳодирга айтган сўзларига пушаймон қилди, эшитган билганини элу халққа баён қилди: Эй халойиқ, бу йигит девонамас, зўрларнинг зўри экан, Бобошайхдай улуғ киши бу йигитнинг пири экан, мерганликда қирағай экан, отини сўрасангиз, кўрганимиз йўқ, эшитганимиз: баҳодир Тўрағай экан. Кўп савдони кўрган экан, эл оралаб юрган экан, Тегинаой тушида Тўрағайни кўрган экан, икки ошиқнинг ноласини эшитиб қодир олло Тўрағай баҳодирга кўп кучи-қувватни берган экан, кароматданми, шарофатданми бир кечада шу масжидни қўрган экан. Тегинаойни яратган эгаси шу полвонга лозим кўрган экан. Энди буларнинг тўйини ўтказмоқ даркор, муродига етказмоқ даркор. Бунинг учун Бухоро элининг расм-русмини баҳодирга билдирмоқ даркор. Бу икки ошиқни ўйнатиб-қулдирмоқ даркор.

Алқисса, бу гапни эшитиб, бу ерга йиғилган халойиқ: Тегинаой шу Тўрағай баҳодирга тан топибди дейишиб уй-уйига тарқаб кетди. Баёнхон Тўрағай баҳодирни ҳузурига чорлаб: Эй Тўрағай баҳодир, танимаганини сийламас деган экан, биз сизни танимапмиз, орқангиздан эшитиб юрар эдикки, лекин кўрганимиз йўқ эди, энди сизни меҳмон қилайлик, сарпо ёпиб кўнглингизни олайлик, шаҳри Бухоронинг расм-русмини сизга баён қилайлик, алқисса Тегинаойни сиз билан қўшмоқнинг пайида бўлайлик, жами элни йиғиб, қирқ кеча-ю қирқ кундуз тўйларингизни қилайлик, деб Тўрағай баҳодирни катта меҳмонхонага эргаштириб кетди. Тегинаой канизлари билан бориб ўйнаб-қулаберсин, шарти бажо бўлибди, энди тараддудини кўра берсин, деб унга рухсат этди.

Тўрағайга Баёнхон қимматбаҳо сарполардан кийдирди, иззат-иқром қилиб семиз қўйлардан сўйдирди, турли таомлар билан қоринини тўйдирди. Ана энди Тўрағай баҳодирга тўйга кетадиган харжу харажатларни тайин қилиб рухсат бериб жўнатди. Баҳодир Баёнхон ҳузуридан чиқиб кетди. Бобошайх пирининг уйига етди, жўрган-билганларини пирига баён этди. Бобошайхдан олиб рухсатти, эгарлаб минди дам олиб турган тулпор отти. тўй ҳайдаб келайин деб шаҳри Кешга қараб ҳайт деб жўнаб кетди.

Алқисса, орадан қанча вақт ўтди Тўрағай баҳодир

қаторлаб қирқта норини, норларга юклаб бўхча-бўхча зарини, билдириб элда зўрини, чақириб ёшу қарини, ўтказай деб севар ёрининг тўйини, тўйга атаб ҳайдатти уч минг қўйини, кўрди тараддининг барини, ҳозирлаб тўйга даркорини, юз туяга арча ўтин орттириб йўлга тушди.

Мол оёғи билан ўн беш кун деганда шаҳри Бухорога даҳл бўлишди. Тўрағай баҳодирнинг қўй ҳайдаб келганини нечовлар Баёнхонга хабар қилишди. Шундай қилиб, қанча-қанча қозон-ўчоқ ўйдириб, чақирувчи қўйиб кўп элатни йиғдириб, қассобларга қўйу серка қўйдириб, тўйга келган жами элни тўйдириб, қирқ кеча-ю қирқ кундуз ҳар хил томошалар бериб Тегинаойнинг тўйини тарқатди. Муллалар келиб Тўрағай баҳодирга Тегинаойни никоҳ қилиб қўшди. Тўй тарқагандан сунг чанқовуз ва сози билан қаватида ўн қизи билан, Тегинаой келин бўлиб шаҳри Кешга жўнай берди. Ҳар алвонда нози билан, бўхча-бўхча сепи билан, гурсиллаган даби билан. Тўрағай баҳодир ёри билан, элда номусори билан йўл тортишиб жўнади йўлнинг нишоб-чўри билан.

Алқисса, Тўрағай баҳодир Кешнинг одамларигаям катта келин тушар тўй қилиб берди. Қанча-қанча оқсоқол ақобирлар хизматда турди. Кунлардан кун ўта берди, ой қиблага ботаберди, икки барно бир бўлиб давур даврон этаберди. Тегинаойнинг боши қоронғу бўлиб эди. Тўрағайдай ёрини суйунтириб шодмон қилиб эди, боши қоронғу бўлганигаям олти ойча бўлган эди. Бир кеча нози уйқуда Тегинаой бир ёмон туш кўрди, тушида кўп аломат иш кўрди. Бир бургут Тегинаойнинг қолида ўтириб эди, бир вақт бургут осмонга парвоз қилиб учиб кетди, қайга борар экан деб орқасидан кўз тутди, бургут неча товлардан ошиб кўздан ғойиб бўлиб кетди. Шу алфозда туриб эди қошига тўрт томондан тўртта аждаҳо етди, бири бу ёғидан, бири у ёғидан яқинлашиб келаётир, бечора Тегинаой ўртада қолаётир, мени еманглар деб аждаҳоларга қараб йиғлаётир, шу вақт яна бир бўлак бўриллар ҳам оғзини очиб келаётир. Шу палла қўрқиб жойидан турди, қаватида ётган баҳодир тўрасини кўрди, хайрият тушим экан деб яна жойлашиб ётди.

Алқисса, орадан икки кун ўтиб эди шаҳри Бухоронинг хони Баёнхондан бир мактубнома келибди, бу мактубномада шундай гапларни баён қилибди: «Тўрағай

Баҳодир, шаҳри Кешу Қаршига, шаҳри Бухорою Ўрта Бўзнинг даштига қиёмат кун солай деб кўп элатнинг бошига Бадахшон хони сон-саноқсиз лашкарини тўплаётган эмиш. Унинг айтган гапларини ўз элати қўллаётган эмиш. Душман душманлигини билдиради, боғларнинг гулини сўлдиради, қўшин тортиб келса қанча элни ўлдиради. Шу душмандан олдин ҳозирлик кўрмоқ даркор, қўшин тортиб эртaroқ йўлга кирмоқ даркор, бизга ёв бўлган душманни ўз жойида қирмоқ даркор. Шаҳри Бухоронинг элига маслаҳатни қўйиб эдим. Тўрағай Баҳодирни лашкарбоши қилинг, унинг қўлидан шу иш келади, у одамдан ҳамма элу халқнинг қўнгли тўлади. Тўрағай Баҳодир лашкарбоши бўлса ҳамма ишлар айтганидан зиёд бўлади дейишди. «Билишим, билишимга тушди бир ишим» деган экан, аввал бегона бўлсангиз ҳам энди бизники бўлдингиз, Ойтегинни биздан олдингиз, шодмон бўлиб ўйнаб-қулдингиз. Мен сизнинг орқангиздан сўзимни ташламас деб катта гапириб фармон чиқардим, сиз қўшинга лашкарбоши бўлдингиз. Энди тулпор отни сайлай беринг, белингизни икки жойдан бойлай беринг, мўлжал узоқ, узоқ йўлни ўйлайберинг. Қўшинимиз келаси ҳафта йўлга киради, йўл тортишиб ўрта Бўзга боради. Сиз шу ерда қўшилисиз жами лашкар айтганингизга юради»,— деб номанинг охирига Баёнхон ўз муҳрини босибди.

Баёнхон бу шум хабарни шундайин билган эди. Хитой томондан Бухоронинг савдогар карвонлари қайтиб келган эди, душман босиб келишини хонга маълум қилган эди.

Алқисса, Тўрағай Баҳодир бу мактубномани ўқиб бўлиб, Тегинаянинг қошига келиб, сафарга кетишини баён қилиб, бир-икки оғиз сўз айтиб турибди:

Қулоқ сол сўзимга Тегин гажакдор,
Бор сўзимни сенга айтай боякбор,
Йироқ йўлга кетар бўлдим қиб сафар
Бу элатга кепти бугун шум хабар.

Баёнхондан мактубнома келипти,
Сен туфайли мени ҳурмат қилибди,
Фармон бопти лашкарбоши бўлсин деб
Шул сабабдан тўранг кетар бўлибди.

Узоқ юртга бўлар энди сафарим,
Сенга қараб турар хешу табарим,

Мен келгунча эҳтиёт бўл ўзингга
Келган куним бўлар менинг хабарим.

Хон ёзибди: «Ташламанг деб сўзимди»,
Хоннинг фармонини қилмоқ лозимдир.
Шунгачайин ўзингга бўл эҳтиёт
Келган куним сен кўрарсан ўзимди.

Ғанимлар тушмасин сенинг изингга,
Сўзлаганда эҳтиёт бўл сўзингга,
Босган изинг билиб босгин севдигим
Қиш кеб қўшилмасин баҳор-ёзингга.

Келмасин бошингга бирор фалокат,
Икковимизга худо берар бош давлат,
То келгунча дуода бўб тур энди
Мен сени топширдим Ҳаққа омонат.

Обод қилдинг ўзинг кўнгил қалъамни,
Ҳақ эшитди менинг қилган ноламди,
Омонат деб қодир Ҳаққа топширдим
Ҳам ўзингни, бўйингдаги боламни.

Давлатимиз яна бўлсин зиёда,
Мурод топсанг ўзинг қўнган уяда,
Яхши қунни худо берсин бизларга
Ёмон қун кўрмайлик фоний дунёда.

Фарзанд десам икки кўзга ёш урдим,
Майдон бўлса сонсиз ёвга туш урдим,
Бўйинингдаги болам сенга омонат
Болам сенга, сени Ҳаққа топширдим

деб Тўрағай баҳодир Тегинаяни ташлаб кетишга кўзи
қиймаётир, қараб дийдорига тўймаётир, бу сафарга
бормайн деса баҳодирлиги қистаб қўймаётир. Неча-
неча сўзларни Тегинаяга тайин қилаётир, кўнглини кў-
тариб кетайин деб қаҳ-қаҳ уриб кулаётир. Тўрасининг
гапларини эшитиб Тегинаянинг бўғинлари бушаётир,
кўзларидан ёш қуйилиб жушаётир, оққан ёшн ёқасига
томчилаб тушаётир, Тегинаяга тўраси сафарга кетса
бир бало дорийдиганга ўхшаётир. У кеча кўрган туши
эсига желиб, ўпкаси тўлиб, тўрасининг қошига яқин
келиб, ҳар жойдан тимсол қилиб баҳодир тўрасига қа-
раб бир-икки сўз айтаётир:

Ҳар бир ишга Ҳақдан фармон бўлади,
Элдан-элга юрган жарвон бўлади,
Бир нарсани сизга айтай жон тўрам,
Айтмай қолсам менга армон бўлади.

Кўнглингизга бирор гаплар келмасми,
Сўзларимга ё кўнглингиз тўлмасми,
Бир нарсадан кўнглим олар хавотир
Шу сафарга бормасангиз бўлмасми?

Айтай десам қуйдиради тилимди,
Айтмасам ўртади найлай дилимди,
Шу сафарга бормасангиз бўлмасми
Сиз кетсангиз ким қўрайди ҳолимди?

Бир умрга сизман даврон айлайин,
Кўзда ёшим мисли маржон айлайин,
Ҳафта бурун ётиб носоз туш кўрдим
Кўрган тушим сизга баён айлайин.

Ўтирбедим бургут билан бир бўлиб,
Кўнглим ўсиб мисоли ҳурдай бўлиб,
Бургут парвоз қилиб кетди йироққа
Қараб қолдим бир кўрмоққа зор бўлиб.

Тўрт аждар от қўйди ўртага олиб,
Ҳар ёқдан интилиб қошимга келиб,
Не қиларим билмай қолдим ўртада
Кўрқаман тушимни эсимга олиб.

Бу сўзимга хафа бўлманг, жон тўрам,
Кўнглингизга малол олманг жон тўрам,
Қошимдаги бургутимни қочирдим
Шу бургут ўзингиз бўлманг жон тўрам.

Ёмон сўзни мен тилимга олмайин,
Бир гап бўлиб мен уятга қолмайин,
Тушда илон билмам нима бўлади,
Аждарлар дамида нобуд бўлмайин.

Элингизга мен мусофир, муштипар,
Йўлингизга қилиб кетманг интизор,
Билганимни бир-бир баён айлайин
Не десангиз ўзингизда ихтиёр.

Алқисса, бу сўзларни ўз ёридан, бир умрга вафодоридан, Тегинаойдай гажакдоридан эшитиб, эй севдигим, одам деган ҳар нарсани кўнглига ола бермайди, кўрган тушиниям гап деб ўртага сола бермайди, туш деганинг ўз оти билан туш бўлса, унгида тушдагиси келабермайди.

Аёл зоти боши қоронғу бўлгандан кейин ҳар хил тушлар кўра беради, бослиққанида ҳар нарсалар тушига жириб беради. Унинг учун асло ғам ема деб Тегинаой ёрининг кўнглини кўтариб бир-икки оғиз сўз айтиб, овинтириб турган оқойи:

Ёқанг ҳўлдир кўздан оққан ёшингдан,
Севдигим ғам ема кўрган тушингдан,
Насиб этса қайтиб келсам Тегиной
Дуру гавҳар сочай сенинг бошингдан.

Бу дунёда ўйнаб даврон сурарсан,
Серфарзанд, давлатманд бўлиб юрарсан,
Тўрт аждаҳо кўрган бўлсанг тушингда
Йўлбарсдайин тўртта ўғил кўрарсан.

Тил борида равон-равон сўйлагин,
Бошинг эсон суқсурдайин бўйлагин,
Иззат-икром қилди бизни Баёнхон
Баёнхоннинг шул хизматин ўйлагин.

Хоннинг гапи сира ерда қолмайди,
Ҳар кимсани лашкарбоши қилмайди,
Нома ёзиб юборибди ишониб,
Шу мавридга мен бормасам бўлмайди.

Лашкарбоши бўлиб элни кезарман,
Қўшинларни лак-лак қилиб тузарман,
Шу сабабдан ишонгандир Баёнхон
Ёв йўлиқса тандан бошин узарман.

Одам ўлмас кун кўраси тўлгунча,
Кулфат кўрмас тақдиримга юлгунча,
Насиб бўлса ўғилли бўб турарсан
Бу сафардан ўзим қайтиб келгунча.

Лашкар деган фуқародай бўлмайди,
Унча-мунчаларнинг амрин қилмайди,
Оқ юз билан Тегин жунат турангни
Алқисса: бормасам сира бўлмайди,

деб Тўрағай баҳодир ёрига қўнғилхушлик қилаётир, Ойтегин бўлса шўрқиллаб йиғлаётир, баҳодир белига ханжарли пўтасини боғлаётир, «Эрман — ҳар нарса дерман» деган экан, барибир менинг гапимни олмайди, эркакда, ўз билганидан қолмайди, нима бўлса тақдиримдан қўраман, қодир Ҳаққа додим айтиб тураман, деб Тегинаой қола берди, Тўрағай баҳодир отига миниб йўлга равона бўлаберди.

Алқисса, Тўрағай баҳодир Урта Бўзга пешин-пешин етиб келса сон-сановсиз лашкар қодир-чаманини қуриб ётир. Қайфу сафосини суриб ётир, бир хиллари қиличларининг юзларини қўл сангмонда, териб ётир. Тўрағай баҳодирга лашкарнинг пешқадамлари, хон томонидан тайин бўлган одамлари пешвоз чиқтилар. Шу жойда яна икки кунни ўтказди, ўзига керакли саранжом-сарипштасини битказди, орқада қолган яна қанча лашкарларини оқсоқоллар етказди. Шундай қилиб, Тўрағай баҳодир шунча қўшинга лашкарбоши бўлиб остида отини елдириб Бадахшон юртини нишона қилиб чошгоҳ-чошгоҳ жўнаб кетди. Алқисса, Урта Бўзнинг ўртасидан жўнаган, йўл-йўлакай тоғ, қанча-қанча азиз авлиёли жойларни тунаган қўшин Бадахшон қайдасан деб йўлни торта берсин, энди гапни бошқа ёқдан эшитмоқ даркор.

Тўрағай баҳодирнинг Тегинаойдан бошқа тўрт хотини бор эди, ҳаммаси бир-биридан ўтган фирибгар эди, дунёда не ёмон қундошлик ёмон, бир-бирини кўрганда қўлидан келса ўлдирмоққа тайёр эди. Бирининг оти Сора эди, қошлари қоп-қора эди, кўришган ўшакчи хотинга жўра эди; яна бирининг оти Ойдона эди. Қўйгани хина эди, қилган иши ўшақ билан гина эди; бирининг оти Гулсира эди, томоғи ёмонлигидан доимо оғзи-бурни шира эди, ўзини баланд чоғлаган аёллар ичида бамисли тўра эди; яна бирининг оти Ойчаман эди, феъли ҳаммасидан ёмон эди, бир уришган одами билан яна ярашмоғи гумон эди.

Тўрт хотин Тегинаой келгандан бери, айниқса бўйида бўлгандан бери кўролмай юрар эди, тўртовни бир бўлиб овлоқ уйга кирар эди, кенг даврани қўрар эди, беш хотиндан қайсимиз хушрўй деб бир-биридан сўрар эди. Шунда Ойчаман: ўзи ёш қаламқош, ҳаммамиздан кичик устимизга тушган, қорниям қаппайиб шишган, кўрган бўйдоқнинг ақли шошган Ойтегин хушрўй-да, деб жавоб берар эди.

Алқисса, ҳаммасининг кўролмагани кенжа кундоши эди. Ҳар гапида Тегинаой гапнинг ўроли — боши эди, ўзиям ҳаммасидан ёши эди, феъл-атвори жойида эси, ҳар ёққа чиқа бермас, доим уйида эди, тўрт кундоши бирикса Тегинаойни ёмонлашнинг пайида эди.

Бир куни гурунгнинг ўролида Ойчамаан айтди: Бу туқалак куйукка желиб юрганмикан кела солиб бўғоз бўлди, эрига иссиқ юз бўлди. Бир куни лорт этиб бир ўғил туғиб берса кимсан Турағай баҳодирнинг суяр хотини бўлади. Ўғил туғиб берган хотин турганда туғмаслар ҳоварда қолади, ҳамма обрўй. Ойтегинники бўлади, ҳали бул кўзи очилмаган кучукдай гап ниманиям билади, мегажинни ҳар кўрганда ғижиним келади, шуни бола-поласи билан бошига етсак қандай бўлади?— деди.

Шунда бошқа кундошлар ҳам: Хўп, ажаб бўлади,— дейишаётир. Ойчамаан: Эринг қурғурнинг ёриям янги иссиқ қучоққа ўрганган вақтида ташлаб кетди, шўргинанинг кўзини ёшлаб кетди. Бунинг йўқ қилиб юборганимизда кимиям излаб келади, биров билан ўйнаб ётган экан, сизнинг обрўйингизни ўйлаб охир чидай олмай эшигини пойлаб борсак ётибди бир гўрсўхта билан ўйнаб, қайтиб келиб уч одамни чақирбедик, бориб ўйнаш-пўйнаши билан олди бойлаб, десак шу ҳамишаги хомкалла Турағай бўлса ишонади-қўяди. Нима дейсизлар?— деди. Шунда Ойдона: бу туқалакни йўқотишга-ку йўқотиш керагов, лекин бошқа йўл билан йўқотмоқ даркор, менга солсаларинг, гапимни олсаларинг, ўзимизда нима кўп тилла кўп, шундай ишга ярамаса бошимизга урамизми сандиқда сарғайиб ётган тиллони. Тиллони ишга солмоқ даркор, тилла билан бировнинг ақлини олмоқ даркор. Не кўп худодан қайтган одам кўп, тиллони кўрса бир Тегин эмас, ўн Тегинни бошига етади. Биз тайинлашга тайинлаймиз, ўзимиз билмаган бўламиз, тиллани олган одам уйдан олиб кетади, нима қилса ўзи ҳисобига етади, деди.

Ойдонанинг гапи уч кундошга маъқул тушди, Ойдона, сен чиниман доносан-да дейишади, ҳар қайси бир лалидан тилла берадиган бўлишди, бу ишни гапга устароқ Ойчамаан қилади, деб маслаҳатни бир жойга қўйишди.

Кундошлар тарқалиб уй-уйига кетди, шу кеча ётди, эрта-мертан тонг отди, Ойчамаан бошига куртасини ташлаб кўчага чиқиб кетди. Шу куни Кешнинг бозори эди, катта ариқда бир қўприк бор эди, одамларнинг ўтаяпган

гузари эди, Ойчаман шу кўприкнинг қошига бориб, у ёқ-бу ёққа қараб туриб эди. Бир калласи қападай, танаси тепадай қул бир катта журжунни эгнига ташлаб уриб келяпти. Буни кўриб Ойчаман ёмон фикрларини жамлаб, ҳалиги қулни бир чеккага имлаб чақириб турибди.

Қул ўзига ўзи: Бу аёлнинг қадди-қомати келишган экан, беллари белдор, тўлишган экан, юзлари олмадай пишган экан, ёшиям эндигина йигирма бешдан ошган экан, мен бир юрган қул бўлсам, мендай қулга қандай иши тушган экан,— деб ўйлаб-ўйлаб Ойчаманнинг қошига борди. Шунда Ойчаман катта чинорнинг панасига ўтиб, бечора бўйдоқ қулнинг юрак-бағрини сўтиб, қўрқмай келаберинг, деб сўз қотиб, қул қошига келганидан кейин чечанлигини билдириб: йигит ҳам сиздай қўрқоқ бўларми,— деб кулдириб, қулга қараб, бир кўзи йўлга қараб бир-икки оғиз сўз айтиб турибди:

Дев ҳам кўрса қўрқар сенинг савлатинг,
Юришингдан кўпга ўшар ғайратинг,
Сўзларимга қулоқ солгин оғажон
Илойим кўп бўлсин сенинг давлатинг.

Ёшим тўлиб келар эди кўзима,
Сени дуч қилди худо ўзима,
Чиқар сендан оға бирор маслаҳат
Қулоқ солиб тингла аввал сўзимга.

Раҳминг келсин кўздан оққан ёшима,
Ёмон кулфат тушди оға бошима.
Шир ҳўра жигарим қилди ғарманда
Кўринолмай қолдим тенгу тўшима.

Манглайимда битта синглим бор эди,
Ўзи сулув, элда гажакдор эди,
Шу жувонмарг бизни қилди шарманда
Аташтирган полвон ёри бор эди.

Айтай берсам бўлмас сўзим адоси,
Отамнинг бор эди бекдан қудаси.
Ўғли билан бек кетгандир сафарга
Қайтиб келиб йиғиб олиш ваъдаси.

Кўрган одам ҳавас қилар бўйини,
Бўй қизларнинг кўп экан-да ўйини,

Ўйнаб-қайнаб бўғоз бўпти жувонмарг
Сарғайтди отамнинг ранги рўйини.

Ўлдирди деб отам шўрли бўзлайди,
Ўз ўлимин бек келмасдан кўзлайди,
Даф қилгундай бирор мардак борми деб,
Қизи учун бир одамни излайди.

Отам айтар: элда қандай юраман,
Бундан кўра очиқ гўрга кираман,
Бирор мард кеп шу қизимни йўқ қилса
Ҳақиға тўрт лали тилло бераман.

Шарманда-шармисор бўлдим ўзим деб,
Элга қандай тушар энди кўзим деб,
Шундай ишга мен шўрлини жўнатди
Мен бормайин, ўзинг боргин қизим деб.

Шундай бўлди оға бизга қабоҳат,
Бундай ишга йўл қўярми шарият,
Шу сабабдан оға сизни имладим,
Сизлардайдан чиқар эди маслаҳат.

Бир кечада даф қиласан кетасан,
Йироққа обориб яксон этасан,
Тўрт лали тиллони олсанг ҳақиға
Ишламайин майда қувшаб ётасан.

Бир қизларни ўлдирсанг сен нетади,
Ҳа демай эсингдан чиқиб кетади,
Тўрт лали тиллани ўйла оғажон
Сендайларнинг бир умрига етади,

деб Ойчаман барзанги қулни галлайберди. Ҳар хил суз-
лар билан алдай берди, шундай йўл билан Тегинаойни
ўлдирмоққа йўллайберди. Қул тўрт лали тиллони эши-
тиб шошиб қолди, ғайрати тошиб қолди, қачон ўлди-
райин деб бошини қашиб қолди, тиллони ўйлаб тезроқ
қизни ўлдирмоқлик пайига тушиб қолди. Ойчаман муш-
кул ишининг осон бўлганига суйуниб, энди ғайрат қи-
линг деб, унинг биқинига туртиб, тийиниб, одамқушинг-
га йўлиқдинг, энди ўзингдан кўр деб Тегинаойнинг ор-
қасидан койиниб турибди. Қул бўлса тезроқ кўрсат синг-
лингни, синглингни ўлдириб тўқ қилайин кўнглингни,
мен қизни қопга соб олиб кетаман, бир овлоқ жойга

оббориб, овлоқда яксон этаман, тўрт лали тиллонгниям берасан, бирдан шундан-шуёққа кетаман, бу ерларга қайтиб келиб-кетаман, деётир.

Алқисса, Ойчаман қулни эргаштириб келиб, йироқдан Тегинаойнинг ўтовини кўрсатди, қулни ўз шаштидан тўхтатди. Кундузи тўғри келмас, мен анави теракнинг қошига тўрт лали тиллони олиб келаман, сен ҳам шу теракнинг қошига ярим кечада желасан, деб бир узун теракни кўрсатди. Кундузи бир овлоқда дамингни оласан эл уйқуга кетгандан сўнг келасан, кечаси олиб кетиб бир ёқлик қиласан, деди. Бу гап қулга маъқул тушди.

Қул бир овлоққа кетди. Қуни бўйи бир жарнинг соясида ётди. Вақт ҳам ҳуфтонга етди, ярим кеча элат ётди, бир чаночга тўрт лали тиллони жойлаб Ойчаман теракнинг қошига етди. Бир томондан қул ҳам энтикиб келиб қолди, чаночдаги тиллони олди. Тегинаойнинг ўтовига равона бўлди, тиллони қулга топшириб Ойчаман бунда қолди, қул кетиш вақтида Ойчаман берган қопни олди. Бориб ўтовга кирди, ухлаб ётган қизни кўрди. Шундай қилиб, ноз уйқуда ётган вақтида билдирмай қопга солиб Тегинаойни қул кўтариб кетди. Қопни орқалаб икки сойдан ўтди. Шу вақт ҳамма ёқни тўзон тутди. Кунчиқардан келган довул қуюн бўлиб қулни учириб осмону фалакка кўтариб кетди. Қул шошиб қолди, энди ўлдим деб дами ичига тушиб қолди. Ўлдим деб кетиб бораётир ҳар доим ҳар доимда кўзин очиб қараётир, қаватида ялтираб турган юлдузларни кўраётир. Бир майдондан сўнг қуюн — тўполон тина берди, қул ҳам қоп-попи билан шалпиллаб осмондан эна берди. Қул ўзини ерга тушиб майда-майда бўб кетаман деб ўлдига жўйди, лекин худди биров ёқасидан ушлаб баччани ерга қўйгандай аввайлаб ерга қўйди. Ўзининг тирик қолганига ҳайрон қолиб, тиллом турибдимикан деб қўлини қўйнига солиб, тиллосининг борлигини билиб, бу қандайин сир бўлди, деб орқасидаги қопни ерга қўйиб у ёқ-бу ёққа қараб туриб эди. Қараса қошида бир қудуқ турибди. Қудуқнинг қошига келиб фаросат қилиб қараса, ниҳояти чуқур қудуқ экан. Шунда қул туриб ўйлади: Пичоқлаб ўлдирсаям — ўлим, ханжар билан сўйсаям — ўлим, қудуққа ташлаб юборсаям — ўлим, барибир ўлим-да, кел-е, қўлимни қонга ботириб, қонни ювгали сув ахтариб юргандан кўра шу қудуққа ташлаб юборайин. Ўлим деб гумон қилиб, қул бир томонга

солди-кетди, қопнинг ичида Тегинаой гумбирлаб қудуққа тушиб кетди. Қоп бора-бора қудуқнинг тошларига тийиб кетди, тош тийган вақтида қурсоқдаги боланинг ўнг оёғига лат етди. Қудуқнинг ярим белига етганда биров қопни илиб олди. Тегинаойни ўлимдан қутқариб қолди. Кароматман қудуқнинг ярим белида бир токча пайдо бўлди. Ҳалиги ушлаб қолган одам шу бино бўлган токчага чиқариб қўйди. Қопнинг оғзини ечди, қоп сирғалиб пастга тушди, шу вақт Тегинаой уйқудан кўзини очди, ўзини қоп-қоронғи чуқур жойда кўриб хуши бошидан учди, хаёли ҳар ёққа қочди.

Алқисса, Тегинаой ўзини бундай жойда кўриб ҳайрон қолди, диллари вайрон бўлди. Бу ерга қандай қилиб келдим экан ё менга бир бало бўлдимикан, ё ухлаб ётганимда биров об кеб бир чуқурга солдимикан деб осмонга қараса баланд тешикдан юлдузлар йилтираб кўриниб турибди.

Тегинаойни мададкори ким эди, бу Темурнинг пири Бобо Саид эди. Бобо Саид Тегинаойнинг жундошлари қилаётган ишлардан хабардор эди, қул қопни кутариб жўнагандан сўнг, очилмай гули сўлмасин, ажали эрта тўлмасин, олиб бораётган қулни шайтон вас-вас қилмасин, бегуноҳ Тегинаойман ичидаги соҳибқирон қулнинг қўлида нобуд бўлмасин, одамкўшнинг олиб кетаётганини уйғониб кетиб Тегинаой билмасин, юраги ёрилиб кетиб бир балога гирифтор бўлмасин, деб худодан мадад сўраган эди. Тегинаойга элло таоло қаттиқ уйқуни берган эди.

Алқисса, пири Бобосайд кароматни кўрсатган эди, довул — қуюн бўлиб қулни қоп-попи билан осмону фалакка кўтариб кетган эди, осмонда парвоз этган эди, ерга қўнган вақтида шу қудуқнинг қошига етган эди. Энди қул қўрқиб кўтарган қопини ташлаб кетар, ўлмай қолганига ўз вақтини хушлаб кетар деб турганида қул қопни қудуққа отган эди, ўзи таваккал деб йўлга кириб кетган эди, кароматман Бобосайд қудуқнинг ярим белига қопдан олдин етган эди. Қопни ушлаб олиб қўлига тутган эди. Тегинаойман ичидаги боласини ўлимдан халос этган эди.

Алқисса, Тегинаой не қиларин билмай ўтираберди. Вақт саҳарга етди. Бирдан Тегинаойни тўлғоқ тутди. Тегинаой бундай ўйлаб қараса Кийик ширам қишлоғига келин бўб тушганигаям ўн ойга яқин вақт бўлибди, бўйидаги боласининг ҳам ойи-куни тўлибди, шул сабаб-

дан тўлғоғи қистаб келибди. Ана энди қудуқнинг ичида эканин билиб, кўнгли бузилиб, кўзига ёшлар тизилиб: Мени қилма хору зор, ёмон ишга гирифтор, қоронғу қудуқ ичида ўзим ёлғиз, кимим бор, бир оёғим гўрда, бир оёғим ерда бўлган вақтимда мадад бер парвардигор деб қодир оллони ёд этиб, тўлғоқ аралаш Тегинаойнинг зор-зор йиғлаб турган жойи:

Бу қудуқда очдим найлай кўзимни,
Қим об келган билмам бунда ўзимни,
Банду бўғним, суяқларим қақшайди
Қодир олло ўзинг бергин тўзимни.

Мен турибман бўйнимга об ўлимни,
Шундай вақтда билгин ўзинг ҳолимни,
Мушкул ишим осон айла худойим
Омон-эсон қўлга олай ўғлимни.

Бир вақтлари элда бўлдим ғажакдор,
Бугун бўлдим шундай кунга гирифтор.
Бандангдирман обрўй бергин худойим
Бир чуқурда мени қилма хору зор.

Ёлғончининг иши шундай бўларми,
Мендай шўрлар бир чуқурда қоларми,
Кенг дунёнгни ўзинг қилдинг менга тор
Бўлмаса қудуқда тўлғоқ келарми?

Сенга етсин мендай шўрнинг ноласи,
Бузилгандир бўзлаб кўнгил қалъаси,
Эсон-омон энди бино бўлсин-да.
Шикор кетган баҳодирнинг боласи.

Юзимни юварман кўзим ёшига,
Ёшим томиб бу қудуқнинг тошига,
Болам пири, келсин энди, худойим,
Бобо Саид ўзи келсин қошига.

Пири билар ишнинг оғир палласин,
Мушкул ишим осон йўлга йўлласин,
Боламнинг пиридир Саидбарака
Мен ўлсам-да, муридиани қўлласин.

Бўзлаётир Тегинаойдай муштипар,
Бор сўзини Ҳакка айтиб боякбор.

Қўрқма,— деган товуш келди ғойибдан—
Бўб турибмиз болам, сендан хабардор.

Подшоларнинг элда бўлар ноиби,
Қистовга ярамас отнинг майиби,
Соҳибқирон боланг бўлар қошингда
Соҳибқиронларнинг бордир соҳиби.

Комил пирлар шу қудуққа дориди,
Инсу жинс баридан келиб қўриди,
Шу сўзлардан олиб кучу қувватти
Осон бўлиб Тегин кўзи ёриди.

Танасига пирлар сўзин ўйлади,
Боласини йўргакка об жойлади,
Омон-эсон олиб қўлга боласин
Қодир Ҳаққа минг бор шукр айлади.

Нидо келди: кўзингдан ёш қўймагин,
Яхшиликни ёмонликка жўймагин,
Соҳибқирон боланг бўлар жаҳонгир
Оти Темур бошқа исм қўймагин.

Алқисса, Тегинаой пирларнинг сўзини зикр қилди, биз-
ни ҳам қўллайдиганлар бор экан деб фикр қилди, ав-
валига ўзини, кейинига қўлидаги кўзини банд қилиб
яратганига шукур қилди. Боласини қўлга олиб суюниб,
бисмилло деб эмиза берди ийиниб. Шу алфозда тонг
отди, вақт ҳам чошгоҳга етди, боласиман овниниб Тегина-
нойнинг ёлғизлигиям эсидан чиқиб кетди.

Ана энди Тегинаой боласиман бўла берсин, икки ка-
лима сўзни бошқа жойдан эшитинг...

Турфа элатнинг ичида бир Мусабой деган бойи бор
эди. Мусабойнинг тўққиз сурув қўйи бор эди. Учи кам
икки юз тойи бор эди, элга босилдириқ бўлгидай сояси
бор эди. Ун уч сурув туяси бор эди. Қатта-кичик уч юз-
дан ошиқ бияси бор эди. Мусабой тирамада бозор-ўчари
яқин деб Кеш шаҳрига яқин жойдаги қишлоғига кўчиб
кетар эди. Дахмардаю мирахўрлари молларини боқиб
чўлда ётар эди. Мусабойнинг чўлда Занжирсара деган
қудуғи бор эди. Бу атрофдаги одамлар қудуқдан сув
тортиб ичар эди. Молларини қудуқдан суғорар эди. Қов-
гани ўн-ўн беш ҳўкизнинг терисидан тиктириб, нор туя-
ларга тақтириб сув тортар эди. Қовганинг катталигидан

унча-бунча арқон чидаш беролмай узилиб кетар эди. Шу сабабли арқон бўлмайди деб занжир билан қовғани тортар эди. Унда-бунча занжир ҳам бўлмас эди. Занжирларнинг зўридан саралаб тортар эди. Занжирсара қудуғи дейилишининг сабаби шу эди. Шу қудуқ қошида Мусабойнинг Занжирсара деган яйлови ҳам бор эди.

Мусабойнинг қудуғи шу Тегинаой турган қудуқ эди. Даҳмардалари навбат билан молларини суғорар эди. Алқисса, Содиқ сари билан Чори чиноқнинг шу кунни навбати эди. Содиқ сари тушгача, Чори чиноқ тушдан кейин суғорар эди.

Алқисса, Содиқ сари сув тортгани чошгоҳда етиб келди, занжирнинг учини қўлига олди. Ун олти туяга тиркаб тортар эди, аввал туяларни қаватма-қават тиркаб, занжирни бирин-бирин улаб қовғани қудуққа ташлади. Ҳайт деб сувни торта берди. Қошидан шивиллаб ўтаётган қовғани кўриб, ҳар хил хаёлларга бориб Тегинаой ўзига ўзи ўйлади: Худонинг бундан зиёд каромати бўларми, бизни чиқариб олгали қовға келарми, энди вақтимни хушлайин, боламни белимга маҳкам бойлаб қовғани маҳкам ушлайин, ким бўлсаям бизларни ёруғ дунёга чиқариб олар, деб улини рўмол билан маҳкам бойлаб, қовғани ушлади авайлаб. Ана-мана дегунча қовға билан ташқарига чиқиб кетди. Бу ишлардан беҳабар Содиқ сари: Сағара бир гап бўлдим, туяларнинг кучи адо бўб қолдим, нимага қовға оғир бўб қолди, тошга илашиб қолдим деб сўкиниб шундай қараса қовғани ушлаб турган одамзотга кўзи тушди, Содиқнинг ақли шошди, қилар тадбирдан адашди, турган жойида қотиб қолди, эс-ҳуши кетиб қолди, қўрққанидан мадори қуриб ҳисоби йитиб қолди.

Бир майдондан сўнг чўпон ўзига келиб қараса жамоли ойдай, қўзлари қарчиғайдай, сини-симбати желишган, юзлари олмадай пишган, ёши ўн бешдан ошган, кўрганлар эсдан адашган, қошлари қийилган, сочлари елкасига ёйилган бир сарвқомат қиз Содиқ сарига ўй суриб қараб турибди. Икки бетида иккитадан тўртта холи бор, ҳар қандай шаҳзодага хотин бўлгундай холи бор, қиз деса қўлида ингалаган ули бор. Шунда Содиқ сари ўзига ўзи: Отим Содиқ сари эди, катта юртнинг нори эди, кеча-кундуз тилаганим шундай пари эди, ўзим ҳам уйланолмай эсим кетиб, каллам қотиб, кўринган қизларга кўзимни сотиб юриб эдим, ана энди хотинлиям бўлдим деб Тегинаойнинг қошига бориб вақтини

хушлаб, ҳар хил қилиқни бошлаб, Тегинаойнинг қўли-
дан маҳкам ушлаб, қучоғига тортмоқчи бўлиб, муроди-
га етмоқчи бўлиб, рози бўлса даври давра сурмоқчи
бўлиб, қиз бўлмасаям майлига, қўйни ташлаб ўзга юрт-
га кетмоқчи бўлиб Тегинаойга тармаша берди, ҳадди-
дан ошаберди, буни кўриб Ойтегиннинг ақли шошабер-
ди, шарманда бўлдим деб кўзига ёш жунаберди, кўзида
ёши мултираб, бўғинлари қалтираб, чўпонга қараб бир-
икки оғиз сўз айтаётир:

Мен йўқоттим оға, юрар йўлимни,
Жоним оғам танг қилмагин ҳолимни,
Қиёматлик сингил бўлай ўзингга
Қўйиб юбор ушламагин қўлимни.

Аввалига бино бўлмай ўлайин,
Тар очилган қизил гулдай сўлайин,
Қўлим ушлаб мени қилма шарманда
Қиёматлик сенга сингил бўлайин.

Қодир ҳаққа айтар менинг нолам бор,
Қуйганлардан ўзим, кўзда жалам бор,
Насиб этса бир кун келар отаси
Қиз дема ўзимни, кўрдинг болам бор.

Сен ўзингни кўп зўравор билмагин,
Мени қийнаб бунда абгор қилмагин,
Худонинг қаҳрига дучор бўлмагин,
Оғам дедим ташламагин сўзимни.

Ўт туташди найлай губдай танима,
Шу юришлар тегди менинг жонима,
Бомдод вақти, оға, кўзим ёриди
Мен ботиб ётибман қизил ашкима.

Менга ўтди айрилиқнинг ситаси,
Ҳолим кўрса йиғлар чўлнинг бўтаси,
Бир куни келиб танда бошинг юлмасин
Қўлимдаги шу боламнинг отаси.

Чўпон бўлиб юргин қўйу кўзингга,
Бир балолар кўриндими кўзингга,
Қиёмат савдосин қўйдим орага
Бир худодан инсоф тила ўзингга.

Бир вақтлари мендаям уй бор эди,
Ёш бошимга ҳар хил кулфат дориди,
Қудуқ бўлди найлай менинг маконим
Қудуқнинг ичида кўзим ёриди.

Кўнглингга ҳеч ёмон ишлар келмасин,
Оға сени шайтон вас-вас қилмасин,
Шайтоннинг сўзига кирма мард бўлсанг
Қиёматда юзинг қора бўлмасин.

Алқисса, шундай гапларни айтиб чўпонга ёлвора-
ётир, лекин чўпон ҳеч бўшамай қайта тирмашаётир. Бу-
лар шу алфозда ёқалашиб туриб эди: Хў, нима гап?!—
деб бир одам желиб қолди. Содик сари бундай қараса,
ўзининг бойи, остида ғуной тойи, Мусабой кеб қопти.
Шунда Мусабой чўпонни койиб, дунёда аёл борми бесо-
йиб деб бир-икки оғиз сўзчи Содик сарига айтаётган
жойи:

Бу муштипар турар ранги сарғайиб,
Кўппак итдай сен кетибсан талтайиб,
Бировнинг хотинин нега ушлайсан
Хотин борми чўлда юрган бесойиб.

Ёқалашиб ўзингни зўр биласан,
Бу ишингман охири кўр бўласан,
Қаҳрим келса билгин ўзинг ўласан,
Аёл борми чўлда юрган бесойиб,

Овлоқ жойда сен ўзингдан кетасан,
Бир шўрликнинг жигар-бағрин сўтасан,
Чирқиради қўлидаги боласи
Болани майиб қиб қўйсанг нетасан.

Сен жувонмарг, билиб юргин ҳолингни,
Билмай қопсан дейман босар йўлингни,
Ўткинчи аёлман нима ишинг бор
Ҳолинг билиб боқабер-а молингни.

Булут келмай баланд товда қор қайда
Хизмат қилмай савдогарга нор қайда,
Мол бергандай тармашасан жувонмарг
Сенга чўлда текин келган ёр қайда?

Эрига бу ишни маълум қилмасми,
От ҳайдаб устинга эри келмасми,

Сапчадай қиб бу бошингни олмасми
Армон билан сендай номард ўлмасми,

деб Мусабой ўз чўпони Содиқ сарини сўкиб, икки-уч
қамчини ёнбошига сўқиб, ҳар алвонда гаплар билан
нуқиб ташлади. Шундан сўнг муртини бураб, узангига
оёғини тираб, Тегинаойга қараб манзил маконини, су-
юшган полвонини сўраб Мусабойнинг айтаётган сўзи:

Ҳайрон бўлиб, болам, сенга қарайман,
Рост сўзласанг ўз боламдай кўрай ман.
Бу жойларга қандай тушди гузаринг
Манзилингни, маконингни сўрайман.

Ё бировдан бирор ситам ўтдими,
Бир гап билан жигар-бағринг сўттими,
Не сабабдан овлоқ жойда юрибсан
Ё биров бўзлатиб ташлаб кетдими?

Не сабабдан ташлаб чиқдинг жойингни,
Мен сўрайман олганингни — бойингни,
Қайси элда болам, кимнинг қизисан
Ким дейди маълум қил қиблагўйингни?

Қаердадир ўйнаб-ўсган маконинг,
Борга ўхшар қайғу билан армонинг.
Об келиб шу чўлга ташлаб кетдим
Ким эди, жон болам, суйиб олганинг?

Бу дунёнинг иши шундай бўларми,
Ҳар бандани ҳар хил куйга соларми,
Қўлига боласин ушлаб сендайлар
Бўтадайин бўзлаб чўлда қоларми?

Не савдолар тушди азиз бошингга,
Ёқанг ҳўлдир кўздан оққан ёшингга,
Ҳалиям, жон болам, бахтинг бор экан
Обруйинг тўкилмай келдим қошингга,

Билмам борми манглайингда шўр ишинг,
Ҳайрон қилди мени чўлда юришинг,
Жонингдан тўйдингми сўзла ростингни
Кўп бўлдими уйда жанжал-уришинг?

Тегинаой бу сўзларни бойдан эшитиб: Бу одамга
нима десам экан? Бу одам дўстми-душманми, чўпондан

айириб олишига, ҳар хил сўзларни орага солишига қарасам ақли-фаросатли одам кўринади. Мол оласи ташида, одам оласи ичида дейишади, бу одам ҳам бизни кўролмай юрганлардан бўлмасин, тилим тойиб кетиб бошим яна бир балога қолмасин, сипоҳи халқининг душмани кўп бўлади дейишади, мабодо бу одам турамнинг душмани бўлмасин, нима бўлсаям ўзимни танитмайин, Турағай баҳодирнинг хотини бўламан деб айтмайин, ёлғон гапирганимни билиб ўтирибдим деб оғзига келганини сўзлаб, бўтадай бўзлаб: Бобожон, мени сўрасанг ўз йўлидан, ўз хилидан, боғдаги гулидан, ўйнаб ўсган элидан адашгандан бўламан, ота-онадан етим қолиб ақли шошгандан бўламан, бир момонинг қўлига уч ёшимда қиз бўлиб тушгандан бўламан, вояга етказиб ўз тенгима момом қўшгандан бўламан, эримни Бадахшонга навкар қилиб олиб кетиб, ўз ёридан адашгандан бўламан. Икки қайним бор эди, безор қила берди, иззага чидай олмай бошим олиб шу йўлларга тушгандан бўламан, саҳар-саҳар шу қудуққа дуч келиб, дам олиб кетайин деб турганимда кўзим ёриб, шод бўлиб, дарёдай тошгандан бўламан, чошгоҳ бўлган вақтда шу чўпонингизни қўлига тушиб дод дебон шошгандан бўламан деб ҳар хил ёлғон-ёшиқ гапларни ростдай қилиб Тегинаойнинг Мусабойга қараб айтган сўзи:

Жоним бобо бу пешонам шўр экан,
Кўп кўргилик тақдиримда бор экан,
Бевақт айрилганман ота-онадан
Етимларга шу кенг дунё тор экан.

Етимлик ўртади, бобо, танамни,
Шу жунларга солди мендай санамни,
Вабо тегиб шўрлик ўлган дейишади
Мен билмайман оқ сут берган энамни.

Худо солди адо бўлмас ситамни,
Ўзи кечирсин-да гуноҳ, хатомни,
Энамман баробар ўлган дейишади
Таний олмай қолдим, бобо отамни.

Уч ёшда баридан жудо бўлганман,
Етим бўлиб овлоқ уйда қолганман,
Раҳми келиб олиб кетган бир момо
Шу момо қўлида катта бўлганман.

Ота-эна дерга, бобо зор бўлдим,
Бўй кўрсатиб бир кун гажакдор бўлдим,
Момом қўшди бир йигитга тўй қилиб
Ерим кетиб, охир шундай хор бўлдим.

Бор гапим шул, шундай бўлиб келаман,
Кун кўрар бор бўлса ўйнаб-куламан,
Бошим овган ёққа кетиб бораман
Қизсизга қиз, улсизга ул бўламан.

Мусабой шундай бой эди, ниҳоятда мард, бамисли Хотамтой эди, унча-мунча нарсаларнинг фарқига бормас эди, биров бир иш қилаётган бўлса сояда қараб турмас эди, бировларга мол-ҳол қарз берсаям бер деб қистаб бормас эди, бир гапнинг изини суриштириб юрмас эди. Тегинаойнинг гапларини эшитиб: Эй қизим, ундай бўлса уйимга олиб кетайин, сенга ўхшаш икки қизим бор, шуларга қўшиб уч қизли бўб ётайин, юрма болам бу чўлларда бетайин, қизларим не кийса сенгайм кийдирайин, қизларим тўқ бўлса сениям тўйдирайин, бир кун эмас, бир кун шикор кетган ёринг келиб қолса икковингни бириктириб қўйдирайин, қайта бошдан катта тўйини қилдирайин, сени ўз болаларимдай кўрайин, ёринг келгунча тарбия қилиб юрайин деб Тегинаойни уйига эргаштириб кетди, олдин-кейин уйга етди. Мусабойнинг Ойширин, Гулширин деган икки қизи бор эди, икковиям бўйи узун бўйдор эди, сут устига биню бўлгани учун қайсиси катта, қайсиси кичик эканини билиш душвор эди. Кўрганлар ҳавас қилар эди, келин қилайин десаям — Мусабойдай бойга тенглашолмаймиз деб ўйланиб қолар эди. Икки қизининг ҳам бўйи етган эди, Ойширину Гулширин деб добираси кетган эди, бирови ўн бешга, бирови ўн олтига кирган эди.

Алқисса, Мусабой Тегинаойни қизларига қўшиб қўйди. Бировдан икки яхши, икковдан учов яхши дегандек қизлар, бир-бириман ўйнаб-кулишиб, ҳар хилда ҳазил қилишиб, гоҳ ўйнашиб, гоҳ олишиб, кунма-кун ойдай тўлишиб, даври давренини сураберди. Энди гапни ўзга жойдан эшитинг.

Хуросон деган бир катта мамлакат бор эди, унинг подшосини Кўкалдош дер эди. Кўкалдош подшонинг қанча-қанча тўпу тўпхонаси, олти минг отхонаси бор эди, қирк минг одамни лашкар қиб тўйдирган эди, ҳаммасига бир хилда кийим кийдирган эди, ҳаммасини

отли қиб отига арпа, ўзига кўрпа бердирган, кайфу сафосини сурдирган эди, қирқта қуръа дўзи бўлиб, қирқига ҳар куни қуръани кўрдирган эди.

Бир куни қуръадўзлар қуръасин кўриб Қўкалдош подшога кўрганидан хабарни бериб, Искандар қуръадўз қирқига бошчи эди. Искандар қуръадўзларни эргаштириб шоҳнинг олдига кириб, аввалига салом бериб сўзлайман деб томоғин қириб қуръадўзнинг ҳаммасининг тилидан кўрганин бирма-бир териб, эй тақсир подшоҳим, ўйласам бўғиним бўшайди, кўзимга ёшим жушайди, қуръада кўришгани рост бўлса дунёда бир зўр бино бўладиганга ўхшайди. Минг йил даврон айлагидай, шоҳларни яқсон айлагидей қанча-қанча мамлакатларни бўйсундириб, қалъа, қўрғон айлагидай, деб Искандар қуръачи Қўкалдошхонга бир-икки оғиз сўз айтиб турибди:

Куним борда Элда даврон айлайин,
Аттанг деб ёшимни маржон айлайин,
Сўзларимга қулоқ солгин подшоҳим
Кўрганимни бир-бир баён айлайин.

Қуръамизда шундай бир сир кўринди,
Қанча шоҳнинг манглайи шўр кўринди,
Бир бола туғилиб бўлар жаҳонгир
Подшоларнинг баридан зўр кўринди.

Остига чилтонлар кўрпа тўшайди,
Миннар отин саҳобалар қашлайди,
Кўрганимга кўнглим борар бузилиб
Зўр жаҳонгир бино бўлар ўхшайди.

Тўқсон юртга ўтадиган амри бор,
Минг йил яшар жуда узоқ умри бор.
Ўйлай берсам найлай кўнглим бузилар
Соҳибқирон бўлар ўзи зўравор.

Қанча шоҳнинг қўрғонини бузгидай,
Подшо бўлиб сонсиз лашкар тузгидай,
Ҳали ётир эна қурсоқ ичида,
Бино бўлса ҳамма шоҳдан ўзгидай.

Бино бўлса ул вояга етмасми,
Иигит бўлиб қўлга ханжар тутмасми,
Тўқсон подшо қарар бўлса измига
Сенгаям бир куни навбат етмасми?

Кетар ўхшар сен қурдирган салтанат,
Ўйласам бўзларман йиғлаб надомат,
Бино бўлса кун қиёмат бўлмасми,
Энди, шоҳим, ўзинг бергин маслаҳат.

Бу сўзларни Искандар қуръадўздан эшитиб Қўкалдош подшонинг ақли шошаберди, юрагига ғулғула тушаберди, ақли доно вазирларини, оқсоқол ақибирларини ҳузурига чақириб кенгашаберди, Тошботир деган вазир жойидан туриб, ўзини бошқалардан ақлли кўриб: Эй подшоҳим, буинг учун асло ғам еманг, ўзингизни у баччадан кам деманг, ҳали у бачча отасининг белидан энасининг қурсоғига ўтган бўлса, бир чангал гўшт бўлиб энасининг ичида ётган бўлса, бунча ол кетди гап не даркор? Агар менга солсангиз, сўзларимни инobatга олсангиз қуръадўзларни хизматга солсангиз, бу баччанинг эгаси қайси мамлакатда эканини қуръадўзлардан билсангиз, бино бўлмай даф қилмоқнинг пайида бўлсангиз, даф қилиб келмоққа одам сайлаб, шуларга мени бош қилсангиз,— деди.

Тошботир вазирнинг гапи ҳаммага маъқул бўлди, унинг айтган сўзларига ҳаммаси қойил қолди. Алқисса, қуръадўзлар хизматда бўлди, қўлларига қуръасин олди, охири баччанинг қайси элатда, қайси мамлакатда экани аён бўлди: Бу бачча энасиман Самарқанддан берида, Қарши деган шаҳардан нарида кўринадди, деб қуръадўзлар Қўкалдош шоҳига баён қилди. Шунда Қўкалдош шоҳ Тошботир вазирни чорлатиб, вазирга қараб сўз қотиб, одамқўшларга бошчи этиб: «Айтган амримни биласан, шу ишга ғайрат қиласан, тўрт кишини сайлаб, қаватингга оласан, от ҳайдаб йўлда еласан, осмоннинг остида бўлса, ернинг устида бўлса шу баччани эна-пенаси билан ўлдириб келасан, деб қанча-қанча гапларни тайинлаб, Қўкалдош подшо Тошботирга қараб айтаётган сўзи:

Одамқўш айладим эшит сўзимди,
Шундай хизмат сендан бўлмоқ лозимдир,
Хар ишининг биллиб қилгин, Тошботир,
Сайлаб мингни ўзинг аспи тозимди.

Бор сўзимни айтай сенга боякбор,
Тўрт одамга ўзинг бўлгин жиловдор,
Дўст-душманга билдирмагин сирингин
Гоҳ эллардан ўтгин бўлиб қаландар.

Булак-сулак ёвни яксон этарсан,
Қуи жойлардан қаландар бўб ўтарсан,
Чарчаганда овлоқ жойда ётарсан
Охир бир кун шул манзилга етарсан.

Англаб билгин аввал юрган элини,
Оти нима, ўзи кимнинг келини.
Топиб олсанг шу баччанинг энасин
Қорнидан тилиб ўлдир улини.

Қуръадўзнинг бирин олгин қошингга,
Қандай бўлса пухта бўлгил ишингга,
Шу мушкулни ўзинг бажо айласанг
Ойчинорни қучоқлатай тўшингга.

Тулпор миниб майдон-майдон олиб кел,
Ўша юртга қиёмат кун солиб кел.
Катта ишга боряпсан Тошботир
Баччани ўлдириб, яксон қилиб кел.

Сен ишонгин менинг айтган сўзимга,
Ваъда бердим қайтмам сира изимга,
Ғайрат қилиб шу хизматин қиб келсанг
Қўшар бўлдим Ойчинордай қизимга.

Алқисса, бу сўзларни Қўкалдош подшодан эшитиб Тошботир вазир хушвақт бўлиб, мийиғида кулиб, ҳали кўрмаган, билмаган баччани энаси билан нобуд қилгандай бўлиб, қайтиб келиб шоҳнинг қизи Ойчинорни олгандай бўлиб, хилча белидан тортиб қўйнига солгандай бўлиб, ғайрати тошиб, ҳаддидан ошиб, қопдай шишиб, жўнамоқ бўлаберди, баччанинг пайига тушиб, подшога қараб, қуръадўзнинг энг билгирини сўраб турибди. Қўкалдош подшоям қайсисини олсанг, сарлаб олавер деб вазирининг ҳар сўзини яхшиликка жўраб турибди.

Алқисса, Искандар қуръадўз Тошботирга ҳамроҳ бўлиб борадиган бўлди, лашкарларидан Тошмирза тўқчинни, Сулаймон токчини, Муртазо байроқчини саралаб олди. Беш киши биргалашиб остида отлар йўрғалашиб, анча тоғу чўлдан ошиб, турли-туман элдан ошиб, қанча-қанча дарё-кўлдан ошиб, йўлнинг танобини тортиб, гоҳ юриб, гоҳ ётиб, қуръадўзи қуръа тутиб, борар жойини нишон тутиб кета берсин, энди гапни ўзга мамлакатдан эшитинг: Қуръадўз сақлайдиган етти мамлакат бор эди, бири Хуросон эди.

Хуросоннинг одамлари йўл тортишман сарсон эди, бири Ироқ эди, йиққани яроқ эди, эккани терак эди, ёққани чироқ эди, мингани пироқ эди, яхшиликдан йироқ эди: бири ўрис эди, салтанати кўп шохларникидан дуруст эди, бири фаранг эди, қуръасига шу бачча тушгандан бери нима қилишини билмай ҳаммаси гаранг эди; бири Ҳиндистон эди, қизларининг хушрўйлиги элларда дoston эди, эркаклари айёр, хотинлари мастон эди; бирини Бум дер эди, қўй сўймай товук сўйиб ер эди, уларнинг гапини маъқуллашиб товук гушт даво бўлар эмиш дер эди; бири Хитой эди, эккан экинни чой эди, ниҳоят пухта эл эди, шунинг учун ҳамма эли бир-бирдан бой эди.

Алқисса, етти мамлакатнинг аркону давлат қуръадўзлари қуръасидаям соҳибқирон баччанинг бино бўлиши кўринган эди. Эшитгани юрар йўлидан суринган эди, нима бўлсаям шу баччани даф қиламиз деб ҳар қайсиси ҳар жойдан уринган эди.

Қуръадўзлар қуръасин созлаб, узоқ манзил жойни кўзлаб, баччанинг турар жойини излаб, ҳар қайсиси ҳар жойдан жўнаган эди. Етти мамлакатнинг йўлда келаётган одамлари бошқа мамлакатнинг одамларини билмас эди, ўз йўлидан қолмас эди, белига бойлангани олмас эди, минган тулпори толмас эди. Гоҳ пиёда, гоҳ сувора йўлларда бўлиб овора ҳар қайсиси ҳар ёндан Занжирсара томонга яқинлайберди бора-бора. Шундай қилиб, ой қиблага ботаберди, неча куну неча ҳафта ўтаберди, сатта золим одамкушлар тинмай йўлни торта берди, нечови йўлдан адашса яна қуръа тутаберди, мўлжаллаб юрар йўлини, боз йўлига кетаберди. Осмонда ой тўлган эди, ёвлар йўлда елган эди, одамкушлар етишгунча бачча бино бўлган эди. Олдин-кетин худди ваъдалашгандек одамкушлар Занжирсарага даҳл бўлган оқшоми Саидбарака отини Темур қўйган баччаям олти кунлик бўлган эди. Қуръада кўриб, аниқ нишон қилиб Занжирсара қишлоғига асир бўла келган эди, йўлнинг устига ё бахил ўтиради, ё меҳмондўст сахий ўтиради, дегандай Мусабойнинг уйи катта йўлнинг устида эди. Қарвон ўтсаям, тўй излаган полвон ўтсаям Мусабойнинг нон-тузини тотиб кетар эди, чарчагани бир кечаикки кеча ётар эди. Мусабойникидан нонсизи нон, сувсизи сув олиб яна йўлига кетар эди, шу боисдан ҳам бурилиб келган одамни суриштириб ётмай, тилига тушунмасаям иззатига етар эди. Аямай қўйни сўяр эди,

ҳар хилда овқат пишириб меҳмонларга қўяр эди, оч кет-
дил дегани бўлмас эди, келган меҳмон тўяр эди, бир
хил очкузроқ меҳмонлар қорни тўйгандан сўнг, дастур-
хондаги нонларни олиб белбоғига туяр эди.

Алқисса, бугунги келган меҳмонлар ҳар хил тонфа-
даги одамлар эди. Ҳамишаги Мусабой-да, учта қўйни
бирдан сўйди, хизматкор йигитларни хизматга қўйди,
катта меҳмонхонаси бор эди, келган меҳмонларнинг би-
рини шу меҳмонхонага жойлади, олдиларига узун дас-
турхонни тайлади, барини меҳмон деб сийлади. Меҳмон-
лар ҳам еб бўлиб қанча овқатти, бир-бириман қилиб
суҳбатти йўл юриб чарчаган эмасми, таппа-таппа ётди,
бари уйқуга кетди. Ана энди гала одамкуш Мусабой-
нинг меҳмонхонасида ухлайберсин икки калима сўзни
бошқа томондан эшитинг.

Вақт ярим кечадан ўтиб эди, балки саҳарга етиб
эди. Тегинаой ноз уйқуда ётиб эди, ухлаб ётиб бир но-
соз туш кўрди, ўзини нохуш кўрди, тушида кўрсатиб
кароматини, эшитиб Тегинанинг додини, Темур деб қўй-
ган боласининг отини Саид Барака пири Тегинаойга қа-
раб зорлаб турибди, «ҳаялламай шаҳри Бухорога кел-
гин» деб чорлаб турибди, куйиб-пишиб манглайлари
терлаб турибди. Бобо Саид пирининг Тегинаойга айта-
ётган сўзи:

Сен муридсан, мен пирингман Тегина,
Сўзларимдан сен хабардор бўлгина.
Неча сўзим сенга айтай қулоқ сол,
Ҳаялламай тез Бухоро кегина.

Ёқангни ҳўл қилар, қизим ёшинга,
Не кулфатлар солай дейшиб бошинга,
Тур жойингдан Бухорога кел, қизим,
Қанча душман бориб қўнди қошинга.

Тонг отгандан сўнг кун қиёмат бўлгудай,
Борган ғаним сени англаб билгидай,
Муаллақ, бир ажал келган ўхшайди
Ўзингни ўғлингдан жудо қилгудай.

Шундай кунда паноҳ берсин қодир Ҳақ,
Бил сенларга ажал келди муаллақ,
Ғанимлар қўлига тушма жон болам,
Қўлга тушсанг ўғлинг ўлар билгин нақ.

Сени ўйлаб ташвиш ўртар танимди,
Мурид десам қийнаб танда жонимди,
Бир бўлак одамкуш борди қошингга
Дўст демагин бари сенга ғанимди.

Муштипарсан, на иш келар қўлингдан,
Тез жўнагин қолма болам йўлингдан,
Тонг отган сўнг ғаним сени бўзлатар,
Айриласан қўлда гўдак улингдан.

Жўнаганинг бирор одам билмасин,
Олдинг ўраб касофат иш қилмасин,
Ғанимлардан йироқ юргин чирогим
Соҳибқирон билан нобуд бўлмасин.

Эрта чошгоҳ ёвга дучор бўласан,
Кўзингдан айрилиб бўзлаб қоласан,
Эртароқ тушмасанг Бухор йўлига
Болангнинг қонига забун бўласан.

Ана шунда эшитиб пирининг сўзини Тегинаой уйқу-
дан очди кўзини, «ҳай аттанг» деб кўлкаси тўлиб, қў-
лига боласин олиб бошига сочини тирмаклаб туйиб,
икки кўзидан ёшини қуйиб, бир телпакни бостириб ки-
йиб, пою-пиёда йўлга тушди. Бошга тушса кўз тортар
дегандай таваккали худо деб ўзи билмаган йўл билан,
қанча қумлоқ чўл билан, зор-зор йиғлаб, сийна-бағрини
доғлаб Тегинаойнинг йўлда кетиб бораётган жойи:

Бугун этдинг мени гадо,
Зорим эшит қодир худо,
Бошимга солма шўр ғавғо
Сен ўғлимдан қилма жудо.

Ўзинг бўлгин мададкорим,
Қайда билмам севган ёрим,
Ғанимларга дуч қилмагин
Бўлмади ишда барорим.

Оёғим йўлда қаварди,
Ёшларим сели-себарди,
Боламнинг қайда отаси
Билмадим ундан хабарди.

Йўлим очгин тўтасидан,
Дарак йўқдир отасидан,
Отасин топмай юрганда
Айирма бўтасидан.

Ситамим бўлди зиёда,
Муна ёлғончи дунёда,
Қўзимни қўлга кўтариб,
Йўл торттим найлай пиёда.

Оёғим қолди тилиниб,
Устим тиканга юлиниб,
Қаватда ҳамдард бўлмаса,
Муштипарлигим билиниб.

Аввал этдинг элда сара,
Бугун қиб мунгли бечора,
Ҳайронман худо ишингга
Чўлларда қилдинг овора.

Алқисса, худонинг каромати билан, Саид Барака пирининг шарофати билан бир жийрон қашқа от Тегинаойга кўндаланг келди, буни кўриб Тегинаой аввалига ҳайрон бўлди, изига шодмон бўлди. Шундай отнинг қошига бориб қараса мукаммал анжومي бор, қочса қутиладиган, қувса етадиган дами бор, бели маҳкам тортилган, эгарининг ортига бўктуруви ортилган, жилов ипи эгарининг бошига қистирилиб турибди.

Буни кўриб Тегинаой ўзича фикр қилиб, қодир Ҳаққа шукр қилиб, отнинг қошига келиб манглайин силаб кўрди. От бошини энкайтириб турди. Отни бир чуқур жойга еталаб борди, бисмилло деб тошга оёғин қўйиб миниб олди. Отга минган ҳамона Тегинаойга зўр қудрат келгандай бўлди. От шариллаб жўнай берди елдай бўлиб, сойдан оққан селдай бўлиб, баланду паст жойлар унга мисли ҳовор йўлдай бўлиб, Тегинаой вақтини хушлаб, эгарининг бошидан маҳкам ушлаб, от жоловини ўзи ихтиёрига ташлаб, юришга кўнгли ўсиб, боласин бағрига босиб, бийдай Ҳовар чўлини кечиб кета берди. Ҳойибдан келган жийрон отга миниб, от эса нишобларга кийикдай эниб, Тегинаойнинг айтганига кўниб, юришини таваккал қилиб кетаётган жойи:

Эгар бошидан маҳкам ушлаб,
Юришига вақтин хушлаб,

Борар йўлни ўзи бошлаб,
Ғойибдан келган жийрон от.

Гоҳида йиғлаб зору зор,
Шайх эди бундан хабардор,
Каромату шарофатдан
Келган эди шундай тулпор.

Тегинойим борар якка,
Сигиниб қодир фалакка,
Остидаги бедов тулпор
Ўйнаб йўлда дирка-дирка.

Йўл тортиши мисли ушди,
Осон қилиб мушкул ишди,
Йўл дегани писанд эмас
Балки қанот боғлаб учди.

Қойил бўб Ҳақ қудратига,
Товба қилиб гудуратига,
Миниб Тегиной йўл тортти
Ғойибдан келган отига.

Ҳақ эшитди ноласини,
Олдига олиб боласини,
Ҳар деганда кесиб ўтди
Эр Хизирнинг даласини.

Маҳкам қиб ушлаб улини,
Минган ғойибнинг молини,
Комил пиру устоз шайхи
Билганди унинг ҳолини.

Ўтган жойи тўзон тутиб,
Бухорони нишон этиб,
Алҳамди бир қайтаргунча
Қанча чўлдан кетди ўтиб.

Йўл тортади шундай жонивор,
Вақтин хушлаб Тегин дилбар,
Қаерга борарин билмайди
Юрган жойи бийдай Ҳовар.

Ҳаққа шукур этиб борар,
Жийрон ўзин отиб борар,

Ҳеч манзилга тўхташ йўқдир,
Кўп жойлардан ўтиб борар.

Тегин кўнгли мисли баҳор,
Йўлда борар субҳи саҳар,
Шу алфозда борар эди
Кўндаланг бўлди бир шаҳар.

Қабанг жийрон бу ҳайвонга,
Ўзи эли безабонга,
Бурилиб бориб тўхтади
Хонақоҳли ғуристонга.

Бошида жуган нўхтади,
Қилган иши пухтади,
Бир очиқ ғўрнинг қошига
Бориб айланиб тўхтади.

Алқисса, Тегиной шу от бизни бир манзилга етказгандай, бошимиздан бир ғуборни кетказгандай, мушкул ишимизни битказгандай, деб отдан тушди. Бу тушган жойи катта бир мазористон эканини билиб, нима бўлса булар деб таваккал қилиб, ғанимлардан йироқ кетганига суюниб, шу мазорнинг авлиё-азизларига сийиниб ўтирди. Шундай қараса миниб келган жийрон от йўқ, ҳа-па дегунча кўздан ғойиб бўлибди, отдан айирилиб, боласини олдига олиб, кўзини уйқу чалиб, ташқарида ётса бировмас-биров кўриб қолар, менинг бунда эканимни, бу элга маълум қилар деб қошидаги очиқ ғўрга кириб ётди, шу алфозда уйқуга кетди. Бу жой шаҳри Бухоронинг чеккасидаги мазористон эди. Ана энди Тегинойни уйқуда қўйиб, икки калима сўзни ўзга жойдан эшитинг.

Мусабойнинг меҳмонхонасида тошдай бўб қотган, тонг отгунча ухлаб ётган соҳибқирон баччани ўлдирмоқ йўлини тутган, одамқушликни касб этган гала жонсиз бири олдин, бири кейин уйқудан тураберди, хаёли ҳар ёққа овиб, турганлари бетини ювиб, эртан-мертан чой ичайлик, қолмасин чойнакда совиб дейишиб, ечиб қўйган кийимларини кийишиб, қўй гўштини кўп кўрмаган гала очкўз яхна гўштни силкиллаб тортиб ейишиб, дастурхондан тураберди, чой билан гўштга тўйишиб, чиқли йўлғичқа кўрпага дамлаган подадай нечови турди майишиб.

Мусабой: меҳмонлар энди йўлга кирса керак, йўлга кириш олдидан сув-пув олиб тараддудин кўrsa керак, қай томонга кетиш йўлин энди мендан сўrsa керак деб ўйлаб туриб эди, шу вақт Хуросоннинг одамқуш жонсизи Тошботир Мусабойга яқин келиб ҳар жойдан тимсол қилиб, аввал сенинг уйингда, бўлмаса сенга яқин жойингда бир янги тиндан бола кўрган бир келинчак бор, келинни кўрмоққа бўлдик интизор, ёлғонни солмай орага шу келиндан бергин хабар. Қасрдалигини сен биласан, балки яқин қариндоши бўласан, бизга келинни кўрсатсанг ҳақиқа тилло оласан, агар бизга кўрсатмасанг билгин қўлимда ўласан деб Мусабойга қараб қуръаларига тушган келинчакни сўраб Тошботирнинг айтаётган сўзи:

Узоқ элдан йўллар тортиб келамиз,
Шу келиннинг биз йўқчиси бўламиз,
Келинни кўрсатсанг агар бизларга
Хаққин бериб сенинг кўнглинг оламиз.

Биздаям бор қошонали кирдикор,
Шу келинни излаб бўлдик дарбадар,
Суюнчига биздан тилло оларсан
Агар билсанг бизни қилгин хабардор.

Қулоқ солгин алвон-алвон сўзларга.
Тўғри гапир қараб турган кўзларга,
Йўқчи бўлиб биз келганмиз элингга
Шу келинчак даркор бўлди бизларга.

Кезиб келдик қанча ернинг юзини,
Кўрмоқ бўлиб келинчакнинг ўзини,
Ёлғон айтмай рост гапиргин бизларга
Соғинганмиз қўлидаги қўзини.

Кўрмасак кетмасмиз билгин қошингдан,
Кўрсатсанг биз шод бўлармиз ишингдан,
Шу ерда деб эшитганмиз ўзини
Ёлғон айтсанг айриласан бошингдан.

Шу атрофда дебон гумон қилганмиз,
Шул сабабдан бунда даҳл бўлганмиз,
Уйингдами ёки яқин жойингда
Ростин айтгин шунинг учун келганмиз.

Шул маврудда биз чун хизмат қиласан,
Хизматинга биздан инъом оласан,
Рост сўзламай сен алдасанг бизларни
Қутулмайсан, билгин тайин ўласан.

Келган деб эшитдик Занжирсарага,
Рост гапиргин ёлғон солмай орага,
Сен бизларни унча-бунча демагин
Йўлиққансан эл сўраган тўрага.

Қайдалигин билдир, фармон айларман,
Билдирсанг ўзингни шодмон айларман,
Келинни қўрмоққа муштоқ бўлганмиз
Билдирмасанг ўзинг яксон айларман.

Бу сўзларни меҳмондан эшитиб, бечора Мусабой шошиб қолди, не дерини билмай ақлдан адашиб қолди, қўрққанидан ёшлари жўшиб қолди, буларнинг излагани ким экан деб ўйлай-ўйлай уйида Ойширинман, Гулширинман қизларига қўшиб қўйган келинчак эсига тушиб қолди, шу келинчакни сўраб келган ўхшайди, эл кезиб йўқчи бўб келган ўхшайди, агар буларга ростини айтмасам қиёматни менга солган ўхшайди, юрган бир мусофир-да деб унинг отини, ўйнаб-ўсган юртини ўзи кимнинг хотини эканини суриштирмай бошим балога қолган ўхшайди, шу уйинг куйгур меҳмонларнинг бировига хотин бўлган ўхшайди, ҳозир у келинчакни чиқариб кўрсатмасам шу келинчакнинг касофатига мендай шўр ўлган яхшийди, аввалига келинчакдан эринг қаерда, ўйнаб-ўсган еринг қаерда деб сўраган бўлмасам эридан қочган бўлса, мен сени эрингдан яшириб боқаман деб бирор ваъда берган бўлмасам, мен у келинчакман инсофим кетиб ёмон ишга борган бўлмасам, агар шу излаб келганларнинг бировига хотин бўлса, кўрсатсам ўз хотини-да олади кетади унинг учун менинг бекордан-бекор бошим нега ғавғога қолиб ётади деб ҳар жойни ўйлаб, Мусабой ростидан сўйлаб, келинчакнинг бунда келиш сабабини баён айлаб айтаётган сўзи:

Айғир бўлмай кўп галани уюрмас,
Бирлашмаган эл душманни қайирмас,
Чин сўзимни сенга айтай меҳмонжон
Ҳеч кимга ўзганинг ёри буюрмас.

Ҳар хил ишлар бўлар одам бошида,
Уйим кўрдинг эр хидирнинг даштида,
Бир келинчак дучор бўлди ўзимга
Қўй сувлагич қудуғимнинг бошида.

Йиғлаб юрган экан кўзда жаласи,
Мени ҳайрон қилди унинг ноласи,
Қудуқнинг бошида менга дуч бўлди
Қўлида бор экан гўдак боласи.

Келинчак йиғлади кўзини ёшлаб,
Қайтгали бўлмади овлоқда ташлаб,
Чўлда бўпти дедим шўрли саргардон
Ноилож обкелдим уйимга бошлаб.

Ишонгин меҳмонжон айтган сўзимга,
Бир баҳона шерик бўлдинг тузимга,
Келинчакни мен ияртиб обкелиб
Бўйинса деб қўшдим икки қизимга.

Сўрмадим не сабаб чўлда юрибди,
Мен ўйладим кўп кўргулик кўрибди,
Бошқа гапни мен билмайман меҳмонлар
Бир ҳафтадан бери шунда турибди.

Қайси элдан билмам излаб келасан,
Келинни кўрсат деб зуғум қиласан,
Ҳозир чорлаб обкеламан ўзини
У ёғини меҳмон ўзинг биласан.

Қисноқ қиб айладинг ҳолимни ночор,
Сизларга ўзини қилайин дучор,
Ўзин об кеб мен кўрсатай кўзингга
Нима қилсанг ўзингдади ихтиёр,

Алқисса, бу сўзларни Мусабой айтди, келинчакни чп-қариб берайин деб қизларининг турадиган уйига қайтди. Бир-бирининг тилига тушунмасаям гап-сўзининг авзойидан бунда турган сатта одамкушлар вақти хуш бўлишаётир, бир-бирига имо қилишаётир, тилига тушинган Тошботирнинг одамлари ишимиз ўнгидан келди деб дарёдай тўлишаётир, Мусабой кириб кетган уйга қараб олдин-кейин келишаётир.

Бўсағанинг қошига бориб, Мусабой томоғин қириб:

Ҳой Ойширин, деб чақириб, қошларингдаги келинчакни берман айтиб юборинглар, деб бақириб турибди.

Шунда Ойширин отасига қараб: Отажон у келинчакни аввал оқшом кўрибедик, ухлагунча у билан суҳбат қурибедик, уйқумиз келгандан сўнг қават бўб ўринга кирибедик у келинчак йўқ экан, эртан-мертан турибедик,— деди.

Мусабой бу сирга ҳайрон бўлиб, диллари вайрон бўлиб, меҳмонларнинг қошига келиб, бўлган воқеани баён қилиб: Эшит меҳмонлар сўзимни, гуноҳкор қилма ўзимни, кеча бир ёққа қочиб шу жувонмарг тубан қилгандай юзимни, изинг ўчкурнинг бу ердан изи ўчгандай, сизларни узоқдан таниб кечалаб бир ёққа қочгандай, унинг учун мени қилманглар гуноҳкор, рост гап турганда ёлғон сўз ўзи не даркор, у келинчак қочибди, нима қилсаларинг ўзларингда ихтиёр,— деб бечора Мусабой одамкушларга қараб бир-икки оғиз сўз айтиб турибди:

Шум фалак бошимга савдо солдим,
Мендай шўрга кун қиёмат бўлдим,
Келинчак қочибди билинг меҳмонлар
Касотига мендай одам ўлдим?

Эрта турдим чап қовоғим учибди,
Излаб келган келинчагинг қочибди,
Ажалимга келганмикан жувонмарг
Кеча бор бўб бугун изи ўчибди.

Қонли ёшлар оқар нурли кўзимдан,
Меҳмонлар хабардор бўлинг сўзимдан,
Ҳаммани ухлатиб келин қочибди
Бу гапларни эшитдим мен қизимдан.

Кеча кўриб танигандай сизларни,
Бохабар қиб қаватига қизларни,
У жувонмарг қочиб кетган кечалаб
Гуноҳкор қиб кетган ўхшар бизларни.

Сахийликни мен кўнглимда ўйладим,
Шул сабабдан гузар йўлни жойлардим,
Не қилсанг ихтиёр сенда меҳмонлар
Рост сўзимни мен сизларга сўйладим.

Ҳолига қарадим, дедим муштипар,
Юрган дедим бу чўлларда дарбадар,
Дарбадар келинчак кеча қочибди
Нима қилсанг ўзларингда ихтиёр.

Отим Мусабойдир, юзларим сомон,
Бошимга солгандай қоронғу туман,
Бор сўзимми сизга айтдим меҳмонлар
Сўзимди ёлғонга жўймангиз гумон,

деб бечора Мусабой келинчакнинг кечалаб қочиб кетганини, бу ишдан ҳамманинг беҳабар ётганини, у келинчак бошқа йўлни тутганини сўзлаб турибди, сен бизни алдаяпсан деб Тошботир сиёсат қиб ҳезлаб турибди, энди нима бўлди дейишиб гала одамкушлар бир-бирига юзлаб турибди.

Шунда Тошботирнинг бирга олиб келган қуръадўзи Искандар: бу одамга билиб-билмасдан зулм қилмайлик, келинчак чиндан ҳам қочган бўлса бекорга йўлдан қолмайлик, йироқлаб кетиб етолмай пушаймон бўлмайлик. Энди қуръага қарайлик, келинни англаб кўрайлик, қочиб кетганини билсак ҳаялламай йўлга кирайлик, қайга кетган бўлсаям, орқасидан сўрайлик, қай манзилга борган бўлса биз ҳам шунга борайлик,— деди. Бу гап ҳаммасига маъқул бўлди, қуръадўзлар қуръасини қўлга олди, мурватин бураб қуръани ишга солди, келинчакнинг Бухорога қочганини қуръалари маълум қилди.

Ана энди Мусабой бунда қолди, сатта одамкушлар шаҳри Бухорога йўл олди, ўн икки кун деганда булар Бухорога даҳл бўлди. Бухорога етиб келиб қуръаларини ишга солди, келинчакнинг катта бир мозористонда ётганини англаб билди, қаторлашиб мозористоннинг дарвозасига келди.

Энди билмаганин билдирамин, рангин гулдай сўлдирамин, паймонасин тўлдирамин. Шу мозорнинг ичида ул-пулман ўлдирамин, дейишиб дарвозадан кирмоқчи бўлаётир, гала жонсиз одамкуш қилди шундай маслаҳатти: Энди қилайлик ғайратти, қандай қилсак ҳам бола-поласи билан шу аёлни ўлдирсак, шунда топармиз муротти энди навбат-навбат кирамиз дейишиб, Тошботир олди навбатти. Тошботир дарвозадан кириб, кўп мозористонни оралаб бораётиб эди, келинни кўриб, ўз қўлимман ўлдирайин, қошига бориб деб бораётганда осмондан бир мушт келиб Тошботирни ўлдирди уриб.

Тошботир жазосини топиб қолди, тумшуғи қора ерни қопиб қолди.

Бир майдондан сўнг Рум мамлакатининг одамкуши энди навбат меники деб кириб кетди, ҳалиги мушт буням уриб кетди, жони узилиб буям юмалаб бориб бир очиқ гўрга кириб кетди.

Алқисса, шундай қилиб, одамкушлар навбат билан кела берди, келгани тил тортмайин ўла берди, ҳаммаси адо бўлиб, жонидан жудо бўлиб шу мозористонда «муродлари» ҳосил бўлаберди.

Тегиной бу сир-савдони кўриб ҳайрон бўлиб: бу қандайин сир бўлди экан, бу одамлар қаердан келди экан, осмондан келаётган мушт қандайин каромат бўлди экан, деб туриб эди. Шу вақт Темурнинг пири Саид Баража Тегинойнинг қошига келиб қолди: Болам, бу сиру савдолардан қўрқма, булар сенинг жонингга, қўлингдаги болангнинг жонига келган одамкуш ғанимлар эди, насиб этса энди давру давронингни сурасан, қўзингнинг кўп яхши ишларини кўрасан, энди мен билан бирга юрасан, менинг манзилимга борасан деб Тегинойга қараб Бобо Саид пирининг айтаётган сўзи:

Энди менман бирга-бирга юрасан,
Менинг айтган манзилимга борасан,
Борар жойинг кўрсатарман, жон болам,
Тўрағай келгунча унда турасан.

Сўзимга қулоқ сол, болам, муштипар,
Бир неча ишлардан қилай хабардор,
Довруғи кетгандир қўлда болангнинг
Шул сабабдан келган бунга душманлар.

Қуръа ташлаб бу болангни билганди,
Етти юртдан сатта золим келганди,
Ҳақ ишига шак келтирган ғанимлар
Кўрдинг болам, бари бунда ўлгандир.

Неча савдо ёш бошингдан ўтибди,
Гулдайин жигаринг, болам, сўлибди.
Сенга душман бўлган тўртта кундошинг
Кар-кўр бўлиб сандирақлаб ётибди.

Қасот ишлар сенга бўлди пойма-пой,
Сақлар доим комил пирлар ҳам худой.

Қўнглингдан чиқаргин нелар ўтганин,
Боланг эсон, шукр қилгин Тегиной.

Элда бўлар қизим, даври давронинг,
Қолмас сира юракдаги армонинг.
Омон қолди келган шунча балодан
Соҳибқирон бўлар энди ўғлонинг.

Энди менман бирга-бирга юрасан,
Менинг айтган манзилимга борасан,
Борар жойинг кўрсатарман, жон болам
Баҳодир келгунча унда турасан.

Сенга айтдим болам неча насиҳат,
Боланг учун мен кўрсатдим каромат,
Хали гўдак ҳеч нарсани билмайди
Не бўлса-да, Темурга бўл эҳтиёт.

Алқисса, бу гапларни Темурнинг пири Саид Барака Тегинойга сўзлаётир, эна-болани бир қорали жойга ет-казишни кўзлаётир, хаёлида тадбиру кароматни излаётир. Бобо Саид сукутга боргунча, яхши хаёл сургунча, кўзин очиб яна қайтиб тургунча икки калима сўзни бошқа жойдан эшитинг.

Мусабой аввалига уйдаги келинчак, эртасига бир бўлак одам кетгандан сўнг, шу куни ўтгандан сўнг, бу ишларга ҳайрон бўлиб ўрнига ётгандан сўнг, ширин уй-қуга кетгандан сўнг бир туш кўриб эди: Бир шайх тушига кириб эди, не сабабдан ўз хилингнинг ёрини, қўлида қўчқорини танимай юрибсан деб Мусабойни койиб туриб эди, энди эҳтиёт бўл деб келинчакнинг қўлидаги боласиман қайтариб бериб эди, шундан бери Мусабой бу қандай туш бўлди экан деб гарансираб юриб эди.

Алқисса, Бобо Саид сукутдан турди, шу маҳал бир одам ғир фаланг отни келтирди. Шунда Бобо Саид Тегинойга қараб соқолини уч марта қўлиман тораб: Болам, мушкул иш осон бўлибди, ғойибдан учқур от келибди, энди айтган сўзни биларсан, фаланг тулпорда еларсан, бобонгдан хурсанд бўларсан, чап қулоғини бурарсан, ўзингни осмону фалакда кўрарсан, Алҳамдуни уч марта қайтариб, валлоззолин деб ўнг қулоғин бурарсан, ўзингни ерда кўрарсан, қўнған жойингда катта бир ҳовли бор, ҳовлига қараб юрарсан, шу вақт олдин-

га пешвоз чиққан бир одамни кўрарсан, таъзим қиб
салом берарсан. Бугун жума кечаси сен кун чиқар то-
мон боряпсан, иншоолло ишинг ўнгидан келар, деб Те-
гинойни айтганига кўндирди. Бисмилло деб фаланг от-
га миндирди. Саид Барака пири бир неча гапни тайин
қилиб Тегинийни жўнатаётди:

Айтган сўзим билгин болам,
Элда ўйнаб-кулгин болам,
Соҳибқирон Темурлангга
Кўп эҳтиёт бўлгин болам.

Алвон-алвон дўнгин болам,
Фаланг отга мингин болам,
Сен алҳамди уч қайтариб
Бориб ерга қўнгин болам.

Бахтинг очсин қодир мовлон,
Кенг дунёда сургин даврон,
Келишингда Бухорога
Об кеп эди тулпор жийрон.

Бугун бўлди отинг фаланг,
Обод бўлар кўнгил қалъанг,
Ҳа демасдан сен кўрарсан
Ўзинг юрган адир даланг.

Дуо олиб кетгин пирдан,
Кўп бўлдинг ўзинг саргардон,
Катта кетмай юрса боланг,
Охир бўлар қазо гардон.

Кўп бўлади ризқи оши,
Тожи давлат кўрар боши,
Бир камлиги шу бўлибди
Чўлоқ қипти қудуқ тоши.

Элда даврон суар боланг,
Кўп сирларни кўрар боланг,
Тўқсон юртга подшо бўлиб
Еши мингга кирар боланг.

Менинг ҳам бўлди хизматим,
Билар-билмас шарофатим.
Хўш дегайсан Тегин қизим
Менинг охири суҳбатим.

Ана энди бу гапларни Бобо Саид пири айтди, илоё болангнинг яхшилигини кўр, «омин оллоҳу акбар» деб икки қўлини бетга тортди. Тегиной ҳам минди отти, буради чап мурватти, фаланг от париллаб осмонга тари-либ кетди. Пирининг айтган гапини ёд этди, алҳамди санаб уч марта қайтариб валлоззолин деб буради ўнг мурватти, кўринг шундай кароматти: Тегиной ерда ту-рибди. Қайга бойлайман деб бу отти, шу вақт фаланг от ўзи кўтарилиб ғойиб бўб кетди.

Тегинойнинг ўзи бир ҳовлига тушди, энди йигиб ақл-ман ҳушди, шундай осмондаги хулкар юлдузга қаради. вақт ҳам ярим кечадан ўтиб боради, аста-секин ҳовлига қараб юради, ҳовлига яқин бориб олдига келаётган бир одамни кўради, одобман салом беради. Ҳалиги одам: «Болам орқамдан юр, деб бурилиб боради, олдин-кейин катта бир уйга киради. Тегиной фаросат қиб қараб, ух-лаб ётган Ойширинман Гулширинни кўради. Шунда Тегиной ўзини Мусабойнинг уйига келганини билиб, Му-сабойни отасидан зиёд ҳурмат қилиб, шукур қиб, Ҳақ қудратига, Бобо Саиднинг кароматига. Мусабойнинг ҳурматига. Бобожон алҳол сизнинг нон тузингиз менга ато қилган экан, бу дунёнинг иши ўзи шундай бўлган экан, ҳар кимни ҳар кўйга солган экан, кечиринг бобо-жон, қочирган қизингиз яна қайтиб келган экан деётир. Шунда Мусабой:— Болам, мен кечирмайину сен кечир, мендан гуноҳ ўтган экан, эс-ҳушим кетган экан. Сен кетгандан бери қаёққа боришимни, кимга юрак ёри-шимни, сени кимдан сўрашимни билмай гаранг бўлиб юриб эдим, сени худо яна қайтариб берибди, мендан ўт-ганни сен кечир деётир.

Алқисса, оқариб тонг отаберди, ой қиблага ботабер-ди, шундай қилиб ойдан ой, кундан-кун ўтаберди. Те-гиной Мусабойга ўзининг Тўрағай баҳодирнинг аёли эканини билдирди, қўлидаги Темур ўғлини ўйнаб кул-дирди. Мусабой ниҳоятда мард одам эди. Темур олти ёшга борган сўнг бир муллони чақиртириб келтирди, мул-лога бош-оёқ сарпо бериб, муллониинг кўнглини тўлдир-ди. Шу болани ўқитиб тарбия қилмоқ учун уста обке-либ бир иморат қурдирди.

Ана энди иморат битгандан сўнг Темурни муллога берди, мулло баччани ўқитмоқман машғул бўлди. Темур бугун бундай, эрта ундай улғайиб вояга етаберди, унинг тез хотирлигига мулло қойил бўлиб ўқиш ишларига кўнгли тўлиб, бир куни Мусабойнинг олдига келиб:

— Эй Мусабой, бу баччада бир хосият борга ўхшайди, менинг берган илму сабоқларим озлик қиладиганга ўхшайди. Илми етарли бўб қолди, менга солсангиз энди бу баччани ҳар хил ҳунарга ўргатмоқ керакка ўхшайди, деди. Шунда Мусабой Темурни ўқитган учун муллони тиллау зар, қўйу қўчқор, лукчау нор бериб рози қилди, муллога рухсат бериб энди тарбия ишиман машғул бўлди.

Мусабойнинг отларининг ичида бир кўк қашқа оти бор эди, ўзиям ниҳоят зўр тулпор эди, шу отга Темурни миндирди, шу отни миниб товларни товлаб, қўлингдан келса шамоллаб овлаб келабер деб Темурга тирдон тўла ўқман битта сари ёй берди. Бобосининг бу ишига вақти хуш бўлиб минган тулпори қуш бўлиб, кўк қашқани елдириб, товларга чиқиб ҳар хил овларни нишонга илдириб, ҳар куни келаберди широлғани тўлдириб, мерганликда тенги йўқ бўлиб ўсаберди шўх бўлиб, мингани қашқа кўк бўлиб, от устида юриши бамисли хону бек бўлиб, баччанинг бу юришига энаси ман Мусабойнинг кўнгли тўқ бўлиб кунлар ўтаберди.

Темурнинг иши қуш ови бўлиб, мингани бедов бўлиб, ўр-нишобга от ҳайдайди юраги мисли тов бўлиб. Бир куни отга широлғаларини қонжиға бовни илдириб, кўк қашқани елдириб шундай келаётиб эди. Келаётган йўлида бир бўлак баччалар уйчик қуриб ўйнаб ётган экан. Темур шуларнинг устидан келиб қолди, отини баччаларнинг қошида тўхтатиб: Ҳов баччалар, нима иш қиб ётибсизлар, бу уйчаларни нима қиласизлар?— деб сўради. Шунда ёши етти-саккизларга борган бир бола бу уйларни сотамиз деди. Нархи неча пул манави уйчигининг деб бир уйчикни кўрсатди.

— Нархи бир танга,— деб жавоб берди бола.

— Ма, бир танга, шу уйчик бизники бўлди,— деди Темур. Шундан сўнг баччалар ўйнаётган жойида қолди. Темур отини қимтиб йўлга солди, ҳа-па дегунча уйига етиб келди. Энасиман Мусабой широлғани кўриб хурсанд бўлди.

Алқисса, Темур шу кеча ётиб, ширин уйқуга кетди, тушида кўрди шундайин аломатти, кўп қўшин қилиб келаётир ғазотти, шу баччаниям ўлдириб кетамиз, паймонасини тўлдириб кетамиз дейишиб Темурни сўрайберди. Темур ҳам жон борича қочиб бораберди. Товга қочди қўймади, сойга қочди қўймади. Хаворга қочди қўймади, бир бийдай. Ҳовар жойда қочиб бораётиб эди,

олдидан кичик бир тепа кўндаланг келди, тепага чопиб чиқса бир уйча турибди. Темур шошиб уйнинг эшигини очди, ичига кириб эшигин ёпиб тураберди. Қувиб келган лашкарлар Темурни тополмай от чопишиб ўтиб кетди. Темур лашкардан омон қолиб: Эй худо, мени шу душмандан сақлаганингга шукр деб уйғониб кетди, қараса туши экан. Шу кеча ётди, эрта мертан тонг отди, апил-тапил еб олди энаси берган овқатни, кундаги ода-тича отига миниб, товга қараб жўнаб кетди. Товда юриб каклик, қуёни отди, пешин-пешин овдан қайтди. Ўтган кунги йўлдан кетди, яна шу туновги баччаларнинг қошига етди, кўк қашқа отини тўхтатиб туновин бир танггага уйчасини сотган баччага қараб сўз қотти:

— Эй бачча, манави уйчигинг неча пул?— деб бир уйчикни кўрсатди.

— Минг танга

— Эй сен тентак бўлдингми, сенинг бир уйчигингни минг тангага ким олади?— деди Темур.

— Кеча бир тангалик уйга кириб лашкар тортган душмандан қутулган мардак бу уйчани минг танга бўлсаям олади-да,— деди ҳалиги бачча.

Шунда Темур таппа ташлаб, хумор кўзини ёшлаб отини жилов ипидан ушлаб, менинг гуноҳимдан ўтинг, сиз менга пир бўлдингиз, мен сизга мурид бўлдим деб икки оғиз сўзини бошлаб турибди:

Мен билмадим сизда борин хосият,
Уйчигингиз менга қилди каромат,
Сиз пиримсиз мен муридман устозим,
Кўрсатдингиз кеча қанча шафоат.

Пиримсиз деб қабул этдим ўзингиз,
Сиз устозсиз менга устун сўзингиз,
Айтишади танимасни сийламас
Мен тавоб қиларман босган изингиз.

Мендай муридингиз шодмон айлангиз,
Не иш бўлса менга фармон айлангиз,
Танитсангиз энди, пирим, ўзингиз
Исму шарифингиз баён айлангиз?

Ҳалигача сиздай пирни кўрмадим,
Мурид бўлиб хизматида юрмадим,
Сизда борга ўхшар сиру хосият
Аввалроқдан мен фарқиға бормадим.

Ўзим ўжар, ўжарликдан қолмадим,
Бир бачча деб назар-писанд қилмадим,
Энди тавоб қилар бўлдим пойингиз
Мартабангиз улуғлигин билмадим.

Қўлингиздан билдим ҳар иш келади,
Қўрган одам сизни ҳурмат қилади,
Обруйингиз баланд, ёшингиз кичик
Муридингиз пирим, Темур бўлади.

Мартабани сизга қилган муяссар,
Қудрати кенг яратган парвардигор,
Қўлингизни беринг энди мурид деб
Пирим бўб доимо бўлинг мададкор.

Алқисса, бу сўзларни Темурдан тинглаб, Темурнинг
ўзига ихлосманда эканлигини англаб, баччаюм: Танит-
сам танитайин ўзимни, англаган ўхшар сўзимни деб вақ-
тини хушлаб, Темурнинг ўнг қўлини ушлаб, тамоғин
қириб, ҳар жойдан тимсол келтириб айтаётган сўзи:

Қулоқ соб тинглагин Темур тилимди,
Мард йигитга ҳақ солмасин ўлимди,
Неки фармон бари бўлар худойдан
Сену менинг ишим ҳаққа маълумдир.

Ёшим сўрсанг саккиз ёшга кирганман,
Ота-энам хизматин қиб юрганман,
Беш ёшимда бир чинорнинг остида
Бир мўйсафид қари чолни кўрганман.

Баҳоваддин, болам, бери кел деди,
Сўзларимга бирпас қулоқ сол деди,
Ўзим қари, кўнглим ёшдир жон болам,
Ҳақ фармони бир иш бордир қил, деди.

Мулло бўлсанг қунт қил зеру забарга,
Худо ҳунар берар қўли чеварга,
Балогардон бўлсин деди шу бачча
Ҳақ амриман ўзим келдим хабарга.

Бобо яна айтди: Ўйнаб куларсан,
Ҳарна ишни элдан олдин биларсан,
Соҳибқирон Темур сенга йўлиқса
Пиру мурид бўлиб кўнглин оларсан.

Бобо Саид дейди билсанг ўзимни,
То охират унитмагин сўзимни,
Давру даврон мендан ўтди жон болам,
Ўзингга топширдим Темур қўзимни.

Пирларнинг арвосин қилармиз-да шод,
Шул сабаб уларни сен ҳам билгин ёд,
Сенинг учун қанча хизмат қилишган
Самарқандда қурар дейшиб тожу тахт.

Пиру мурид бўлиб ушладим қўлинг,
Не тиласанг осон қилай мушкулинг,
Менинг пирим билсанг Санд Барака
То ҳозир сенинг ҳам очгандир йўлинг.

Бобошайх отангга қилиб каромат,
Энангга қўшгандир қилиб васият,
Сен бино бўлган сўнг эна қорнида
Бобо Саид олди пир бўлиб навбат.

Ҳаммамизга амир қилгандир худой,
Ўзи шундай дунё — бу кўҳна сарой,
Қанча пирлар сен чун хизмат қилгандир
Бир-бирининг қўлин тутиб пойма-пой.

Алқисса, Баҳовуддин бу сўзларни Темурга бирма-бир баён қилди. Мурид бўламан деб турган Темурни шодмон қилди, бирови пир бўлиб, бирови мурид бўлиб, бир-бирининг қўлин олди. Баҳовуддин балогардон айтди: Дунёда дўстликнинг нархи фалон пул деган гап йўқ, биримиз катта, биримиз кичик; бунинг сира фарқи йўқ, мен устоз — пирларимнинг амри фармонини қиламан, қўлимдан келганча сенинг хизматингда бўламан, сенга дуч келадиган хавф-хатару балолардан иложим етса сени олдинроқ хабардор қиламан, — деди.

— Шундай қилинг устоз — пирим, менинг ҳам бир номус-орим, мен бино бўлиб кўрганим йўқдир падарим, муна элда энамдан бошқа йўқ бирорта ғамгузарим, деди Темур.

— Биламан, отангни Тўрағай баҳодир дейди, кечакундуз фарзанд доғида куйди, шу сабабдан саҳобалару шайхлар сенинг энанг Тегинаойнинг юлдузини отангнинг юлдузига қўшмоқ учун Ҳақ амрима битик муҳрини қўйди, шундан сўнг шартини отанг бажо келтириб

энанг баҳодир Тўрағайга тегди. Бу гапнинг барини пирим Саид Барака менга маълум қилган эди, сени соҳибқирон қилиб тарбиялаймиз дейишиб, ҳаммалари кеча-кундуз хизматда бўлган эди, сенга жиловдор бўлиб юриш навбати энди менга қолган эди, бу гапни бировга айтма, оғзингдан жармалаб изига пушаймон этма, деб Баҳовуддин Темурга тайинлаб айтди. Кўз очиб-юмгунча Баҳовуддин кўздан ғойиб бўлиб жетди, уйчик қиб ётган баччалар уй-уйига тарқаб кетди.

Темур кўриб бундайин кароматни, миниб олди бедов отни, уйига қараб солиб кетди, бир майдонда уйга етди.

Темурни уйида дам олмоққа қўйиб, икки оғиз сўзни бошқа ёқдан эштинг.

Бадахшонга шикор қиб кетган, кеча-кундуз йўл тортиб охири душман юртига етган, ёвман юзма-юз бўлиб қанча душманни қийратган, қичов бўб қолганда ширин жонини қийнатган, остида отин уйнатган Тўрағай баҳодир лашкари охири сонсиз ёвни яксон қилди, омон-омон бўлган сўнг, эл йиғилиб Бадахшон юртига Тўрағай баҳодирни хон қилди. Тўрағай баҳодир хон бўлиб Бадахшонни сўрай берди, кўрган тушини яхшиликка жўрай берди. Кундан-кун ўтаберди, ой қиблага ботаберди, шу алфозда Тўрағай баҳодир ҳисоблаб кўрса шаҳри Кешдан жўнаганига роппа-роса ўн бир йил ўтибди.

Баҳодир пар ёстиққа бош қўйиб, ўйлай бериб икки кўздан ёш қуйиб ўзига ўзи айтди: Эй Тўрағай, сен бу дунёга на учун келдинг, одами одам деган экан, бир куни товдами, овдами ё бўлмаса юзма-юз келган ёвдами порт этиб ажал ёқангдан ушласа, хумор кўзингни ёшласа, Тўрағай баҳодир ўлибди деган куни орқангдан бирор излайдиганинг, отам деб бўзлайдиганинг бўлмаса, ўлдинг-ўчдинг тамом-вассалом. Энди эртадан бошлаб мен хонликни қўяйин, отимни йўлда чуяйин, йўл тортиб Кешга борайин, Тегинойдан нима пайдо бўлганини кўрайин, агар ул бўлса элни йиғиб тўй берайин, агар ҳиз бўлса ул ўрнида кўрайин, нима бўлсаям тақдиримдан кўрайин деб шу кеча ётди, эрта мертан тонг отди. Оқсоқол ақобирларни йиғиб, қилди шундай маслаҳатти: Эй халойиқ, бир гапни ўртамизда бир қилайлик, мен шаҳри Кешга бориб келаман, шунгача ўрнимга бировни хон қилайлик, деди. Шунда оқсоқоллардан Мирали деган обрўли оқсоқол жойидан туриб, шундайин маслаҳатти бериб: амри подшо вожиб деган экан, хонимиз

Тўрағай баҳодир ўз юртига бориб келгунча, у ердаги ҳолу аҳволни кўриб келгунча бировга хонлик қилиб турмоқ лозим бўб қопти, кенгашли тўн кенг келар деганларидай, кимни хон сайлаймиз?— деди. Шунда бошқалари: ўзингиздан маъқули бўлмас, сиз турганда бошқамизнинг гапимизни эл инобатга олмас, сиз хон бўласиз,— дейишади.

Алқисса, Бадахшон юртига хонликка Мирали оқсоқолни сайлади, бошига бошқатдан достор бойлади. Шундан сўнг Тўрағай баҳодир қошига икки кишини олиб Кешга қараб ҳайт деб ҳайдади.

Дунёда не ёмон — соғиниш ёмон, ўз элатини, аркону давлатини, ҳали кўрмаган фарзандини соғинган Тўрағай баҳодир қистов қилиб йўл тортти, қанча манзил жойлардан ўтди, охири бир ҳафтаю икки кун деганда шаҳри Кешга етди. Ўзига ўзи ўйлади: орадан ўн бир йил ўтибди, нималар қилиб, кимлар кетибди, биров мени танимаса, аввал уйимга борайин, қани беш хотиним нима ишлар қилиб ётибди, деб тўғри ўзининг уйига қайтди. Аввал Тегиной ёримни кўрайин, худо берган бўлса қўшқокилли қўчқоримни кўрайин, ўғлимдан кечирим сўрайин, ўғлим билан топишиб тўй тараддудини кўрайин, деб Тегиной турган уйга отини бурди, бирон майдон йўл юрди, ҳа демайин етиб борди. Шундай қараса, Тегинойнинг ҳовлиси ётир ҳувиллаб, буни кўриб баҳодирнинг юраги кетди шувиллаб, бирор кори ҳол бўлганга ўхшайди деб кўзидан ёши оқаверди гувиллаб, Тўрағай баҳодирнинг кўнгли бузилиб, юрак-бағри эзилиб, на бўлгандир ёрим билан ўғлима, қариганда ярар деб эдим ҳолима, деб бўтадай бўзлаб қаватида бир келган икки навқарига қараб сўзлаб турган жойи:

Оҳ деганда мумдай эрир юрагим
Қуриганга ўхшар боғда терагим,
Отам дерға бирор зуйрат кўрмадим
Безга қолгандай ису чироғим.

Қодир эгам менга кулфат сочдими,
Ё хаёлим ёмон йўлга қочдими,
На ёрим бор, на улим бор ҳовлимда,
Бир сабабман бошқа жойга кўчдими?

Мендай шўрдан даври даврон кетдими,
Майдон бўлса ширин жонин сотдими,

Қарай-қарай охир бир кун Ойтегин
Бошқа эрнинг этагидан тутдим?

Қайси гўрга тикай энди ўзимни,
Ўзим ўлсам ким босади изимни,
Бошқа эр қиб кетган бўлса Тегиной
Қўролмайин қолдим, аттанг, қўзимни

Уйлайберсам юрак-бағрим тилинди,
Қўзларимга селоб ёшлар илинди,
Ор олай деб аҳмоқ бўлиб юрибман
Энди бугун аҳмоқлигим билинди.

Ешим кетди манглайимга урарман,
Бетим бўлиб энди кимдан сўрарман,
Ёрим кетган бўлса бошқа бировман
Қўлидаги қўзим қандай кўрарман?

Соқолим ювилиб оққан ёшима,
Не савдолар тушди аттанг бошима,
Ҳам ёримдан, ҳам қўзимдан айрилиб
Қандай қарай тенгим билан хешима?

Шону-шавкат энди менга ярашмас,
Қадимгидай эл ҳолимни сўрашмас,
Одамзод дунёда ўздан қолмасин
Ори борлар бетимга ҳеч қарашмас.

Майдонда мен юрдим жонимни сотиб,
Мен баҳодир дебон элга сўз қотиб,
Худо берган ёру ўғлим йўқотиб,
Очиқ гўрга кирар бўлдим мен энди.

Қай кўчага отим буриб солайин,
Қаландар бўб кетар бўпман бош олиб,
Тирик бўлмай мен аввало ўлайин,
Кўрингандан садақа нон тилайин.

Алқисса, Тўрағай баҳодир бўтадай бўзлаётир, оғ-
зига келганин сўзлаётир, энди қаландар бўб кетмоқни
кўзлаётир.

Шунда қаватидаги навкарларидан бири: Эй тақсир,
бекордан-бекорга ўзингизни койиб селу себар ёшингиз-
ни қуйиб, пешонангизга туйиб ётибсиз, аввал суриш-
тириб кўринг, у ёқ-бу ёққа даракчи бўб юринг, агар

ёру ўғлингизни топсангиз элу халқни йиғиб тўйини беринг, агар тополмасангиз тақдирингиздан кўринг, бу ерда бўзлаб туришингиз қандайин гурунг,— деди. Бу гапман Тўрағай баҳодир ўзига келиб, тўғри айтасан деб навкарга кулиб, ҳайданглар бўлмаса,— деб отини йўлга солиб, энди катта хотинлариникига бормоқчи бўлиб жўнади. Катта хотинларининг уйлари ҳам бир-бирлариникига қорама-қора эди, энг яқинроғи Сора эди. Сора деган хотининикига борди. Сорани шундайин ҳолда кўрди: тентак бўб ақлдан озган, ўзидан умидин узган, кўринган нарсани майдалаб бузган. Бун бу аҳволда кўрган баҳодир:— Бунисиям бўлари бўбди, ўлари қопти,— деб отини ҳайдаб ўтиб кетди. Энди Ойдоно деган хотиним қандай экан деб ҳовлисига етаберди. Қараса Ойдоно хотини кўр бўлиб, кўрганлигини кўрган экан, сони қармалаб дуч келган томонга ўзини уриб юрган экан. Буям гўрнинг ёқасига борибди, кўп савдо ни кўрибди деб от ҳайдаб ўтаберди. Отини Ойчама деган хотинининг ҳовлисига қараб бурди, бунисини бетларидан пес очган, кўрганнинг баҳраси учган ҳолда кўрди. Бунисиям бўларича бўлибди, тирикликда ўлибди деб от ҳайдаб ўтаберди. Энг охиргиси Гулсира бўлди, ҳовлисига яқин келди, қараса оёқ-қўли шол, ётибди беҳол.

Шунда беш хотинидан ҳам умидни узиб, кўзидан ёши сизиб:— Ҳай аттанг, қиёмат бўлган экан, очилган гулим сўлган экан, қўтонимнинг бари адойи нобуд бўлган экан, мендай шўр сўппайиб ҳаварда қолган экан деб отни буриб, навкарларнинг рухсатини бериб, боши оққан томонга қараб йўлга кириб кетаётиб эди, олди дан бир ўзи тенги, ёши ўртадан ошган, қарилиги яқинлашган бир одам кўндаланг келиб, Тўрағай баҳодирнинг жиловидан олиб, баҳодирни таниб, оташин бўб кетаётганини билиб, тўхтатиб гапга солиб: «рангингиз ўчгандай кўринасиз баҳодир, сизга не бўлди»— деб сўраб турбди:

Кўрган одам сизга ҳайрон бўлади,
Ҳолингизга кўнгли вайрон бўлади,
Кўзингиздан қўйилади селоб ёш
Сиздай зўрда қандай армон бўлади?

Ғарибдай кўринар нега ҳолингиз,
Бу элатда баланд эди қўлингиз,

Не сабабдан бузилгандир кўнглингиз?
Қайга бўлди сизнинг борар йўлингиз?

Сиздай зўрга бир кору ҳол бўлдим,
Ё бир жойдан нохуш хабар келдим,
Не сабаб хафасиз полвон Тўрағай
Яқин одамлардан бири ўлдими?

Миниб опсиз бедов отнинг толмасин,
Айтган гапим сизга малол келмасин
Яқинлардан бирортаси ўлдими
Айрилиқни қодир эгам солмасин,

Эл бошига доригандир бир ўлат,
Ўлатнинг дастидан бузилар элат,
Шу ўлатдан бирор одам ўлдими
Шундан бўзладими сиздай валломат.

Қадрдонсиз мен кўнглингиз бўлайин,
Қўлдан келса сизга кўмак қилайин,
Бу кетишда узоқ ўхшар йўлингиз
Сўз сўраб сабабин билиб қолайин.

Йўлга кириб йиғлаяпсиз қилиб дод,
Не сабаб хафасиз сиздай валломат,
Кеш юртининг ори, сизга йўл бўлсин
Сўз сўрадим билсангиз мен Худойзот,

деб Тўрағай баҳодирнинг жиловидан ушлаб, ҳар жойидан тимсол қилиб сўз бошлаб, Худойзот деган бир таниш киши баҳодирга қараб, йўлда бўзлаб кетишининг сабабини сўраб турибди. Баҳодир бундай қараса ўзига таниш Худойзот деган бир боғбон олдида отининг жиловидан ушлаб сўз қотиб турибди. Ўйлаб қараса бу одамни ҳар доим боғда ишлаб ётганида қўрар эди, ўтаётиб унга салом берар эди, бир майдон тўхтаб уман ҳангомаи суҳбатни қўрар эди. Қўярга қўймай икки сават узумни боғбон хуржунига солиб берар эди, бир-бирини икков жуда иззат қилиб юрар эди. Бу одамнинг Худойзот боғбон эканини билиб, кўлкаси тўлиб, бошидан ўтган сиру савдоларини бирма-бир баён қилиб, баҳодирнинг боғбонга қараб айтаётган сўзи:

Бу дунёда қолмади-ку ҳеч кишим,
Унг десам чап бўлди ҳар ишим,

Кўп савдолар ўтди менинг бошимдан
Ўйлаверсам тўхтамайди кўз ёшим.

Неча йиллар юрдим бўлиб бефарзанд,
Қодир Ҳаққа йиғладим мен қилиб дод,
Бухородан битта хотин об эдим,
Бўйига бўлган сўнг ўзим бўлдим шод.

Баёнхондан бўлди шундайин фармон,
Лашкар тортиб боринг дебди Бадахшон,
Неча йиллар шу орадан ўтгандир
Қайтиб кеп юрагим бўлди тўла қон.

Фарзанд бўлар одамзодга кўнгил тўқ,
Бола бўлса одам бўлар элда шўх,
Тегинадай ҳомиладор ёримдан
Келиб кўрсам ҳеч бир жойда дарак йўқ.

Бахт-иқболни қодир эгам солмади,
Бирор ишим айтганимдай бўлмади,
Тўрт хотинга келсам ўлат тегибди,
Бу элатда юргилигим қолмади.

Баридан жудо бўб бағри пораман,
Қандай қилиб энди элда юраман,
Сўз сўрадинг олдим ўраб Худойзот
Бошим оққан ёққа кетиб бораман.

Куйганимдан мен йиғлайман зору зор,
Шу кунларга солди-я парвардигор,
Бу жойларнинг бор сирини биласан
Тегинани билсанг шундан бер хабар?

Жудоликни менга эгам солдими,
Тегинадан хабар бергин Худойзот,
Қўтоним бузилиб вайрон бўлдими,
Ё ўлатдан боласиман ўлдими?

Алқисса, бу сўзларни Тўрағай баходирдан эшитиб,
Худойзот боғбон қолди бошини қашиб. Элдан эшитган
гаплар эсига тушиб, не дерини билмай қолди ўйланиб
шошиб. Охири баходирга караб: Раҳмим келар қараб
бўлган тусингга, Тегина деб сира олма эсингга: Тегина
жувонмарг элда бузилди, унинг бузуқлигини эшитган
одамнинг юрак-бағри эзилди, кўзимман кўрганим йўқ,

қулоғимман өшитиб юрибман. У жувонмарг сиз кетган сўнг кимлар билан ўйнаб, элнинг ори бор одамларини қийнаб, бир кечаси бир ўйнашиман қочиб кетган эмиш уй-жойини ташлаб. Ҳеч ким билмайди ўйнашиман қаёққа кетсаям, алқисса, бу элдан ўз оёғиман қуриди, шул кетгандан сўнг элга бир ўлат дориди, касофатнинг бошингни егурнинг касофатига қанча-қанчани ёстиғи қуриди, деб Тегинадан билган-эшитганини баҳодирга баён қилиб Худойзот боғбоннинг айтаётган сўзи:

Тегинани тилга олманг баҳодир,
Тилга олиб кулги бўлманг баҳодир,
Элу юртнинг юзин ерга қаратди
Унга сира йўқчи бўлманг баҳодир.

Касотига элга ўлат дориди,
Овозаси кўп элатни тўриди,
Унга сира йўқчи бўлманг баҳодир—
Шул сабаб нечовнинг шўри қуриди.

Сўрмангиз ҳаромининг изини,
Ерга қаратди-ку элнинг юзини,
Қайга кетганини ҳеч ким билмайди
Бу элатдан ўчиргандир изини.

Нечов шол бўб, нечов кўр бўб ётибди,
Боласи ўлганлар шўр бўб ётибди,
Ўлат кўпдир, табиб камдир бу элда
Бир табибга бари зор бўб ётибди.

Нечовлар пес бўлган, нечовлар мохов,
Нечовлар гунг бўлган, нечовлар соқов,
Эл шўрига келган экан жувонмарг
Ақлдан озгандир нечов бўб анқов.

Элга тегди жувонмаргнинг касоти,
Нечовларнинг сосиб ётар жасади,
Жувонмаргнинг оти ўчсин илоҳим
Оти қора бўлди Кешнинг элати.

Қай бир жойда битта қишлоқ бор эмиш,
Бир табиб чиқибди жуда зўр эмиш,
Борган одам шифо топар дейишди
Шифо топиб келаётир борганлар.

Ўзи аёл ҳар хил дардга пир эмиш,
Зур табиб дер кўзи билан кўрганлар,
Шундай гаплар элда бўлди овоза
Мақташади кўпни кўриб юрганлар.

Зор йиғлабсиз аттанг сиздай зуравор,
Тўртта хотин бари дардга гирифтор,
Эшитганим барин айтдим баҳодир,
Тақдирга тан энди бермоқлик даркор.

Тўрағай баҳодир бу гапларни боғбондан эшитиб,
«ҳай аттанга, кўтонимнинг бари бузилган экан, бу дунё-
дан даври давронимни арқон илти узилган экан, найла-
йин манглайимга шу кўргиликлар ёзилган экан», деб
бир чулу биёбонга отини буриб, энди мени эл оралаб
юришлигим қолмапти, мен Тўрағай баҳодирман деб
кукрагимга ургилигим қолмапти, эл ёриб бирор даврага
киргилигим қолмапти, бу ерларда менинг Тегиной ёрим
қани, ундан нима пайдо бўлган деб сўрасам, бир умрга
эсимдан чиқмайдиган гапни айтиб солса, ундан кўра
ўлганим яхши, ҳеч кимга ўзимни билдирмай, балки ус-
тимдан кулдирмай кетайин. Мен энди баҳодир Тўрағай
эмас, бахти қора Тўрағайман, ўзи ҳароми бўлсаям ичи-
даги болам ҳурмати Тегинойимни бир излаб кўрсам-
микан. Шу кўзимнинг йўлида қаландар бўб юрсамми-
кин, деб пешонасига уриб девона бўб йўлга кириб бо-
раётган жойи.

Баҳодир деб бердинг кучди,
Ёв кўрганда олдим ўчди,
Мен девона Тўрағайман
Баҳодирлик отим ўчди.

Қолмади найлай қарорим,
Бўлмади ишда барорим,
Мен қаландар Тўрағайман
Ўйилгандир кирдикорим.

Сонсиз ёвни ёлғиз қувган,
Бугун юзин ёшман ювган,
Бир бенаво Тўрағайман
Энам мени нега тувган.

Бой қиб эди эгам ўзи
Менга бериб қўйи қўзи,

Мен девона Тўрағайман
Улган куни ўчар изи.

Энди мендан қолди туя,
Сон-саноқсиз қулун, бия,
Бир девона Тўрағайман
Ато қилмай бешта уя.

Баҳодирлик отим қани,
Учмоққа қанотим қани,
Елғиз кетган Тўрағайман
Ота дер фарзандим қани?

Билагимда зўрим қани,
Элда номус-орим қани,
Пирсиз кетган Тўрағайман
Бобошайхдай пирим қани?

Туз кавлагич метин қани,
Тушда кўргич ботин қани,
Мен бир бўйдоқ Тўрағайман
Сони бешта хотин қани?

Товни босган тўлим қани,
Аввалгидай сўлим қани,
Комил пирлар ваъда қилган
Соҳибқирон ўғлим қани?

Қанча ғунои тойим қани,
Кошонали жойим қани,
Масжид қуриб ютиб олган
Ёрим — Тегинойим қани?

Кийик қувгич далам қани,
Боғим тўла лолам қани,
Зор йиғлаган Тўрағайман
Чўпон айтган болам қани?

Мен айрилдим кошонамдан,
Ўт чиқар куйган танамдан,
Беюрт қолган Тўрағайман
Итлар искар пешонамдан.

Тегинойдай санам қани,
Сирдошу ғамхонам қани,

Ердан чиққан Тўрағайман
Болам дерга энам қани?

Қадимгидай шавкат қани,
Бошда тожу давлат қани,
Бир бенаво Тўрағайман
Гўрим қучар фарзанд қани?

Боғим тўла узум қани
Қўтан тўла қўғим қани,
Мен бир ўчган Тўрағайман
Пир қучган юлдузим қани?

Дунё ишингга ҳайронман,
Бугун адоман, вайронман,
Зот кўрмаган Тўрағайман
Элни кезган саргардонман.

Отмоққа йўқ парли ёйим,
Йўқдир менинг кирар жойим,
Бир беватап Тўрағайман
Шундай яратган худойим.

Минар асил пироқ қани,
Ўйимдаги чироқ қани,
Ўйлай берсам барисига
Чидайдиган юрак қани?

Тийилмасдан кўзда ёшим,
Бу чулларда гангиб бошим,
Борари йўқ Тўрағайман
Қаландарлик бўлди ишим.

Элдан-элга кезар бўлдим,
Ўлсам ёлғиз мозор бўлдим,
Олгин эгам омонатинг
Жонимдан ҳам безор бўлдим.

Кўп ғамхона қилдинг мени,
Шўр девона қилдинг мени,
Охир шундай қилар бўлсанг
Нега бино қилдинг мени?

Баҳодир деб бердинг шавкат,
Қанча бўй-у, сину-синбат,
Бола дебон йиғлай-йиғлай
Охири кетдим бефарзанд.

Ули борнинг ўзи бордир,
Қизи борнинг изи бордир,
Безуйратнинг неси қолар
Ўлар чоғда ўзи хордир.

Бола дерга уялмадим,
Бола олиб суялмадим,
Ота бўлиб искаб-искаб
Дийдорига тўялмадим.

Нега бино қилдинг худо,
Охир қилар бўлсанг гадо,
Ол дейман омонатингни
Барисидан бўлай жудо.

Алқисса, бечора Тўрағай баҳодир зор-зор йиғлаб, сийна бағрини доғлаб, ўзи бузуқ бўлсаям ундан бино бўлганми-бўлмаганми гумони фарзандини сўроқлаб, азройил келса жонини беришга чоғлаб кетиб бораётир. Шунда йўлда кетиб бораётиб ўзига ўзи: девона бўлган одам от миниб юрадими, от минган девонага биров қаландар экан деб жавоб берарми деб отидан тушиб бошидан жуганини олиб ҳайдаб юборди қамчи қўшиб, энди ўзи пойу пиёда тушиб, неча қирлардан ошиб, кўзларига ёш жўшиб, айрилиқ савдоси бошига тушиб; дунёда не ёмон — тирик айрилган ёмон, бирор жойда менинг болам бормикин деб гумон қилиб, йўл юра-юра чарчаб, ҳориб қолди, оёқлар қавариб қолди. Кел-е,— деди ўзига ўзи,— девона қаландарнинг борарга манзил жойи, кирарга уйи бормидики, мен ўзимни-ўзим бунча қийнаб йўл тортсам. Борар жойимнинг тайини йўқ, энди шу кеча шу жойда ётайин, дамимни олиб эртаминдинми бошим овган томонга кетайин деб бир қумтепаннинг устига ўзини таппа ташлади. Йўл юриб ҳориган, кўп манзилни тўриган эмасми бирдан кўзини уйқу чалди, бир майдонда ухлаб қолди.

Тўрағай баҳодирни ухлашда қўйиб, икки калима сўзни ўзга жойдан эшитинг.

Тулпор оти ҳар алвон елган, товга чиқиб ов қилишни одат қилган Темур бу куниям товга чиқиб овлаб келади, бориб келгунча ўн саккиз какликман саккизта товушқон отди, широлғани сўллаб уйига қайтди, уйдагилар ҳар хил ўтлардан, гиёҳлардан қўшиб, бошлаб пиширди овқатти, овқатдан кейин Мусабой Темурга қараб берди шундайин маслаҳатти:

— Темурхон болам, товушқон отиб келдинг едик, каклик отиб келдинг едик, кийик отиб келдинг едик, чил отиб келдинг едик. Мана ҳозир баҳор вақти, чўлга кеп-кетар қушлар, кеп қопти қора бовурдоқ, тўғизтумолоқ, ғоз билан ўрдак, энди бир-икки кун чўлга чиқиб овлаб кўрсанг, кеп-кетар қушлардан отиб кеп берсанг, ўзинг ҳам чўлларни томоша қиб кўрсанг, кўрган-билганларингни айтиб берсанг,— деди.

— Майли бобо, бир-икки кун чўлларни, чўлларда қанча белларни овлаб келаман, ҳеч бу томонларга юрганим йўқ, ўзим ҳам хўп томоша қиламан, насиб бўлса шиरोлғани мўллаб келаман,— деди.

Шу кеча ётди, эрта-мертан тонг отди, эгарлаб минибди совиб қолган тулпор отти. Энаси ҳавас билан сирғиган отнинг аслаҳа, анжомларини сошлаб, узоқ жойларга бориб, овламоқни кўзлаб, отни эгарлаётган жойи:

Ов деган доим кўнгил хушлади,
Овга чиқса шиरोлғани чошлади,
Жийрон тубал тулпор отин чақириб
Бисмилло деб қашов билан қашлади.

Майдон бўлса мардлар қилар эрликди,
Зўрлардан кўр қичов вақтда шерликди,
Бисмилло деб от белига тайлади
Тибитдан босилган майин терликди.

Таълим олган эл таниган мулладан,
Рисқин тилар доим Қодир оллодан,
Қулочини бисмилло деб тайлади
Усти кимхоб остин кўрсанг тилладан.

Овламоқ бўб Эр Хизирнинг чўлини,
Об келай деб шиरोлғани мўлини,
Ният билан ташлай берди отига
Ҳавасман энаси қилган жулини.

Овда юрса онг деганда интилди,
Отган онги парли ўқ еб йиқилди,
Бисмилло деб боз устидан ташлади
Чирозига сачоқ тиккан дигилди.

Баҳорда кўр жала қуйган савурди,
Ҳамроҳ қилма феъли ажаб товурди,

Дегилнинг устидан бачча ташлади.
Зар сочоқли қимматбаҳо давурди.

Иш бўлсаям катта ишни ўйлади,
Отга минса суқсурдай бўб бўйлади,
Ҳамма ёғи кашта ийиб сирилган
Боз устига тақим чирги тайлади.

Яхши одам доноларга шерикди,
Эл мақтайди доим иши йирикди,
Бисмилло деб от белига ташади
Шарлозман сирилган жаҳолдирикди.

Ким билади ҳақ кимларни суярин,
Шоҳлар билмас бир кун тахтдан тоярин,
Ният билан қўйди отнинг белига
Боши олтин, пайга тўйган нярин.

Чўлда қилмоқ бўлиб энди сайилди,
Ов қилмоққа доим кўнгил мойилди,
Оёқ тираб торта берди шердай бўб
Туғаси ярқиллаб турган айилди.

Онг қутилмас мерганларнинг дастидан,
Эл куйинар ёмон одам дастидан,
Пуштанини тортди қаранг ёш бачча
Маҳкам қилиб тўшайилнинг устидан.

Ёшлигидан тову чўлга жуш урди,
Онгни кўрса ўққа тутиб шоширди,
Узангиси икковиям тиллодан
Бисмилло деб икки ёққа туширди.

Ким чидайди айрилиқнинг дардига,
Худо иқбол берар суган мардига,
Бўктарув қиб кўринг босилдирикди
Маҳкам қиб бойлади эгар ортига.

Қаранг энди ёш баччанинг ишига,
Жўнамоқ бўб Эр Хизирнинг даштига,
Қайишлари чармгарнинг қунидан
Зар жуганни солди отнинг бошига.

Келига тирдонни созлаб бойлади,
Парли ўқни тирдонга соб жойлади,

Неча кунлик озиқасин жамлаган
Хуржунини от белига тайлади.

Ейин олди бачча эгнига осиб,
Кийим кийган ярашиқли муносиб,
Бисмилло деб от белига минди-да,
Дуо олиб жўнайберди йўл босиб.

Алқисса, Темур эгарлаб минди тулпор отти, ҳайт деб
чўлга қараб овга жўнаб кетди.

Темурни ов машғулотида қўйиб, икки оғиз сўзни
бошқа жойдан эшитмоқ даркор.

Тўрағай баҳодир шу ухлагандан ухлаб ётиб эди,
узоқ ҳам тонг саҳардан ўтиб эди. Бир ажойиб туш кўр-
ди, тушида узоқдан тумшуғи оқариб учиб келаётган бир
қуш кўрди. Бу қуш нимани тишлаб келяпти экан деб
қараб туриб эди, қуш тўғри Тўрағай баҳодирнинг ус-
тига келиб муаллақ тўхтаб оғзида тишлаган оқ нарсани
баҳодирнинг бошига қўйиб, ўзи нарироққа бир тепага
бориб қўниб, орқасига бурилиб, Тўрағай баҳодирга қа-
раб, қанотини ёзиб-ёзиб тураберди. Бу қуш бошимга
нимани қўйди деб, бошини ушлаб кўрса бир оқ дастор,
дасторни томоша қилиб, ўзини дасторини бошидан олиб
ўрнига ҳалиги қуш қўйган дасторни кийса лоппа-ло-
йиқ, менга хўи муносиб экан деб турганда уйқудан уй-
ғониб кетди. Бундай қараса туши экан. Бошидан дас-
торини олиб кўрса ўзининг ҳамишаги дастори. Шунда
бу қандай туш бўлди экан деб жойидан турди, яна қай-
тиб ётгиси келмай у ёқ-бу ёққа юрди. Шу вақт оқа-
риб тонг отди, сув йўқ, таямил қилди таҳоратини, кан-
да қилмайин деб ўқиб олди бомдодди. Намозни ўқиб
бўлиб қай томонга таваккал қиб солди кетди. Шу кет-
гандан кетди, қанча жойлардан ўтди. Шу сўнгги кун
чошгоҳдан ўтганда катта бир карвонга дучор бўлди.
Шунда карвонларга қараб, кўзида ёши милтираб: Эй
карвонлар, юрагимда кўпдир қайғу армонлар, бир май-
дон тўхтаб ўтинглар; сўз сўрайман жавоб бериб кетинг-
лар, деб бечора Тўрағай баҳодир, зору зор йиғлаб, кар-
вонлардан сўз сўраб турган жойи:

Бирга ўйнаб-кулсанг турфа эл бўлсин,
Ўтган жойинг тову шаҳар чўл бўлсин,
Бир майдонга сўз бериб ўт карвонлар
Эл кезган халойиқ сизга йўл бўлсин?

Лўк-у норинг йўл тортибди қатор бўб,
Шайланибсан кўп жойлардан ўтар бўб,
Савдогарнинг иши шундай бўлади
Мол ортибсан ўзга юртда сотар бўб.

Кеча-кундуз тинмай йўлни оласан,
Мен билувда узоқ элдан келасан.
Бир майдонга тўхтаб ўтгин карвонлар
Сўз сўрадим асли қайдан бўласан?

Савдогар бўб элдан элга юрдингми,
Қасбинг сабаб кўп жойларга бордингми,
Қанча шаҳар-қишлоқларда бўлгансан
Тегин деган бир аёлни кўрдингми?

Эркак-аёл — элман савдо қиласан,
Талашиб-тортишиб ҳаққинг оласан,
Мабодо кўрдингми шундай аёлни
Савдо иши кўп одамни биласан.

Менинг бир хотиним қочиб кетгандир,
Орадан ўн йилча вақт ўтгандир,
Шундай аёл дуч бўлдим мабодо,
Излай-излай мендан мадор кетгандир.

Армоним кўп, адо бўлмас нолам бор,
Адашган бандаман кўзда жолам бор,
Йўқчи бўлиб юрмас эдим аёлга
Унинг билан бирга кетган болам бор.

Боримдан жудо бўб қолдим дарбадар,
Қўзим деб бўзлайман куну тун, саҳар,
Мен адашдим шундай ёрман, боламдан
Агар билсанг шундан менга бер хабар.

Бу сўзларни эшитган савдогарлар, Тўрағай баҳодирга қараб кулишаберди, туяларини тўхтатиб яқин келишаберди. Бир хиллари: Биз бир юрган савдогарлар карвони бўлсак, эрдан қочган хотинни қайдан биламиз, дейишаберди. Шунда карвонларнинг ичида Ҳасан деган бир художўйсини бор эди, Ҳасаннинг айтган гапи барча учун эътибор эди, у ким туш кўрдим деса, таъбирини айтиб берар эди, унинг айтгани таъбирда келар эди. Шу сабабдан уни карвондаги одамлар Ҳасап оқсоқол деб юрар эди.

Ҳасан оқсоқол Тўрағай баҳодирнинг бор давлатидан айрилиб, юрар йўлидан тойрилиб, бўтадай бўзлаб, гумона боласини излаб юрганини билиб, баҳодирга раҳми келиб, унинг қаландар эмаслигига қаноат ҳосил қилиб, ўзларининг келаётган элини, бораётган йўлини баён қилиб, унинг хотиниман улини билмаслигини аён қилиб, баҳодирнинг кўнглини кўтариб, бир-икки оғиз сўз айтиб турибди:

Оқилинг донодай, турқинг зўравор,
Бир сабабман сен бўлгандай қаландар,
Эл сўраган хонзодага ўхшайсан
Ҳурматингга тўхтар билсанг карвонлар.

Айрилган ўхшайсан гулгун даврондан,
Даврондан айрилиб бўлсан саргардон,
Қаландарлар сира сенга ўхшамас
Ҳар хил савдо ўтар билгин инсондан.

Раҳмим келар бу қилган нолишингга,
Қўп савдо тушибди азиз бошингга.
Не тиласанг Ҳақдан тила қаландар
Ўзи қўшар излаб юрган кишингга.

Бизни билсанг узоқ элдан келамиз,
Ҳаяллатсанг юрар йўлдан қоламиз,
Карвон халқи умри ўтар йўл юриб
Хотинман болангни қайдан биламиз.

Отим Ҳасан, ўтган жойим бил Эрон,
Хитойга тиркадик юк ортиб карвон,
Эронда қолгандир рўзғору ватан,
Ҳаяллатма юрар йўлдан қоламиз.

Бу йўллардан ҳар йил тўрт бор ўтамиз,
Ҳар келганда ҳар йўл билан кетамиз,
Қанча вақтлар ҳориб, чарчаб йўл юриб
Ортган молни ўзга юртда сотамиз.

Донолар билинар маъқул сўз билан,
Одамзот қувонар ўғил-қиз билан,
Борар жойинг мўлжалини билмасанг
Кетар бўлсанг майли юргин биз билан.

Қайга борсак бирга олиб борамиз,
Не есак, не ичсак баҳам кўрамиз.
Бирор жойдан топсанг агар дарагин
Йўқотганингни топишга кўмак берамиз.

Бу гаплар Тўрағай баҳодирга малҳам бўлгандай, хаёлига иши ўнгдан келгандай, боласини топиб қувониб, суюниб қолгандай бўлди. Ҳасан оқсоқолнинг айтган гапи маъқул келди, борар жойимнинг аниғи бўлмаса, шу карвонларга қўшилиб кетсам ҳам бўлади, деб бирга кетишга рози бўлди.

Буларнинг гап-сўзига қулоқ солиб турганлар гапнинг охири аниқ бўлганини билиб, «Ҳайт» деб нор туяларини қўзғаб йўлга солди.

Булар шу юрганидан шу кунни номоздигарга йўл тортди, кун ғир-пира бўлганда катта бир қудуққа етди, от, эшак, туяларни сувлаб кетамиз, ўзимиз ҳам шу кеча сув ичиб, чой ичиб дамимизни олиб ётамиз, эрта-мертан юкларимизни ортиб, яна йўлга кетамиз дейишиб қудуқни кўриб, суюнишиб, тасира-тусур юкларни тушираберди. Идишларида суви қолмай сувсаб, чарчаб келаётган одамлар эмасми, юкларини тушириб олишиб, бари йиғилиб қудуқнинг қошига келишиб, хаччада илиниб турган қовғани томоша қилишиб, қовғанинг катталигига ҳайрон қолишиб, бу қовғаман қандай қилиб сув тортиб оламиз деб мулзам бўлишиб турибди. Ўттиз олти, Тўрағай баҳодирман ўттиз етти киши бирикиб, не қилишни билмай қовғани сувга ташласа, уни тортиб олишга кўнгиллари тўламай ҳайрону лол бўлиб қолишди.

Шунда Ҳасан оқсоқол: Эй йигитлар, энди бир таваккал қилайлик, арқонни бир учини хаччага бойлаб қовғани сувга солайлик, насибамизга яримроқ бўб сув илашса, кўпайлашиб тортиб олайлик, агар тўла бўб тортиб ололмасак, ўтираберамиз-да термулишиб, мададни кимдан тилайлик,— деди.

Бу гап ҳаммага маъқул бўлди, арқонни бўш ипини қудуқнинг хаччасига бойлаб, қовғани сувга солди, қовға гумбирлаб ташлаб кетди, шалп этиб сувга етди, ўзи оғир нарса эмасми сувга чўкиб пана бўп кетди. Энди ҳаммаси ҳа деб тортаберди, қовға бир кўриниб қўзғалди, лекин жойидан бери келмади, ҳарчанд уриниб кўришди, ҳеч бир иложи бўлмади. Ҳаммаси сувсаб, очқаб келаётган одамлар эмасми, қовғани торта-торта тинкамадори қолмади.

Шунда ҳаммаси ўйлаб қараса сув тортадиган ҳеч бир идиш йўқ, ўзларининг беидиш юришга, сув топганда идиш тополмай мулзам бўб туришига ўзларини қойиб ётир. Нон-пон ейин деса томоғидан ўтмайди, сув ичайин деса қовғага куч етмайди. Ҳеч иложини қилолмай, оғзига ушоқ сололмай бари турган жойига таппа-таппа ташлаб қолди, нечови кўзини ёшлаб қолди, шундай қиб ҳар қайси жойда ёнбошлаб қолди.

Алқисса, иложсизликдан шу кеча шу қудуқнинг қошида сувсиз ётди, барининг танглайлари қотди, бу ёғига ағнашди, у ёғига ағнашди, қийналишман шу кеча ўтди, катта юлдуз чошгоҳ кўтарилиб тонг отди. Бир хили уйқуда кўрган тушларини келиб Ҳасан оқсоқолга айтди. Бирови: Мен тушимда бир булоқнинг қошида юрган эмишман, ичаман десам булоқнинг суви қирқ газ чуқурликка кетган эмиш деса, унга Ҳасан оқсоқол «Иштонсизнинг тушига икки қарич бўз кирибди, сен сувсаб ётганингга шундай туш кўргансан»,— деди.

Шунда Тўрағай баҳодир Ҳасан оқсоқолга: Сиз кўрган тушнинг таъбирини айтасизми?— деди.

— Ҳа мени одамлар туш жўрагич оқсоқол дейишадди,— деди.

— Ундай бўлса мен тунов кеча бир туш кўриб эдим, шуни жўраб беринг,— деди.

— Қани айтинг, чамалаб кўрайин, дилга кеса таъбирини айтиб берайин,— деди.

— Мен тушимда бир тумшуғи оқариб учиб келаётган бургут қуш кўрдим, бургут келиб менинг бошимга оқ дастор қўйиб ўзи қанотин қоқиб бир тепада қараб турди. Дастор менга лоппа-лойиқ бўлди. Кийиб кўрган вақтимда уйғониб кетдим,— деди.

— Бундай қуш — асли фарзандга тобун бўлади, ундай бўлса болангиз топилиб қолади, дастор обрўга тобун бўлади, энди обрўли бўласиз,— деди Ҳасан оқсоқол.

— Илойо, айтганингиз келсин,— деб бечора Тўрағай баҳодир қувониб қолди. Бу одамлар энди нима қилишни билмай, юк ортиб йўлга тушишига мадори қолмай галдираб тураберсин, энди икки оғиз гапни бошқа жойдан эшитинг.

Темур кун бўйи овлаб, уни отди, бунни отди, алқисса, широлға кўпайди, овга қизиқиб кетиб, қаёққа кетганиниям билмай жуда узоқ жойларга кетди. Энди орқамга қайтаман деб туриб эди, отни орқага буриб эди кун

ботди. Чаппадан шамол эсиб қолди, ана-мана дегунча ҳамма ёқни туман босиб қолди. Қаёққа юрарини, отини қаёққа бурарини билмай шошиб қолди, аввал юриб кўрмаган чўл эмасми ўнгу чапни билмай охири адашиб қолди. Тонг отгунча отининг жиловини ўз ихтиёрига ташлаб кета берди, оти не-не жойлардан, не-не сойлардан ўтаберди. Баҳор вақти тонг калта, адашишман билмай қопти отаберди. Тонг отгандан сўнг туман ҳам тарқаб кетаберди, жонивор от кунчала-кунчала бир қудуқнинг қошига етаберди.

Темур бундай қараса, кўп карвон қўш ташлаб бари ётибди ёнбошлаб, булардан йўл сўрайман деб вақтини хушлаб, энди отнинг жиловин ушлаб ётган одамларга кўз ташлаб отини тўхтатди.

Шунда Ҳасан оқсоқол жойидан туриб, Темурнинг олдига бориб: Эй болам, сени бизга худо етказди, ўзинг қувватли бачча кўринасан, биз кечадан бери манави қудуқдан бир қовғани кўпайлашиб ололмай ётибмиз, шунга сен ҳам қўшилиб тортсанг агар чиқариб ололсак, сўнг ўз йўлингга кетасан, ҳақингга дуо қилар эдик, деди.

Бу сўзларни эшитиб: Шунча одам бўлиб бир қовғани тортиб ололмадингизларми?— деди Темур.

— Ҳаммамиз бирикиб тортсак ҳам қовғани жойидан қўзғатолмадик, деди Ҳасан оқсоқол.

— Бўлмаса мен ўзим бир тортиб кўрайин, қўлимдан келса қовғани чиқариб берайин,— деди Темур.

— Биз шунча киши бўлиб тортолмаганда, сен бир ўзинг қандай қилиб тортасан?— деди оқсоқол.

— Ҳа буям бир таваккал-да,— деб Темур отидан тушиб, жилов ипини бир саксовулга илдирди-да, қудуқнинг қошига келди. Буни кўриб одамлар: Ҳали бу бачча-да, ниманиям билади, қовғани тортиб олиш сенинг ҳаддингми, дейишиб кулди. Темур кеб арқонни маҳкам қиб ушлади. Баҳовиддин пирим деб торта бошлади, ха-па дегунча бир ўзи сув тўла қовғани чиқариб ташлади, сувни обхонага бўшатиб, қовғани яна ташлади. Алқисса, ана-мана дегунча тўрт қовға сув тортиб бўлди:

— Энди ҳаммангизга етама?— деб турибди. Бундай олпни аввал охир кўрмаган, эшитмаган одамлар: «Тавба» дейишиб ёқаларини ушлаб, сувни кўриб вақтларин хушлаб қолди.

Шунда кўпни кўриб юрган Ҳасан оқсоқол Тўрағай баҳодирга қараб: Эй қаландар, одамзод дунёга бир марта келади, кунни тўлгунча бир хиллар даврон суриб қо-

лади, бир хилнинг иши шу санама кундаям чаппасидан келади. Беш кунлик дунёга бир марта келганингдан кейин элда баланд қўлинг бўлса, ширин-шакар тилинг бўлса, искарга боғингда гулинг бўлса, фарзандинг бўлса—мана бўзболадай олисифат улинг бўлса, ўлган кунинг иси-чироғинга эгалик қилса,— деди. Тўрағай баҳодирнинг сув тортган бўзболадан ҳеч кўзини узгиси келмай қолди. Ҳасан оқсоқолман баҳодир гурунгман бўлиб овқату суво эсигаям келмай, шу йигитнинг ишига, қийилган қалам қошига, эс оқилман бардошига ҳаваси келиб қолди, ҳар алвонда гурунг қилиб қолди.

Бошқалар эса сув идишларига сув солиб, дастурхонни ўрталарига олиб қолди. Ҳаммалари қоринларини тўйдириб, бирин-бирин жойидан туриб йўл тараддудига кираётир. Темур ҳам энди овга ҳозирлик кўраётир. Карвонлар туяларини турғазиб юкларини ортаберди, турганлари эса арқон билан маҳкамлаб тортаберди.

Алқисса, карвонлар йўлга тушди. Шунда Ҳасан оқсоқол Тўрағай баҳодирга гап қўшди:—Эй қаландар, энди биз билан кетасанми, ё бошқа йўлни тутасанми деб.

Бечора Тўрағай баҳодирга шу бачча иссиқ кўринаётир. Ҳасан оқсоқолга қараб:—Сизлар кетаберингизлар, мен энди сизлардан айрилиб қолар бўлдим, бошқа йўлни олар бўлдим, деб қудуқнинг қошида турган Темурнинг қошида қолаберди.

Карвонлар жўнаб кетгандан сўнг, бу чол не сабабдан ўз ҳамроҳларидан айрилиб қолди экан, деб Темур отига миниб олди, «Хайр бобо, мен ҳам овга кетдим» деб отини буриб йўлга олди. Шунда бечора Тўрағай баҳодир ўзининг ёлғиз қоб кетишини билади. Кўзлари жавдираб, соқолини қўли билан тараб, кўзда ёш мўлтираб, кетаман деб от бураётган баччага қараб, манзилмаконини сўраб, сўзлаб турган жойи:

Сени кўриб банди бўғним бўшайди,
Суякларим ҳар жойидан шовшайди,
От устига ярашади савлатинг
Қилган ишинг олп йигитга ўхшайди.

Карвоннинг бахтига бунда келдингми,
Ҳумоюндай бизга соч солдингми,
Одамзот боласи сендай бўларми
Ё девлардан қўзим, улгу олдингми?

Широлғанг кўп, билдим овдан келасан,
Остингдаги тулпор отни еласан,
Иссиқ кўринасан, болам, кўзимга
Ўз элингда кимнинг ули бўласан?

Онг қутилмас сендай мерган қастидан,
Келиб қолдинг кўп карвоннинг устидан,
Ўз элингда, болам, кимнинг улисан,
Бул бобонга сўзла гапнинг ростидан?

Тову чўлни кезиб даврон сурдингми,
Топган онгни ёйман кўзлаб урдингми,
Одобу гапларинг ўхшаб бировга
Яхшилардан сен тарбия кўрддингми?

Айрилмасин одам дўсту хилидан,
Ўйнаб-ўсган турфа, дуркун элидан,
Ҳамма қойил бўлди қилган ишингга
Ҳар кимсанинг бу иш келмас қўлидан.

Ун, ўн бирда билдим, болам, ёшингни,
Одамзот қилолмас сенинг ишингни,
Ростингни айт, кўзинг кимнинг боласи
Менга айтгин асил қариндошингни?

Кўзларим термулиб сенга қарадим,
Ҳосил бўлармикан менинг муродим,
Хили хиштинг, қариндошинг ким дейди
Отанг ҳам энангни, кўзим, сўрадим?

Кўрган одам қувонади бўйингни,
Нима дейди ўйнаб-ўсган жойингни,
Оқ сут берган энанг кимдир, жон болам
Ўз элингда ким дер қиблагўйингни?

Ов қилиб совубди бу тўбичоғинг,
Рустами дostonга ўхшар сиёғинг,
Елгон айтмай рост сўзлагин, чироғим
Бировга келишар қошу қовоғинг.

Ўз элингда недур касб ила коринг,
Уруғингда борми бирор номдоринг,
Мендай бобонг жонинггадир садаға
Ким дейди тарбият берган падаринг?

Сўз сўрадим юрган мен бир қаландар,
Бир сабабман чўлда бўлдим дарбадар,
Қанча одам очқаб, сувсаб ётганда
Сен келиб ҳаммага бўлдинг мададкор.

Одамнинг тоймасин бошидан давлати,
Кўп бўлди бобонгнинг бошда кулфати,
Сени кўриб, меҳрим тоблаб боради
Тўғри гапир соқолимни ҳурмати.

Бу сўзларни бободан эшитиб, Темурнинг кўнглига ҳар хил гаплар келиб, бобони бир ўткинчи девона билиб, ўзи тенги болалар билан ўйнаб юрганда «Сенинг отанг йўқ, етимсан» дейишган гаплари эсига тушиб. Баҳовиддин пирининг: «Сенинг отангни Тўрағай баҳодир дейди», деган сўзларини ёд олиб, бу қаландар чолга нима десам экан, сўзларига қандай жавоб берсам экан, деб ўйланиб қолди.

Бу ўйланиб қолишнинг сабаби ҳам бор эди: энаси Тегиной Темурга отаси ким эканини, қаерларда юганини айтмас эди. Хаёлига бола болалик қилиб отасини излаб кетадигандай, ёлғиз боласи бир ёққа кетиб қолиб жигар-бағрини сўтадигандай бўлаберар эди. Мусабойгаям: Бобо, Темур неварангизга отасининг қаерларда эканини айтмай турайлик, ишнинг орқасини кўрайлик, деб тайинлаб қўйган эди. Шу бонсдан Темур отасини исми-шарифини Баҳовиддин пиридан эшитган бўлсаям, бор йўқлигини билмас эди, энасини одамлар табиб опа, табиб қизим дейишар эди, шунинг учун энасининг отини бировга айтгиси келмас эди.

Алқисса, бобога қараб, узангига оёқни тираб: Гузар йўлда жойим бор, остимда Ғунон тойим бор, кўнглимда кўп ўйим бор, Мусабой деган қиблагўйим бор. Ўзим бир юрган мерганман, қўлимда парли ёйим бор, овчиликдир касбу корим, ўрта йўлда кирдикорим деб бир-икки оғиз жавоб бериб турибди:

Тарзинг кўрсам ўзинг юрган қаландар,
Дучор бўлиб сўз сўрадинг боякбор,
Ўз йўлингга кета берсанг бўлмасми
Аввалига менман қанча ишинг бор?

Салом-алик бўлар сўзнинг зийнати,
Эл бор жойда бўлар арқон-давлати,

Нима ишинг бордир, бобо, мен билан
Жавоб берай соқолингнинг ҳурмати.

Тов-чўлда ов қилмоқ касб ила корим,
Гузар йўлда хонаю кирдикорим,
Сен сўрадинг хилим билан ҳешимни
Мусабой дер бобо билсанг падарим.

Ўйнамоққа бобо манзил жойим бор,
Ўзим мерган, қўлда парли ёйим бор,
Бир қишлоқнинг донг таратган бойидир
Мусабойдай менинг қиблагўйим бор.

Бобожон, бўлмасин сўзим озори,
Элат бўлса, бордир унинг бозори,
Манзилимни, маконимни сўрадинг
Ўрта жойда карвон йўлнинг гузари.

Ўзим кўрдинг ёй кўтарган мерганман,
Дучор келган онгин отиб юрганман,
Ёшимни сўрадинг бўлдим ўн бирда
Мен отамнинг тарбиятин кўрганман.

Жойим сўрдинг бобо Занжир саради,
Мол-ҳолига қудуқдан сув беради,
Отам сахий, гузар йўлда туради
Нонсизга нон, сувсизга сув беради.

Тусмол гапга бобо рангинг сўлдирма,
Юким оғир, от белини толдирма,
Билганим шу, бошқа сўзни сўрама
Кўп тўхтатиб мени овдан қолдирма,

деб Темур отни ҳайдаб жўнамоқчи бўлди. Бечора ба-
ҳодир боланинг тезоблаганини кўриб шошиб қолди. Кў-
зини ёшлаб Темурнинг отининг жиловидан ушлаб: Эй
болам, мени бир қаландар деб ўйладинг, шу сабабдан
менга ёлғон-яшиқ сўзладинг, боям худо билади сен
тўғри сўзлаётгандирсан, қорнинг сувидай бўб кунлар
ўтиб бораётир, ёш баччалар ҳадемай камолига етиб бо-
раётир. Мен сенинг Мусабой отангни танийман, Муса-
бойнинг мен билувда икки қизи бор эди, аёлиям ёши
элликдан ошиб бир ўғил кўрмоққа зор эди, бу ўйнамол
дунёнинг ўйини кўп. Мусабой бошқа хотин олдим, сен-

дай фарзанд шу кейин олган хотинидан бино бўлдим,
кўп яшагин ўлмагин, бобонгни нодон билмагин, нима
бўлса рост сўзла, ёлғонни орага солмагин деб Темурдан
яна бир-икки оғиз сўз сўраб турибди:

Кўнглим ярим эди, болам, билмадинг,
Қаландар деб мени кўзга илмадинг,
Ёлғон-яшиқ сўзни солдинг орага
Бобонгга рост сўзни баён қилмадинг.

Парвоз қиб учибсан манзил-хонангдан,
Тарбият кўрибсан ақли дононгдан,
Гапни буриб мен бобонгни алдама
Гап очмадинг оқ сут берган энангдан.

Кўрса энанг суюнади бўйингни,
Отанг кўрса искар рангу рўйингни,
Рост турганда ёлғон сўзга не ҳожат
Мусабой деб айтдинг қиблагўйингни.

Мусабой бўлади менга қариндош,
Бир ўсганмиз, бирга ейиб нону ош,
Рост сўзла Мусабой ниманг бўлади
Бобонгда қолмади найласин бардош.

Қишлоғида жуда эътибор эди,
Адашганга доим жиловдор эди,
Ўрта ёшдан ошган эди аёли
Мен билувда икки қизи бор эди.

Ё бўлмаса бошқа хотин олдим,
Сендай йигит шундан бино бўлдим,
Бир келбатинг Тегинойга ўхшайди,
Тегинойни ё Мусабой олдим?

Сўзларимга қўзим хафа бўлмагин,
Бобонгнинг гапини оғир олмагин
Бино бўлган бўлсанг Мусо қўлида
Тегинойнинг сен боласи бўлмагин?

Қодир эгам кечирсин-да хатонгни,
Белингга бойлабсан болам пўтангни,
Мусабойга келишмайди келбатинг
Менга тўғри айтгин қўзим отангни.

Бу гапни бободан эшитиб Темурнинг қаҳри келди,
илондай заҳри келди. Айниқса, бобонинг Тегинойни Му-
сабой олдами, ундан сендай фарзанд бино бўлдим, де-
ган гапи ботиб кетди, юрак-бағридан ўтиб кетди. Бобо-
ни жеркиб ташлайин деса оппоқ соқоли бор, буям тўғри
келмайди, бу чол эса гапни айлантириб эзишдан қол-
майди, алқисса, билганимнинг тўғрисини айтмасам бўл-
майди, деб Темурнинг бобога қараб жавоб бераётган
сўзи:

Сўз сўрашдан, бобо, сира қолмадинг,
Айтган гапга сира бовар қилмадинг,
Ёшингнинг ҳурмати жавоб берайин
Ўз қадрингни сен қаландар билмадинг.

Овқиб юрган мерганларнинг хилиман,
Мен ҳам бировларнинг жону дилиман,
Ота-энам даркор бўлса, бобо эй,
Шу қишлоқда бир табибнинг улиман.

От минганлар тову қирдан ошади,
Пиедалар сувсиз чўлда шошади,
Шу қишлоқда бир табибнинг ўғлиман
Энамнинг отини табиб дейишади.

Энам қилган доим мени тарбият,
Товларда ов қилиш ўзимга одат,
Отамнинг бор-йўғин бобо билмайман,
Мусабойдай бобом бордир бадавлат.

Остимда ўйнаган тулпор тўрим бор,
Ўз элимда номусим бор, орим бор,
Қайга юрсам жиловдор бўб юргали
Баҳоваддин деган қўллар пирим бор.

Ҳали бобо кўрганим йўқ ситамни,
Эгам ўзи кечирсин-да хатомни,
Энам мени ўзи қилган тарбият
Бола бўлиб кўрганим йўқ отамни.

Энамнинг отини табиб дейишар.
Топганини ўрталикда ейишар,
Қанча касал келиб-кетар ҳар куни
Келган бари назир-ниёз қўйишар.

Баланд товда бўктар-бўктар қормиди,
Савдогарнинг тиркагани нормиди,
Отам йўқ, энамни айтдим бобожон
Ё шуларда бирор қарзинг бормиди?

Алқисса, бечора Тўрағай баҳодир баччанинг гапидан бирор маъни айиролмай боши қотаберди, икки кўзидан ёши оқиб кетаберди. Хаёлига «бу бачча менга тўғри гапни айтмади, ўз билганидан қайтмади, бир ёш баччага зор-зор йиғлаб турганим билан бирор маънили гапни билмасам, Табиб деган аёлни аввал охири кўрган бўлмасам, ундан кўра шу баччага, «Болам, меннинг касалим оғир, мен ҳам энангга бир кўринсам шояд дарддан халос бўлсам, деб бачча билан бирга бориб, табиб энасини кўриб, унга назир-ниёзимни бериб кўрсам, балки у билгир аёл бўлса, бошимдан ўтган сиру савдоларни айтиб берар» деб Темурга қараб: Болам, ундай бўлса сенман бирга бораёин, табиб энангни кўрайин, назир-ниёзини бераёин, агар касалим яхши бўлиб кетса мен ҳам ўз элимга бораёин, табиб қизимни элимда махтаб юрайин,— деди.

Шунда Темур бобога қарамай кетмоқни кўзлаб турган эди, қулоғига бир нидо келди: Эй Темур, шу чолнинг кўнглини қолдирма, рангини гулдай сўлдирма, бундай танг вақтда баччалигингни билдирма, ҳар ишни ўйла танангга, олиб бориб кўрсат табиб энангга,— деди. Бу нидони эшитган Темур: бобо, майли менман бирга юринг, бориб энамнинг олдига кириг, назир-ниёзинини беринг, тузалмасангиз тақдирингиздан кўринг,— деди.

Бечора Тўрағай баҳодир ўзига ўзи нима бўлсаям элига аралашайин, эл бор жойда гап бор, биров баланддан пастдан, юқори тумандан келади, шу ерда кўп гаплар аниқ бўлади, деб баччанинг орқасидан эргашиб жўнайберди. Нидони эшитган сўнг Темурнинг ов қилиш ҳам эсидан чиқиб кетди, бобони эргаштириб мўлжаллаб уйларига қараб бурди отти, отиям ер тепиб туриб эди, ем еган жойига қараб йўлни бошлаб кетди. Қаландар чолман Темур роса уч кун йўл тортти, уйларига намози пешинда етди. Темур отини тўхтатди. Ёлғиз бола ёвдан ёмон дегандай бечора Тегиной болам не сабабдан кечикиб кетди, деб йўлига қараб ўтирган экан. Темурнинг олдига пешвоз чиқиб гап сўрайин деса, бир чол Темур-

нинг қаватида кўринди. Номаҳрамга кўзим тушмасин деб Тегиной яна қайтиб ичкари кириб кетди.

Темур отини отхонага бойлади олдиға хашак тайлади. Бобони меҳмонхонага жойлади. Қайтиб келиб эди энасининг қошиға, не сабабдан кечға қолдинг ёлғизим, деб Темурға қараб сўйлади:

Эгам ўзи қарасин-да ҳолингга,
Қандай қушлар кебти борган чўлингга,
Не сабабдан кечға қолдинг ёрқиним
Кўзларим тўрт бўлди қараб йўлингга.

Қизиқиб ов қилиб йироқ кетдингму,
Ошна билиш топиб шунда ётдингму,
Сен кечикдинг ҳаловатим қолмади
Ё бировнинг нону тузин тотдингму?

Ҳар кунлик одатинг нега келмадинг,
Кунлик кетиб, кунлик қайтиб келмадинг,
Ҳаммамиз суяниб қолган ўзингга
Шуни сен танангга ўйлаб билмадинг.

Сенман тўқдир билсанг менинг юрагим,
Ўзингсан-ку ҳам таянчим, тирагим.
Кечикканинг болам айтгин энангга
Юзимнинг ёруғи, ёнган чироғим.

Хавотир бўб уйқу келмас кўзимга,
Гоҳ тасалли бераман мен ўзимга,
Не сабабдан ҳаялладинг жон болам,
Тўғри жавоб бергин кўзим сўзимга.

Бу сўзларни энасидан эшитиб Темур: эй эна, мен бир қиз боламидимки, бунча алағда бўлсанг, чўлда не кўп экан мен кўрмаган қушлар кўп экан, овға қизиқиб кетиб, ато қилганини отиб, қайтиб жўнайман деган вақтимда қолди кун ботиб, кун ботган ҳамоно қолди ҳамма ёқни туман тутиб. Алқисса, бир кеча адашиб қолдим, эртаси бир карвонга дучор бўлдим, қудуқдан сув тортиб бериб одамларнинг кўнглини олдим, шуларнинг ичида касалтабиат бир мўйсафид чол бор экан, бир табибни кўрмоққа интизор экан, шу бобони эргаштириб келдим, табибга кўрсатиб дарддан халос қилдираман деб бобога ваъда қилдим деб энасига қараб Темурнинг бир-икки оғиз жавоб бериб турган сўзи:

Қўлимда ё бўлса, белимда тирдон
Остимда ўйнаса назари ҳайвон,
Мен қизмидим ташвиш тортсанг йўл қараб
Бекорга алағда бўбсан энажон.

Овлай-овлай ошдим қанча қирлардан,
Ўтиб кетдим ҳеч кўрмаган ерлардан,
Овчилик ҳунари шундай бўлади
Онгни қувиб от ҳайдадим ўрлардан.

Томоша қиб кўрдим Хизр чўлини,
Қанча бойлар олиб ётир тўлини,
Ов баҳона қилдим сайру сайлни
Чўлда кўрдим турфа қушлар мўлини.

Ўтов тикиб ётир элнинг бойлари,
Қимиз, айрон экан ичар чойлари,
Хўп ажаб жойларни кўрдим энажон
Чўлни босган элатнинг кўп қўйлари.

Қанча элга эна бордим ёнашиб,
Онг қувалаб кетдим қирлардан ошиб,
Энди қайтсам бўлар деган вақтимда
Кунбота-кунбота қолдим адашиб.

Тусмоллаб мен юрдим тинмай йўл босиб,
Отган онгни отга чувмақлаб ортиб,
Адашганнинг олди йўл деб юрибман
Шу алфоз қарасам қопди тонг отиб.

Жабр бўлди остимдаги ҳайвонга,
Кун ёйилди дучор бўлдим карвонга,
Сув тортолмай ётган экан кўп киши
Қовғаман сув тортиб бердим кўп жонга.

Қовғасига бир ҳавуз сув кетади,
У қовғага кимнинг кучи етади,
Бари сувсиз қолган экан кўп одам,
Сув дейишар барин лаби қотади.

Ё пирим деб тортдим ўн тўрт қовғани.
Мен билмадим қайси элнинг карвони,
Шерик бўлай дедим ўзим савобга
Ё пирим деб тортдим ўн тўрт қовғани.

Обхонанинг барин сувга тўлдирдим,
Қанча элни хушвақт қилиб қулдирдим,
Қаландар сифатли дардман бобони
Қарвондан об қолиб буида келтирдим.

Тонг отган сўнг шу бобони кўрасан,
Тузатай деб хизматида турасан,
Дарди енгил бўлса шўрли бобонинг
Тузатиб кейнига жавоб берасан.

Алқисса, бу гапларни боласидан эшитган бечора Тегиной юраги тошиб қолди, бир ўзим эл тортолмаган қовғаман ўн тўрт қовға сув тортдим деганига шошиб қолди, эҳтиёт бул жон болам, майиб-пайиб бўб қолмагин деб ёшлари жўшиб қолди, кўз тумору суқ туморлар эсига тушиб қолди. Ҳали ёшсан, кўп нарсани билмайсан, унча-мунча ишни писанд қилмайсан, ўзингга жабр қиб ётгунча шу сув ичгич одамларман биргалашиб қовға тортсанг бўлмайма, ё бировман қўшилиб қилган ишингга кўнглинг тўлмайма,— деб гоҳ йиғлаб, гоҳ қувониб Темурнинг олдига ҳар хил овқатлар олиб келаётир Темурнинг энаси бечора.

Алқисса, шу кеча ўтди, эрта мертан тонг отди, тонг отгунча қаландар чолгаям хизматкорлар қилиб турди хизматти, ташиб берди чойман ҳар хил овқатти. Тонг отган сўнг бечора Тўрағай баҳодир ўзига ўзи: Менинг белгили касалим бўлмаса, таваккалда шу табиб аёлга кўринайин, шояд ҳар нарсани англайдиган табиб бўлса, менинг боламдан адашиб юрганимни билар, йўлимни ўнғариб яхши йўлга солар, деб алқисса табибга кўринишни кўзлаб турибди.

Бу кун Темур овга бормайдиган бўлди. Эрта билан бобонинг олдига саломга келди. Мусабой эса ҳар кун меҳмонга ўрганиб қолган эмасми, хизматкорларга меҳмонни тайинлаб, ўзи бошқа ишларман машғул бўлди. Алқисса, меҳмон чолнинг олдига келмади, меҳмонни кимлигини билмади, Темур қаландар бобони ўз энасига бир кўрсатаман, дарддан халос қилиб шод этаман, кўнглини олиб жўнатаман, деб: Эй бобо Табиб деган аёл менинг энам эканини сизга маълум қилиб эдим, шул сабабдан бирга олиб келиб эдим. Энди бир кўриниш қилсангиз, худо шифо бериб бир сабабда дарддан халос бўлсангиз, тузалиб кетиб яна борар йўлингизди олсангиз деётир.

— Ҳай майли болам, мен ҳам шундай ўйлаб туриб эдим,— деб табибга кўринмоқчи бўлди. Шунда Темур энасининг олдига келди, бобонинг кўринишини баён қилди. Тегиной бўлса: Эй болам, у чол менга номаҳрам бўлса, унга юзма-юз бўлолмайман, бир гилам тутиб қўйсақ, шу гиламнинг у ёғида дардман чол, бу ёғида мен касалини бир ёққа қўйсам, деди. Темур гиламни тутди, энасини айтган ишни битди, шу вақт бобоям берёқдан етди. Тегиной Темурга қараб айтди: олиб келган қаландар бобонгга айт; қаери оғрийди, нима сабабдан дарбадару қаландар бўлиб юрганини гилам ортидан баён қилсин, гапидан касалини биламан, шунга яраша дори-дармон қиламан деди. Шунда Темур бобога қараб: Эй бобо, энам юриш-туришингиздан хабар берсин, шунга яраша дори-дармон қиламан деётир,— деди. Шунда бечора Тўрағай баҳодир бошидан ўтганини бир-бир баён қилиб турган жойи:

Сўзимга қулоқ сол қизим муштипар,
Бор гапимни сенга айтай боякбор,
Бир вақтлари элда эдим эътибор
Қисматим шул экан бўлдим қаландар.

Майдон бўлса юз қайтармас шер эдим,
Ўз элимда гуркираган нор эдим,
Эл бошига бирор кулфат дориса
Хизмат бўлса ман ҳам шунда бор эдим.

Тўрт хотинни сайлаб олдим ҳар жойдан,
Фарзанд тилаб юрдим қодир Худойдан,
Тўртовидан бирор тирноқ кўрмадим
Бора-бора баттар бўлдим гадойдан.

Мерган бўлиб қўлдан туйғун учирдим,
Сув ўрнига элга қўй, мой ичирдим,
Бир камлигим бирор тирноқ кўрмадим
Бола деса хаёлимни қочирдим.

Бухородан олдим яна бир қизни,
Ёруғ қилар дедим сарғайган юзини,
Бўйига гумона бўлган вақтида
Бадахшон жўнатди хонимиз бизни.

Неча йиллар Бадахшонда қолдим мен,
Гумона боламга интиқ бўлдим мен,

Нон-насиба қайтиб келсам жойимга
Қўп савдони кўриб ҳайрон қолдим мен.

Тўрт хотиним кўр, шол бўлиб ётибди,
Бирови ўйнашман қочиб кетибди,
Барисидан жудо бўлдим найлайин
Қаландарлик менга насиб этибди.

Шундай бўбди Қодир Ҳақнинг фармони,
Менга бўлди бир зуйратнинг армони,
Қизми, ўғил не эканин билмайман
Кўнглима бордайин ўхшар гумони.

Болам излаб юрак-бағрим тузлайман,
Қаландар бўб бўтадайин бўзлайман,
Тополмасам бирор жойдан дарагин
Бир бошимга якка гўрни излайман.

Фарзанд дебон куйдирганман юракди,
Мендай шўрга дунё нега керакди,
Қасалим шул мен боламни излайман
Табиб бўлсанг бергин шундан даракди.

Бу гапларни Тегиной қаландардан тинглаб, бу чол қаландар эмас, Тўрағай баҳодир — эри эканини англаб, мени биров ўйнашиман қочиб кетган деган экан-да, шундан ёмон гаплар тарқаб кетган экан-да, шўринг қўрғур кундошларимнинг шўри қисиб ётган экан-да, деб тўхмат гапга хайфи келиб, бу ишларни кундошларидан гумон қилиб, кундошларига қаҳри келиб, энди баҳодир тўрамга нима десам экан деб хаёлга толиб, охири ҳақ-ҳаққа қарор топади, кундошларимни об келтирайин, билмаганини билдирайин, эримнинг кўнглини тўлдирайин, ота-болани топиштириб, қайтадан ўйнаб-кулдирайин. Бечора баҳодир тўрам хор бўбди, Темур бола-сини кўрмоққа интизор бўбди, мен қочиб кетди деган хотинингиз Тегиной бўламан, манави Темур ўғлингиз бўлади десам бу куйган шўрнинг юраги ёрилиб кетсаям ажаб эмас, бу ишни асталикман қилмоқ даркор, об келтириб кундошларнинг гап-сўзини билмоқ даркор, ҳаммасини ўз гуноҳига иқрор қилмоқ даркор, деб Темурни ичкарига имлаб: Бобонгга айт, аввал касал бўлиб, ётиши ўсал бўлиб ётган хотинларини ҳаммасини олиб келсин, аввал хотинларингизни дарддан халос қилайин, сўнгра сизнинг хизматингизда бўлайин, насиб бўлса, ту-

затиб юборсам дуонгизни олайин, балки бирор сабабман айтгичларим айтиб қолса болангизни олиб ўйнашман қочиб кетган хотинингизни сўраб билайин, аввал ўзини сизга дучор қилайин деяпти, деб айтгин, деди. Темур энасининг гапларини бобога бирма-бир айтди, бобосиям:— майли об келсам об келайин, аввал хотинларимни тизаттириб олайин, худо ишимни ўнг қилса, боламдан ҳам бирор даракни билайин, топиб олсам мен ҳам элга қўшилиб қолайин, гуркираган тўйлар қилайин, деб қишлоғига қараб қайтди, икки кечаю-икки кундуз пою пиёда йўл тортди.

Тўрағай баҳодир йўлда бораётиб ўзига ўзи ўйлади: Ҳар кимдан кўлик сўраб овора бўлиб юрмайин, Худойзот боғбонниқидан бошқасиникига бормайин, тўртта эшагин сўрайин, тўдалаб олдимга солайин, бориб хотинларимни топиб олайин, ҳаммасини айтганимга кўндирайин, ҳар қайсисин ҳар эшикка сидирайин, деб тўғри Худойзот боғбонниқига жўнади. Тол тушда боғбонниқида доҳил бўлди. Шундай қараса, боғбон терлаб-пишиб боғида ишлаб ётибди. Баҳодир боғбоннинг қошига бурилиб борди ассалому алайкум деб салом берди, боғбон ва-алайкум ассалом деб алиқ олиб баҳодирга қараб юрди. Эй баҳодир, не сабабдан пиёда юрибсиз, йўл юриб жуда ҳорибсиз, шу кетгандан бери хаёлима анча қарибсиз, деб кўришиб қолди, бир-биридан ҳоли аҳвол сўрашиб қолди. Худойзот боғбон бир бўрдоқи қўйни сўйдирди, баҳодирнинг қорнини тўйдирди. Шундан кейин баҳодирнинг шундайин юришини, энди қайга боришини сўради. Шунда баҳодир бўлган воқеаларни сўйлаб турибди:

Аввал бой бўб бугун бўлдим қаландар,
Қанча одам юришимдан беҳабар.
Бор сўзимни сизга айтай Худойзот
Тўрт эшак ўзимга бўлгандир даркор.

Тўрт хотиним ўлат тегиб хор экан,
Бўзлашиб ётибди хору зор экан,
Мен шуларни олиб борай табибга
Бир қишлоқда ўткир табиб бор экан.

Тўртовини тўрт эшакка миндирай,
Неки деса айтганимга кўндирай,
Насиб этса шифо топса шўрликлар
Олиб келиб уясига қўндирай.

Эй Худойзот, қулоқ солинг сўзимга,
Ҳеч бир нарса кўринмайди кўзимга,
Ҳаяллатиб мени йўлдан қолдирманг
Дарров бориб мен қайтарман изимга.

Табиб айтди барин олиб келгин деб
Шифо топса хотинли бўб қолгин деб,
Кўп кечикмай етказ деди қошимга
Нима десам айтганимни қилгин деб.

Куйган қулман ўзим жигарпораман,
Шундан бери дарбадар бўб юраман,
Бир синаб кўрайин тақдир, қисматим
Ростин айтсам хотинларга бораман.

Барин олиб мен табибга бораини,
Не иш бўлса боргандан сўнг кўрайин,
Давру даврон ато қилса мабодо
Одамдай бўб мен ҳам элман юрайин.

Умидворман дарддан халос бўлар деб,
Қочган ёрим яна қайтиб келар деб,
Ундай хотин даркор эмас ўзимга
Гумона қўзимдан дарак бўлар деб.

Пиёдаман оёқларим қабарди,
Табиб мени хотинларга юборди,
Аввал бошлаб хотинларинг тузатсам
Болангдан ҳам топарман деб хабарди.

Бу сўзларни Тўрағай баҳодирдан эшитиб, ундай бўл-
са, сизни кўп гапга тутмайин, иложи бўлса ҳаяллатма-
йин, деб Худойзот боғбон арпага тўйиб ётган тўрт жан-
гини созлаб берди.

Эшакнинг бировини миниб, учовини еталаб баҳодир
йўлга кирди.

Ўзиям яқин қолган экан ҳадемай етиб борди.

Алқисса, тўрт хотинини тўрт эшакка миндирди, тен-
такларини уриб-сўкиб айтганига кўндирди, хуллас бир
неча кеча-кундузда табибнинг қошига қўндирди.

Шунгача билсаям билмагандай, кўрсаям кўрмаган-
дай бўб юрган Тегиной Темурга отасини билдирмай
юраберди. Баҳодир эри тўрт кундошини олиб келди,
ҳаммасини гиламдан нарига ўтказиб юбориб, ўзи таш-

қарида қолди. Тегиной куфу суфни қилди, барини тилга солди, тилга келгандан сўнг ҳаммасига савол қилди: Не сабабдан элингизга ўлат дориди, сизларга нима бўлди, агар ростини айтмасангизлар яна қадимги ҳолларингга келтираман қўяман, рост сузласаларинг дардларингни кўзини ўяман,— деётир.

Тегинойнинг юзида ўн қават ниқоби бор эди. Кундошлари танимади. Охири рост айтмасак бўлмас экан, бизни тузатаман деб хизмат қилмас экан, соғайиб йўлга солмас экан, деб Ойдоно бор гапни баён қилиб, ўзларининг қилмишларини аён қилиб: Бизнинг бир Тегиной деган кундошимиз бор эди, ўзи сулув гажакдор эди, эримиз баҳодир шикорга кетаётганда Тегиной ҳомиладор эди, биз уни кўролмай бир қулга тўрт лали тилло бериб ўлдиртириб юборибедик, шундан кейин бирдан элимизнинг бошига ўлат дориб кетди, қанча-қанча одамларни ўлдириб қириб кетди, қанчасини ёстиғи қуриб кетди, деб ҳамма ўтган сиру савдоларни Ойдононинг бир-бири айтиб турган жойи:

Қулоқ сол табибжон сўйлаган тилга,
Бир сабабман келдик шундай манзилга,
Қанча элнинг забун бўлдиқ қонига
Қасофатлик биздан ўтди кўп элга.

Баҳодирни билсанг бизга эр эди,
Биров эмас тўрт хотини бор эди.
Бизга худо бермадимиз, тувмадик
Эримиз шўр бир тирноққа зор эди.

Феълин кўрсанг мисли Хотамтой эди,
Яна бир хотинни олди Бухордан,
Ўз элида донғи кетган бой эди,
У кундошнинг оти Тегиной эди.

Шуни билан бешов бўлди хотини,
Биз билмадик бирор ишнинг чўтини,
Бош қоронғу бўлиб қолди Тегиной
Ловиллатди юрагимиз ўтини.

Аччиғимиз унга бўлди зиёда,
Бўғоз бўлди янги тушган уяда,
Кўролмайин қолдик бизлар баримиз
Кундошлик ёмондир билсанг дунёда.

Маслаҳатни тўртов қилдик бир бўлиб,
Қўролмасдан ҳафсаламиз пир бўлиб,
Тўрт лали тиллони бердик бир қулга
Нобуд қилгин ўлсин дедик кўр бўлиб.

Тилло ҳаққи қул Тегинни об кетди,
Бир кечаси катта қопга соб кетди,
Биз билувда қул қўлида ўлгандир,
Нима бўлса биздан нари бўб кетди.

Шундай қилиб бир кундошдан қутулдик
Боласиям бирга нобуд бўлгандир,
Бегуноҳ шўрликни нобуд айладик
Жонига кундошлар забун бўлгандир.

Эртасига элга кулфат дориди,
Нечовларнинг билсанг шўри қуриди,
Ҳамма айтди шу келиннинг уволи
Ҳам ичида ҳомиласи бор эди.

Аввал-аввал бир барини билганмиз,
Аста-аста қўл-оёқдан қолганмиз,
Бир бечора бегуноҳни ўлдириб
Ҳақ олдида кўп гуноҳкор бўлганмиз.

Биримиз кўр бўлдик, биримиз соқов,
Тегинойнинг ё уволи урдими,
Биримиз пес бўлдик, нечовлар мохов,
Хуллас элга оралади тилсиз ёв.

Тегинойни ўлдиртирган ўзимиз,
Охиратда қора бўлди юзимиз.
Бир-бир айтдим билганимни сингилжон
Қолмади айтарга бошқа сўзимиз.

... Бу сўзларга ҳамма қулоқ солади,
Кўп ишлар Тегинга маълум бўлади,
Энасининг кундошларин билган сўнг
Темурнинг ҳам энди қаҳри келади.

Ўткир ханжар олди бачча қўлига,
Санчайин деб шу хотиннинг белига,
Баҳодир ҳам аччиқ қилиб турибди
Қулоқ солиб Ойдонининг тилига.

Темур айтди: Бир бошингдан суяман
Қучқил қонинг қора ерга қуяман.
— Шошмай тур, жон болам,— деди Тегиной
Ҳамма билсин ҳақин ҳаққа жуяман.

Шундай ишлар қибти тўртта кундошим,
Гоҳи-гоҳи қуримади кўз ёшим,
Айтган қул ташлаб кетган қудуққа
Шу жойларда пирлар бўлди қўлдошим.

Билмай қолдим қайдан бунда келдим мен,
Қудуқда эканим англаб билдим мен.
Ким обкелиб ташлаб кетган бу жойда
Ёқам ушлаб ҳайрон бўлиб қолдим мен.

Бугун элда-кунда ўйнаб-кулгансан,
Тулпор миниб тову қирда елгансан,
Билмаганинг мен айтайин Темуржон,
Қудуқнинг ичида бино бўлгансан.

Бобо Саид бизга кўмак бергандир,
Оғир кунда мададкор бўб тургандир,
Қудуқ ичра мен йиғладим зору зор
Кўз ёшимдан элат азоб кўргандир.

Бирники мингга дер, мингники юртга,
Ёмонлар йўлиққан кўрдинг-ку дардга,
Ўтган ишга саловат дер Темуржон,
Нелар кўрдинг барин ташла сен сиртга.

Шундай деб Тегиной ниқобин олди,
Кундошлар танишиб ҳайрон бўб қолди,
Энасининг сўзина қилиб инобат
Темур ҳам қиличин филофга солди.

Барисин Тўрағай хўп англаб билди,
Темурнинг қошига чопқиллаб келди,
Воҳ болам деб босди қирдай тўшига
Отаси эканин баччаям билди.

Соқоли ҳўл бўлиб кўзин ёшига,
Шукур қилиб Қодир Ҳақнинг ишига,
Фарзанднинг доғини кўрган Тўрағай
Боласини босаётир тўшига.

Неча йиллар йиғлаб оҳу надомат,
Қодир Ҳақдан бўларми деб каромат.
Елғизини босаётир бағрига
Ўзинг бул деб болам менга бош давлат.

Қут-барака келди Хизр чўлига,
Отаси топишиб ёлғиз улига,
Искаётир дийдорига тўймайди
Қўшилдим деб мен ҳам одам хилига.

— Бефарзандлар болам дерга зор экан,
Бир тирноқ кўргали интизор экан,
Шўрқилайди кўринг энди баҳодир
Мен ҳам бола суяр куним бор экан.

Умринг узоқ бўлсин қўзим, илойим,
Жоним болам, мен олдингда ўлайин,
Мен ҳам бола суяр куним бор экан,
Шукур сени берди қодир худойим.

Бири бирини сира қўзи қиймайди,
Соғингандир дийдорига тўймайди,
Ёрқиним, деб ёлғизим деб бечора
Боласини бағридан ҳеч қўймайди.

— Куйганнинг қўзида ёшлади маржон,
Юрак-бағри бўлиб ўтар тўла қон,
Охир сизни кўрар куним бор экан
Мен ҳам ҳаққа шукур қилай отажон.

Бир вақтлари кетган Бўзнинг дашидан,
Беҳабар юргандир рўзгор ишидан,
Боласига сўзлаётир баҳодир
Шу вақтгача нелар ўтган бошидан.

Фарзанд дебон ширин жоним сотбедим,
Пирларнинг сўзига қулоқ тутбедим,
Энангга ҳомила бўлган вақтингда
Узоқ элга мен шикорга кетбедим.

Энангга қобединг бўлиб гумона,
Қайтиб келсам бузилгандай замона,
Излаб келсам ҳовлида йўқ ҳеч киши
Бўзлаб тушдим йўлга бўлиб девона.

Қаландар дегани шундай бўлар деб,
Элдан элга юриб бўзлаб юрар деб,
Охир бир кун паймонаси тўлар деб
Улган куни бир чуқурда қолар деб.

Комил пирлар бўлганмикан хабардор,
Шу чулларда болам сени дуч қилди,
Қодир эгам ё бўлдим мададкор,
Бўлмаса кетардим бўлиб қаландар.

Сени кўриб товдай бўлиб юрагим,
Сендан бошқа йўқдир менинг тирагим,
Энди ўлсам армоним йўқ дунёда
Эгали бўлибди ису чирогим.

Энди отанг дарёдайин тошибди,
Қувонгандан кўзга ёши жушибди,
Қодир Ҳаққа минг бор шукур қилайин
Сени бериб мени элга қўшибди.

Яхши-ёмон бари бугун чашилди,
Ёмонларнинг кўринг ақли шошилди,
Неча йиллар бир-бирига бўб интизор
Ота-бола, эна бари қўшилди.

Алқисса, айрилганлар бир-бири билан топишиб қолди, оғиз-бурун ўпишиб қолди. Тегиной: ўз билганларингдан қолманглар, энди касал бўлманглар, бировга ёмонлик қилманглар, омин оллоҳу акбар деб дуо қилди, кундошлари қадимгидай соппа-соғ бўлди. Ҳаммаси югуриб елаётир, қувонишиб кулаётир, тўйнинг тараддудида бўлаётир, шундан бўлишиб турганда Мусабой қўйларнинг қошидан келаётир. Аввал бир йўл ўткинчи чол деб эътибор бермаган, ундан бери Тўрағай баҳодирнинг қошидан кўрмаган Мусабой Тўрағай баҳодирни таниб — Э, Тўрағай баҳодирни худойим етказибди, ҳаммамизнинг ғуборимизни кетказибди, Темуржонман Тегинойни айрилиқ азобидан қутқазибди деб отидан тушиб, дарёдай тошиб, баҳодирга яқинлашиб, иккови икки нордай бўлиб кўришди қучоқлашиб. Омон-эсонлик қилишиб, чақчақлашиб-кулишиб бари қувониб, кулишиб қолди.

Ана энди Мусабой хизматкору даҳмардаларини чақириб, икки бўрдоқи қўйни сўйдирди, ўчоқларга ўтни қўйдирди, катта меҳмонхонага узун қиб дастурхон таш-

лаб, эркаклар ичкарида, аёллар ташқарида қилаётир суҳбатти, ёш-яланглар югуришиб қилаётир хизматти, ташиб келаётир овқатти. Овқатдан сўнг Мусабойман Тўрағай баҳодир қилди шундай маслаҳатти; шунда баҳодир айтти: Эй Мусабой, менинг ҳам қанча-қанча қўйим, қанча-қанча йилқи-тойим, галада туяларим, сурувда бияларим бор эди, шулар ҳалиям бормикан, ёки чўпону даҳмардалар, туябоқару мирохўрлар йўқ қилиб юбордимикан?— деди. Шунда Мусабой: Сизнинг молҳолингизни ким ея олади, аввалгидан ҳам кўпайиб кетган, даҳмардаю мирохўрларнингиз ғирром қиладиган одамлардан эмас, деди.

— Ундай бўлса менгаям худо ул берган экан, шунинг тўйига кетар деб шунча мол берган экан, энди мен ҳам бир элнинг олдидан ўтсам, Темуржоннинг қутлуғ бўлсин тўйини берсам, элни йиғиб суҳбат қурсам, мен ҳам энди элга қўшилиб одамдай бўб даврон сурсам,— деди.

Бу гап Мусабойгаям маъқул бўлди.

— Энди тўйни қаерда ўтказамиз?— деди баҳодир.

— Менга солсангиз, гапимни маъқул билсангиз, Тегинойман Темур неварам худди ўз болаларимдай бўб кетган, мен ҳам шуларга суяниб қолганман, тўйни шу ерда — бизникида ўтказсак, кейин ихтиёрни сизга берсак,— деди Мусабой.

Алқисса, тўйнинг тараддудиди бўлишиб, тўйни шу ерда ўтказмоқни келишиб, чақирувчи юбориб қанча элга хабар беришиб, хабар топган эл йиғилиб келишиб, қур тортиб, баҳодирни қутлуғ бўлсин қилишибётир. Шундай қилиб, катта тўйни бошлаб берди, кўпларини ташлаб берди. Ҳар ким ҳар хил томошаман вақтини хушлаётир, Темурнинг тўйининг таърифини айтиб бермоқ бўлиб бахшиям дўмбирасин ушлаётир:

Қувониб фарзанд бўйига,
Келишган рангу рўйига,
Чақирувчи қўяберди,
Келсин деб Темур тўйига.

Тўй берай деб боласига,
Очилган гул-лоласига,
Қанча эл тўйга кеп қолди,
Хизир чўлнинг даласига.

Келди элнинг марқалари,
Мингашиб ул эркалари.
Тўй учун сайлаб сўйилди
Қанча кўстам саркалари.

Келиб қолди элнинг бари,
Қур тортишиб ёшу қари,
Ахта қўйни сўяётир
Қанча шишак, қанча чори.

Чўпон-чўлиқ бари келди,
Полвонларнинг зўри келди,
Кўпкари деб бедов миниб
Йигитларнинг нори келди.

Тўп-тўп одам келаётир,
Катта ҳавар тўлаётир,
Тўрағайман Мусабойга
Қутлуғ бўлсин қилаётир.

Бахшилари қўлда сози,
Элга маъқул айтган сўзи,
Достон, терма айтишади
Нечовининг юмуқ кўзи.

Қайнатма қиб ошпазлари,
Хизмат қиб йигит-бўзлари,
Чангқавузин чалишади
Шу элнинг сулув қизлари.

Қичқириб бекавуллари,
Ҳар кун чоптирар кўпкари,
Катта борғи олаётир
Айирган зўр тулпорлари.

Четкирлари тортиб четдан,
Олиб кетар не бир отдан,
Томошабин бақир шар
Ҳалол!— дейишиб баланд бетдан.

Қўшнарини човиб ётир
Бир-бирини қувиб ётир,
Менга ўхшаган нечовлар
Минган отдан овиб ётир.

Тўдакаши от ҳайдади,
Навбатман ерга тайлади,
Ғиррамкаш неча чобағон
Улоқни ипга бойлади.

Нечовлари қўйма дейшиб,
Улоққа ип туйма дейшиб,
Эгарга тортган вақтимда
Сен улоққа тийма дейшиб.

Бекавули зот айтади,
Айирган олиб қайтади,
Бир-бирини нечов кенар:
— Қўлдан келган мард шўйтади.

Кундуз куни шундан ўтар,
Ори борлар жонин сотар,
Охир така айрилган сўнг
Қўшхонага тарқаб кетар.

Кечалари кураш бўлиб,
Ҳар элатдан полвон келиб,
Саҳаргача олишади
Йиқитганлар борги олиб.

Ўлан айтиб келин қизлар,
Лабларида чанқовузлар,
Ўрталикда ўйин қилар
Сатта сулув сарвинозлар.

Ўйнашиб қари ёшлари,
Тўйнинг кўп бўлар ишлари,
Қорин-ичак аритади
Тегинойнинг кундошлари.

Ўз қилмиши бўлиб сабоқ,
Хизмат қилар уйман қобоқ,
Икки кундош юваётир
Ширпиллашиб коса-товоқ.

Қирқ кеча-қирқ кундуз ўтди,
Тўй ҳам меъёрига етди,
Шундай қилиб бек Тўрағай
Фарзанд тўйин тарқатди.

Элат келган ўнгу сўлдан,
Бир хиллари узоқ йўлдан,
Темуржонга дуо олиб
Берди тўйга келган элдан.

Унсин дейшиб ёлғиз қўзи,
Баччада бўб элнинг қўзи,
Эл қатори қўл кўтариб
Турар биздай бахши Рўзи.

Келиб қолди бир томондан,
Баҳоваддин балогардон.
— Омин денгиз,— деб турибди
Темур бўлсин соҳибқирон.

Темур умри бўлсин дароз,
Дейишади қанча шоввоз,
Шундай бўлсин деб турибди
Абдимўмин Қаҳҳор — устоз.

Боласин об қаватига,
Ёлғиз ул — бош давлатига,
Ота-она қувонишиб
Етди мурод-мақсадига.

АФСОНАЛАРДА СОҲИБҚИРОН СИЙМОСИ

Халқимиз ўз миллий қаҳрамонлари — халоскорларини, баҳодирларини, доно йўлбошчиларнию раҳнамоларини, донишманд алломаларини ҳамиша эъзозлаб, уларнинг умр йўлларини қўшиқлар, дostonлар, балладалар, афсона ва нақл-ривоятларда меҳру муҳаббат ила акс эттирган. Шу боиски, фидойи қаҳрамонлар оғзаки ижод намуналарида абадий яшаш ҳуқуқига эга бўлишган. Ҳозир афсоналашиб кетган Алпомиш, Рустамхон, Гўрўғли, Авазхон, Ҳасанхон, Нурали, Равшан, Кунтуғмиш, Ёзижон, Барчиной, Зебихон, Келинойлар ҳам қачонлардир Тўмарис, Широқ, Муқанна, Спитамен, Темур Малнк, Жалолиддин Мангуберди каби ҳаётда яшаган, босқинчи ёғийларга қарши курашда, эл-юрт тинч-осойишталигини сақлашда, қадриятларини асраб-авайлашда кўрсатган жасоратлари учун назарга тушган ва авлод-аждодларнинг бадий салоҳияти туфайли идеал қаҳрамонлар сифатида балладаларда, қаҳрамонлик қўшиқларида, дostonларда куйланган бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Дарвоқе, Марказий Осиё минтақасида, жумладан Ўзбекистонимизда ҳам уларнинг номлари (ҳатто тулпорларининг номлари) билан боғлиқ жойлар — ер, тоғу тошлар, булоқ, сойлар, қишлоқлар, тепаликлар, кўллар, майдонларнинг ҳозиргача сақланиб келаётганлиги, улардан кўпчилиги муқаддас қадамжолар, зиёратгоҳларга айлантирилгани бежиз эмас, албатта. Халқимиз бундай жойларга шунчалик эътиқод қўйганки, уларга қурбонликлар қилиб, ҳатто дардларига, хасталикларига шифо излаганлар. Сўзимизга далил сифатида Гўрўғли қишлоғи, Чамбил қишлоғи, Ёзи-Зебо булоғи, Алпомиш қабри, Амир Темур қишлоғи, Соҳибқирон ғори, Темур бобо чинори, Амир Темур чашмаси, Тоҳир оққан жой, Тоҳир-Зухро мозори, Отабек тунаган мазор, Ойбек сув ичган булоқ, Абдулла Қодирий бўлган жой атамаларини, шунингдек, пирлар, азиз-авлиёлар, хожа-лар, эшонлар номлари билан аталган табаррук жойларни эсламоғимиз мумкин.

Халқ оғзаки ижодидаги фольклорий ижод намуналарининг жонли анъаналарда яратилишини, «яшаши»ни жиддий кузатиш баробарида эшитган-кетганларимизнинг барчасини «бунинг бадияти ундай экан, униси нақл-ривоятми ё афсонами» қаблида иш тутиб, фолбинлик қилишдан йироқроқ бўлган ҳолда, қаламга олишимиз виждоний ишимиз бўлмоғи лозим. Зеро, халқ оғзаки ижодининг ўзига хос хусусиятлари, табиати бор... Оғзаки нутқда такрорланган мақол ёки ибора, айтилган ҳикоя ёхуд нақл-ривоят тез унутилади. Ўз вақтида ёзиб олмадигизми кейинчалик уни кундуз кунини чироқ ёкиб ҳам «топа олмайсиз». Тўғри, бунда халқ хотирасини айблаб бўлмайди. Халқ санъаткорлари минг, ҳатто ўн минг мисра наср ва назмдан иборат дostonлару эртакларни, қўшиқлару бошқа фольклор намуналарини қувваи ҳофизларида сақлаб йиллар давомида эл олдида куйлаб юрадилар.

Ботирни эл унутмас, дейдилар. Худди шу нуқтаи назардан қаралганда Амир Темур ҳақидаги ривоят ва афсоналар узоқ йиллардан бери халқ оғзаки ижодида «яшаб» келаётганлигини тўғри тушунмоқ керак. Бу қадриятларни ёш авлод тарбиясида ўрни бекиёс, албатта.

Темур ҳақидаги нақл-ривоятлар шу пайтгача тўпланиб, танқидий назардан қайта ўрганилиб ўқувчиларга тақдим қилинмаган эди. 1991 йилининг 1—20 август кунлари «Туркистон» рўзномаси ташаббуси билан амалга оширилган «Амир Темур ўтган йўллар бўйлаб» илмий экспедицияси ана шу хайрли ишга илк бора қўл урди. Сафар иштирокчилари халқ орасида бўлиб одамлардан турфа оҳанг ва шаклдаги кўплаб ривоят ва афсоналарни ёзиб олди. Қуйида ана шу ривоят ва афсоналарнинг бир қисмига тартиб бериб, сиз азиз ўқувчилар диққатига ҳавола этаётимиз. Бу нақл, ривоятларда соҳибқирон сиймоси улкан шахс сифатида намоён бўлади. Бу ҳам бўлса халқнинг улуғ Темурга меҳру муҳаббатидан далолат беради.

Ривоят қилишларича, Темурнинг энаси Тегинабегим Бухорон шарифда донг чиқарган мулланинг ягона қизи бўлиб, у бекиёс ҳусни жамолга, қадди қоматга эга экан. Тегинабегим ҳусни осмондаги ойдай тўлиб, балоғатга етганда туш кўриб, тушида турмушга чиқиши, ўғил кўриши, ўғлининг довуғи бутун дунёни эгаллаши маълум бўлибди. У бу тушидан ҳайрон бўлиб юраверибди.

Тегинабегимнинг отаси мулла Санд Бухоро мадра-

сасида таҳсил берар экан. Бир куни ёшларга сабоқ ўтиб турса, хонага дарвешсифат, оқ соқолли, оқ саллали нуроний салом бериб кириб келибди-да, мулла Саидга, қизига совчилик учун келганини айтибди. Тегинани Тўрағай деган кишига турмушга беришни сўрабди. Аммо мулла кексанинг гапига қулоқ солмабди, ҳатто уни талабаларга ҳақоратлатиб ҳайдатибди. Сўнг бир жойга қаматиб қўйибди.

Машғулот тугагач мулла Саид уйига келса, қизи Тегинабегим жинни бўлиб ётган эмиш. Буни кўрибди-ю, ақли шошиб мадад излаб пири—шайх олдига борибди. Шайх мулла Саиднинг оҳ-зорини эшитиб: «Эҳ аттанг, хато қилибсан. Сенинг олдинга совчиликка борган Жаброил эди. Қизингни бермайман деганинг бир гуноҳ бўлса, парвардигорнинг севимли фариштасини ҳақоратлаганинг минг гуноҳдир,— деб, у билан мадрасага келиб, қарияни қамаган хонани сўрабди. Мулла хона қулфига калит солиб очса, не кўз билан кўришсинки, мўйсафиднинг ўрнида очиқ-сочиқлигини билмаган, сочлари тўзиган, кийимларини йиртган ҳолда Тегинабегим жинни бўлиб, ўзича ҳар хил қилиқлар қилиб, гоҳ йиғлаб, гоҳ кулиб ўтирган эмиш. Отаси бу ҳолни кўриб даҳшатга тушибди, худодан кечирим сўраб, йиғлаб ялинбди. Шайх эса қўлидаги ҳассаси билан Тегинабегимни секин-секин уч бор туртиб, нималарнидир ўқиб куфсуф қилган экан, қиз ўзига келибди.

Шундан сўнг мулла Саид қизи Тегинабегимни Тўрағай Баҳодирхонга беришга рози бўлган экан.

* * *

Амир Темурнинг отаси оға-иниси, дўст-биродарлари билан тоққа овга чиқибди. Ўргансин деб ёш Темурбекни ҳам эргаштириб олибди. Тоққа чиққач ҳамма ҳар томонга ов овлаб кетибди. Улардан бири айиқ отибди, бошқаси жайронни қўлга кирибди. Яна бири илвирсин, яна бирови кийик урибди. Темурбек ўз ёйини ҳаволатиб отиб, ҳеч бир ўлжани қўлга киритмабди. Охири кечки пайт ҳамма овдан қайтиб бир ерга тўпланишибди. Овчилардан бири:

— Айиқни кўзидан отдим,— дебди. Бошқаси — жайронни қўли билан оёғини бирлаштириб қўйдим, деб мақтанибди. Улардан бири ёш Темурбекка қараб:— Ёш бек ўқ-ёй отишни билмас эканлар-да. Шунча юриб би-

рон бир чумчуқ ҳам отолмабдилар — деб кулибди. Бу гапни эшитган Темур:

— Шунча жаллод бўлган жойда бир одам ҳам юрса нима бўлибди?— дебди. Барибир овчилар Темурни мерган эмаслигидан кулишаверибди. Темурни жаҳли чиқиб, аста ўрнидан туриб узоққа кетибди. Бир жойга бориб, дарахт орқасида пойлаб тураверибди. Бир пайт ҳалиги мақтаниб, Темур устидан кулган овчи қўлидаги пиёлани оғзига олиб борганда бир камон ўқи қиёлаб учиб келиб пиёлани учириб кетибди. Овчи қўрқиб кетиб орқасига ағанаб тушибди. Камон ўқи қаёқдан келди деб ён-атрофга қарашган экан узоқ бир жойда Темурбек кулимсираб турган эмиш. Ўқни у отганини билишиб, мана буни отиш машқини олган деса бўлади, деб мерганлигига қойил қолишиб, тан беришибди.

* * *

Амир Темур ёшлик чоғида оз сонли қўшини билан Шаҳрисабзни олмоқчи бўлибди, аммо уни ололмай қўшинни енгилибди. Ортга қайтишга мажбур бўлган Темур Қизил дарё деган дарёдан кечиб ўтиб бир қишлоққа келиб қўнибди. Қишлоқда бир кампир яшар ва унинг бир эчкиси бўлиб, фақат ўша эчкининг сути билан тирикчилик қилар экан. Амир Темур шу момонинг уйига келиб, ҳол-аҳвол сўрашгач, момодан овқат қилиб беришни сўрабди. Кампир эчки сутидан атала қилиб ёғоч товоққа қуйиб берибди. Темур оч эмасми, шошилиб ёғоч қошиқда аталадан ичган экан оғзи қуйиб қолибди. Шунда момо, сен ҳам Амир Темурга ўхшаб шошқалоқ экансан, болам, дебди.

— Темурнинг шошқалоқлигини қаердан билдингиз момо,— деб сўрабди соҳибқирон.

— Эшитишимча Темур олдин кичик-кичик қишлоқларни эгаллаб, куч тўплагач Шаҳрисабз беклигига ҳужум қилса ғолиб келарди. У эса бир йўла бекликни олмоқчи бўлди-ю, енгилди. Шунга ўхшаб сен ҳам шошдинг ва оғзингни куйдирдинг. Аталани аввал товоқнинг гирдидан секин-секин ялаб кўради ва сўнгра совуганини билгач қошиқни тўлдириб ичади-да, дебди.

Шундан сўнг Амир Темур:

— Дархон момо, сиз билан она-бола бўлдим, тиланингизни тиланг, мен ўша Амир Темурман, дебди. Момо одамлар учун ариқ қазиб сув чиқариб беришини сўрабди. Амир Темур момонинг айтганини бажо келтириб

Танхоз дарёсидан ариқ қаздириб сув чиқариб берибди. Шундан буён бу қишлоқнинг номи Дархон бўлиб, одамлари деҳқончилик қилиб яшар экан.

* * *

Амир Темур Боязид устидан ғалабага эришганида Боязидга: «Сен яхшиликни билмадинг, манманлик, зодимликдан қолмадинг. Энди ўзинг айтгил, сенга қандай жазо берай?»— дебди.

Шунда Боязид: «Агар қонхўр бўлсанг бошимни кес. Юрт таловчи, шуҳратпараст бўлсанг мамлакатга эгалик қил»,— дебди. Темур эса унинг топқирлигига тан берибди-да, тантилик билан яна гуноҳини кечиб, ҳукмдорликда қолдирибди.

* * *

Амир Темур мулозимлари билан бир қишлоққа келибди ва машҳур шайх истиқомат қиладиган хонадонга меҳмон бўлибди. Амир таърифи кетган шайхни синаб кўриш учун: «Қани энди шайх шайхлигини қилса-да бир лали узум олиб келса»,— дебди. Бунни эшитган шайх хизматкорларини чақириб: «Фалон токда узум пишиб ётибди, шундан бир лали узиб келинг»,— дебди. Хизматкор гоҳ ишониб, гоҳ ишонмай борса, ҳақиқатан ҳам бир токда узум пишиб турган эмиш. У узумдан узиб Темур олдига келтириб қўйибди. Амир қаҳратон қишда узум келтириш шайхнинг каромати эканини сезса-да, яна бир синаш учун кўнгли тут ейишга кетганини айтибди. Шайх яна хизматкорини чақириб, фалон жойдаги тутдан бир лали қоқиб келишни сўрабди. Хизматкор борса бир тут оппоқ бўлиб пишиб ётганмиш, бошқа тут ва ўзга дарахтлар эса қор остида музлаб турганмиш. Унинг ўзи ҳам бунга ҳайрон бўлиб, тутдан қоқиб олибди. Тутни ҳам кўрган Темур шайхга тан бериб, ўз отини берибди. Шайх эса, отни нима қиламан, деб сўйдирибди-ю, гўшти билан Амир ва унинг мулозимларини роса меҳмон қилибди. Амир қайта туриб бирикки чақирим йўлга келганда ўзига: «Эсиз шундай ажойиб тулпорни сўйдириб юборди-я. Мен ундай бедовни яна қандай топаман»,— деб ўйлабди. Шу вақт орқасидан сўйилган оти кишнаб етиб келибди. Чунки Темурнинг афсусланганини шайх сезган ва отни тирилтириб эгаси изидан жўнатган экан. Темур бу ҳолдан таажжубга тушиб кўнглида кечган гапдан пушаймон қилиб

изига қайтибди. Шайхни тавоф қилиб, узр сўраб, отни қайтадан инъом қилибди ва қаҳратонда тут ва ток ме-
васи пишган бу қишлоқни шайхга муҳрлаб берибди. Шу-шу қишлоқни тут-ток ота деб атай бошлабдилар.
Ҳозирги Тутакота қишлоғининг асли номи Тутток ота
экан.

* * *

Амир Темурга нима иш қилиши тушида аён бўлаве-
рибди. Болалар билан ўйнаганда ҳам салтанат расм-
русимини билаверибди. Ўзи тенги ҳар болага бир ман-
сабни бериб, ўзи подшо бўлиб, бир хил болаларни ва-
зир, бошқасини бек, ўзгасига лашкарбошилик, айрими-
га баковуллик, баъзисига қоровуллик, кўпига сипоҳлик
ишини топшириб ўйин қилаверибди. Айримларни гуноҳ-
кор деб жаллодга берар экан, узоқдан кўрган уларнинг
ишига ҳайрон қолар экан.

Бир куни бир бобо Темур ва дўстлари ёнига келиб,
ўйинига разм солиб «Ҳой подшо бўлган йигитча, агар
чиндан ҳам улғайиб подшо бўлсанг жаҳонни бошқа-
ришнинг уддасидан чиқарсанми?»— деб сўрабди. Шун-
да Темур: «Бобожон, ҳимматим қуши шу қадар баланд
учганки, Оллоҳим подшо қилса, бутун жаҳонни тасар-
руфимга берса, тожи-тахт изминда бўлса, булар менга
қўлимдаги бир сиқим тупроқ каби эмасдир»,— дебди.
Бобо: «Нечун бундай дейсан?», деб сўраганда, Темур:
«Бир сиқим тупроқ шунинг учун муқаддаски, ундан
яралганмиз ва оқибатда яна тупроққа айланамиз. Туп-
роқ яна шунинг учун улугдирки, у барча инсонларга,
жонзодларга ризқу насиба беради. Жаҳоннинг подшо-
лиги эса бир сиқим тупроқчалик қадрли эмасдир»,—
деб жавоб берибди.

* * *

Амир Темур элчи қиёфасида Хитой подшоси олди-
га борибди. Хитой подшоси қиморни яхши кўрар экан, шу
сабабли Темурни ўйинга таклиф этибди. Темур подшо-
нинг кўпгина бойлигини ютиб олибди. Шунда у қимор-
га қизи Бибиҳонимни қўйибди, аммо қизини ҳам ютти-
рибди. Бибиҳоним ниҳоятда гўзал, ақл-идрокда ягона
экан. Подшо шундай қизини қиморга юттирганидан
ниҳоятда алами келиб, афсусланиб охирида шундай
дебди: «Одам лабзидан, қўй бўғизидан деган. Мен бу
қизимни Темурга бермоқчи эдим. Ўрнига нима олсанг

ол, лекин қизимни қолдир, дастлабки лабзимни бузма». Шунда Темур ўзини танитибди ва қиморда ютиб олган барча мол-мулкни қайтариб берибди, аммо Бибиixonимни қайтармабди. Унга тўй-томоша билан уйланибди. Темурга хотин бўлиб тушган Бибиixonим илк марта ўзи билан пилла қуртининг уруғини олиб келган экан. Шундан бери юртимизда ипак мўл бўларкан.

* * *

Амир Темурнинг олимларга ҳомийлиги, илму фан аҳлини қадрлаши ҳамма ёққа ёйилибди. Дунёнинг ҳамма томонларидан олимлар оқиб келабошлабдилар. Амир Темур ўз паноҳидаги олимларни хориж олимлари билан турли масалада мусоҳаба қилдириб кўрар, савол-жавобга қараб юртда олиб қолар, билими, иқтидорига қараб иш билан таъминлар экан.

Кунлардан бир кун узоқ юртларнинг биридан уч олим келибди. Соҳибқиронга учраб самарқандлик олимлар билан савол-жавоб қилишларини айтиб, енгсалар катта инъомлар, совға-саломлар берилишини, енгилсалар шу ерда қолиб, Амир Темур хизматига киришларини айтибдилар. Амир Темур рози бўлибди. Уларнинг бошлиғи:

— Ҳар биримиз биттадан савол берамиз. Борди-ю, юртингиздаги олимлар саволларимизга жавоб бериша олсалар сизнинг фуқаролигингизни қабул қилиб, хизматингизда бўламиз. Мабодо, жавоб бериша олмаса, ўзларидан кўришсин,— дебди-да, олимларни катта майдонга йиғдиришни айтибди. Соҳибқирон юртидаги барча олимларни тўплашибди. Шунда меҳмонлар савол бера бошлабдилар. Бирови ўрнидан туриб, ерни доира шаклида чизибди ва олимларга қарабди. Ҳамма жим эмиш, саволга жавоб берувчи олим бўлмабди. Шу пайт меҳмон олим, жавоб бўлмади дегандай Темурга қарабди. Соҳибқирон ниҳоятда ғазабланиб, тишларини арслондай ғижирлатибди. Шу пайт олимлар орасидан бир йигитча ўртага чиқиб:

— Олампаноҳ, рухсат этсангиз, меҳмон саволига жавоб қилсам, дебди. Амир Темур:

— Рухсат, жавоб бер,— дебди. Йигитча меҳмон олим чизган доирани қоқ иккига бўлиб, ярминини ўз томонига, қолганини меҳмон томонга имо-ишора қилибди-да, қўл қовуштириб жим тураверибди. Амир Темур меҳмон олимга қарабди. Меҳмон олим:

— Жавоб тўғри, у енгди,— дебди. Иккинчи меҳмон олим ўрнидан туриб, қоринини силаб, кўкрагини кериб, икки қўлини ёнига осилтирибди-да, йигитчага қараб имо-ишора қилибди. Йигитча бир дона тухум олиб келишларини илтимос қилибди. Кейин тухумни олиб меҳмон олимга кўрсатибди-да, бу ҳам қоринини силаб, юзларини буриштирибди, икки қўлини ёнига уриб, осмонга қараб парвоз қилгандай бўлиб, унга қараб, жим тураверибди. Меҳмон олим:

— Жавоб тўғри, у топди, мен енгилдим,— дебди. Учинчи олим ўрнидан туриб, тўрт бармоғини юмиб, кўрсаткич бармоғини очиқ қолдирибди-да, йигитчага кўрсатиб. «Жавоб қил»,— дегандай имо-ишора қилибди. Ёш йигитча соҳибқирон билан турган олимларга тавозе қилибди-да, кўрсаткич ва ўрта бармоқларини найза қилиб меҳмон олимга таҳдид қилибди ва унга қараб жим тураверибди. Учинчи меҳмон олим:

— Жавоб тўғри, мени ютди,— дебди-да, соҳибқиронга таъзим қилиб, бориб жойинга ўлтирибди. Бу имо-ишора савол-жавоблардан ҳамма ҳайратга тушибди. Амир Темур имо-ишора орқали ўтган бу савол-жавобларнинг маъноларини очиқ билдиришларини буюрибди.

Меҳмон олимларга қараб:

— Қани, айтинглар-чи, имо-ишора билан қандай саволлар бердингизлару ёш, ҳали ҳеч кимга таниш бўлмаган йигитчанинг жавобларига «тўғри, биз енгилдик!»— деб жавоб қилдинглар,— дебди. Меҳмон олимлардан биринчи савол бергани:

— Бу йигитча тенги йўқ донишманд, олим экан. Менинг имо-ишора билан берган саволимга ниҳоятда чуқур, пухта жавоб берди. Мен ерни доира шаклида чизиб, имо-ишора асосларида ернинг тарвуздай думалоқлигига ишонасизми, деб сўрадим. Йигитчангиз: доирани қоқ ўртасидан иккига бўлиб менга қаради ва: «Бу — ер думалоқликдан ташқари, унинг ярми қуруқлик, ярми сувликдан иборат» дегани эди.

Амир Темур:

— Офарин!— деб юборибди. Иккинчи меҳмон олим ўрнидан турибди:

— Мен йигитчангизга қорним, қўлларимни кўрсатиш билан ҳаётдаги мавжудот нимадан тарқалган, деб сўраган бўлдим. Йигитчангиз бало экан, тўғри жавоб бериб:— ҳаммаси тухумдан тарқалган ва ундан кўпаяди, деб имо-ишора қилди ва мени енгди. Амир Темур:

— Балли!— деб юборибди. Учинчи меҳмон олим ўридан туриб:— Мен бир бармоғни кўрсатиш билан худонинг бирлигига ишонасизми — дедим. Ёш йигитча олимнинг икки бармоғини кўрсатиб:— Ишонаман, аммо ёнида пайғамбаримиз ҳам борлар, деди. Мен унинг жавобидан қаноатландим. Шунда уч мусофир олим «Биз йигитчангизнинг жавобларидан ниҳоятда қаноатландик», дейишибди.

Амир Темур ёш йигитчага қараб:— Сен меҳмон олимларнинг саволларига берган жавобларингдан қониқдингми? Тўғри жавоб берганмидинг? Улар жавобларингни тўғри англашибдими?— деб қайта-қайта сўроқча тутибди. Чунки у йигитчанинг жавобларини бошқачароқ бўлишини ўйлаб ўлтирган экан. Йигитча ўртага чиқиб, соҳибқиронга, меҳмон олимлару ўлтирган олимларга қараб таъзим қилиб:— Йўқ, меҳмон олимлар жавобларимни нотўғри англашибди, мен уларнинг имо-ишора билан берган саволларига бошқачароқ жавоб қилган эдим.

— Биринчи меҳмон олим узоқдан юриб, чарчаб-ҳориб келганидан қорни оч экан, бир товоқ ош бўлса нима қилардинг? деб сўради, мен: ярми сизга, қолган ярми менга бўларди,— деб жавоб қилдим. Иккинчи меҳмон олим ҳам узоқ юриб, ҳориб чарчаганидан қорни очикқан экан, у менга қорнини кўрсатиб, бирор нарса топиб бермасанг, аҳволим чатоқ бўлади, деди, мен битта тухум олдириб келиб ҳозирча шу тухумдан бошқа ҳеч нарса йўқлигини, ҳозирча еб туришини, ўзим ҳам очликдан енгиллашиб худди қушга ўхшаб учиб кетишга тайёрлигимни айтдим. Учинчи меҳмон олим бўлса, менга таҳлид қилган бўлиб, агар овкат топиб бермасанг, бир кўзингни ўяман деб бармоғини кўрсатган эди, мен икки бармоғимни кўрсатиш билан: «Мен эса сенинг икки кўзингни ўйиб оламан!» дедим. Менинг аниқ жавобларим шулар эди.

Бу савол-жавобдан соҳибқирон хурсанд бўлиб, уч мусофир олимни саройида олиб қолиб, халиги йигитчани олимларга бош қилиб, уларнинг ҳар бирига от билан сарполар берди.

* * *

Соҳибқирон навбатдаги сафарга кетаётган экан. Йўли катта бир сойликка тушиб қолибди. Уни ҳам босиб ўтибди. Кейин қир-адирлар ястаниб ётган чўлу биёбон-

га тушибди. Ҳеч қаерда бирон-бир жонзод йўқ эмиш, йўлда давом этаётган экан, ўнг томондаги адирдан қоп-қора ҳайдалган жой кўринибди. Ёш чопарлардан бири-ни ёнига чақириб:

— Бориб, ўша қора доғ нима, билиб кел. Балким одамзод бордир, дебди. Ёш чопар от суриб кетибди. Анча-мунча вақт ўтгандан кейин хуржунига икки-учта тарвуз солиб, қайтиб келибди-да:

— Лалим тарвуз экан. Сизга атаб икки-учтасини олиб келдим,— дебди. Амир Темур:

— Эгаси бор эканми, ундан сўраб олдингми, дебди. Чопар:

— Эгаси йўқ экан. Ерда тарвуз минг-минглаб ётибди. Икки-учта олган билан ким билади-ю, камайиб қоладими?— дебди. Амир Темурнинг жаҳли чиқиб кетибди.

— Ҳой чопар, шу гапларимни қулоғингга исирға қилиб тақиб ол, икки-учта олган билан шунча тарвуз камайиб қоладими дединг? Шунча лашкарларимдан икки-учтаси йўқолиб қолса, мен билмасам, пайқамасам қандай лашкарбоши бўламан. Боз устига, менинг ўғитларимни эшитмаганмисан. «Сени ҳамма жойда Оллоҳ кузатиб туради. Ҳар бир хатти-ҳаракатингдан хабардор бўлади. Уни алдама, унга хиёнат қилма». Ҳозир тарвуз-ни олиб бориб, жой-жойига қўй-да, эгасини кут. Мана бу тангани бериб рози қилиб, беш-ўнтасини олиб қайт. Акс ҳолда, ғазабимга дучор бўласан,— дебди.

Амир Темур қилмишларини кузатиб турганлар унга ҳамду санолар айтишиб, Оллоҳдан умр ва ғалаба тилашибди.

* * *

Амир Темур ёшлигидан абжир, чаққон, ҳеч нарсадан қўрқмайдиган довурак бўлиб ўсибди. Улғайиб вояга етгач, пири ҳамда устозлари, айниқса устози Дархон момонинг маслаҳати, йўл-йўриғига амал қилиб, аввалига кичик-кичик қишлоқ-овулларни аста-секин эгаллаб, кейинча Кешнинг пойтахти Шаҳрисабз беклигини қўлга киритибди. Шаҳрисабзни ўз қўлига олгач, қўшинини кўпайтиргандан кўпайтираверибди. Кешнинг «Қалан Шерон», «Ҳўкиз бурун», «Ўнғир» деган жойларида уларни обдан машқ қилдирибди. Тоғнинг у чўққисидан бу чўққисига қил арқон ташлатиб дарёйи азим Қизил дарё устидан арқонга осилтириб, у ёқ-бу ёққа ўтказар,

пастдан тепалик чўққига, чўққидан пастга тушиб-чиқарар экан. «Навкарларим чиниқсин, пишсин, тоғ келса чиқа олсин, сув келса ўта олсин, қоронғуга кўниксин, совуқда қотмасин», деб ўйлаб шундай қилар экан. Машқларни обдан жойига келтиргач, донғи Доғистонга кетган Самарқандга юриш қилибди. Бу пайтда Самарқанднинг амири тоғда шикорда юрган экан. Амир Темур Самарқанднинг қадимий қалъасини тез ва осонгина эгаллаб олибди. Бунга суюнса ҳам аммо ичида: «Самарқандни амир шикорда эканлигида қўлга киритдим. Аслида у билан жангу жадалга киришиб, енгиб олишим керак эди», деб афсусланибди. Лекин одамнинг икки кафтида икки фаришта ўлтириб олиб яхши гапга ҳам, ёмон гапга ҳам омин, деб туришар экан. Самарқанд амири шикордан қайтибди.

Қалъани душман босиб олганини кўриб, қаттиқ жангга киришибди ва тез орада Темурни енгибди. Амир Темур шармандаларча енгилиб, ўзининг содиқ навкарлари билан Кешга чекиниб, тоғу тошларга чиқиб кетибди. Аммо Темур қайсар, чўрткесар, ориятли киши бўлган экан. Самарқанд амиридан енгилиб, тоғларда тентираб юриши унга ҳечам тинчлик бермабди. Самарқандни ўз қўлига олиб, ғолиб амирни боплаб адабини бериб қўйиш иштиёқида ёнибди, елибди, югурибди. Кунлардан бир кун уст-бошини ўзгартириб дарвеш қиёфасида ўзининг устози Шамсиддин Кулол ҳузурига кириб борибди. Дилидаги бор гапни унга ёрилибди:

— Самарқандни ўз қўлимга олиб, амирнинг ақлини жойига киритиб қўймасам тиниб-тинчимасман,— дебди сўзининг охирида.

Буни эшитган ва Амир Темурнинг айтганидан қайтмаслигини билган пири Шамсиддин Кулол унга қараб шундай гап қилибди:

— Азиз фарзандим, ҳозирча бексан, шошилма, амир ҳам, жаҳоннинг кўп ерини эгаллаган жаҳонгир-соҳибқирон ҳам бўласан. Ҳозир эса сунбула тушишини кутайлик. Сунбула келиб, қут-барака, пишиқчилик бошлангач, дарё суви камаяди, боз устига лойқа тиниб, у мусаффолашади. Унгача ҳар бир навкарингни қайта-қайта машқдан ўтказ, уларга пишиқ, пухта меш тайёрлат. Мешни қўй терисидан тиктирсинлар. Сўнг қалъаи Шерондаги ғорга боргин-да, ундаги тўққиз қудуқни топ. Қудуқлардан бирига оёғинг етганича тушиб, қулоқ сол. Ундан ер ости дарёсининг шов-шуви эшитилади. Йигит-

ларинг тиктирган мешларни пуфлаб, ичига ҳаво тўлдирсинлар. Мешлар обдан шишгач, ўзинг бошлиқ бўлиб ҳаммангиз қудуққа тушинглар. Ер остидан кетган дарё суви сизларни қоронғулик қаърига олиб кетади. Қўрқма, чўчима, ҳаммаси яхши бўлади. Узоқ сузасизлар. Бора-бора бир жойга етганларингда бир устун чиқади. Бу устун эмас, ой ё куннинг ёруғи. Шунда билки, манзилга яқинлашган бўласан. Шу ой ё куннинг ёруғини кўрдиларингми, тоғ қояларига маҳкам ёпишиб олинглар. Бўлмаса, дарё суви суриб, оқизиб кетади. Кейин билмайман, Машириққа олиб кетадими ва ё Мағрибгами, худога аён.

Деворларга ёпишганча юқорига аста-секин кўтарилаверинглар. Қарабсизларки, Самарқанднинг бозор майдонини устидан чиқибсизлар. Кейин ақлни ишга соласанми ё шамширни, бу ёғи ўзингга боғлиқ.

Амир Темур устозининг гапларини диққат билан тинглаб бўлгач, раҳматлар айтиб қандай пайдо бўлган бўлса шундай ғойиб бўлибди. Аммо, устозини қанчалик ҳурмат қилиб, айтганини бажо келтирмасин, унинг ўз ақидаси бор экан. У донмо «ишон, аммо шубҳа қил» қабилида иш тутар экан. Шунга амал қилиб бу сафар ҳам сумбула келишини кутибди. Сумбула яқинлашган кунларда Самарқанд қалъасига ўз йигитларидан бирини дарвеш ҳолига келтириб жўнатибди, у жўнаб кетар экан:

— Ёдингдан чиқарма: Самарқанд қалъасига киргач, жумани кут. Шу кун эрталаб азонда Самарқанд қалъасининг кун чиқиш томонидаги сомон бозори ёнидаги қудуқ олдида бўл. Диққатингни бир жойга қўйиб, қудуқдан сув олаётганларнинг идиш-оёқларига тикилиб ўлтир. Аммо ҳеч ким сезмасин. Қудуқ сувидан сомон чиқадими — йўқми бил. Сомон чиқдимини, бу ёққа от қўй! Навкар бош устига дебди-да, дарвеш қиёфасида Самарқанд қалъаси томон от қўйибди. Амир Темур бўлса, даштдан сомон тўплатибди. Кейин сомонларни ғордаги қудуқ олдига келтириб, эртага жума деган кун унга тўкишни буюрибди. Навкарлар қирқ қоп сомонни қудуқ орқали ер ости дарёсига ағдаришибди.

Самарқанд қалъасига кириб олган дарвеш навкар кун чиқиш томондаги сомон бозоридаги қудуқ олдида ўлтириб олиб икки кўзини унга тикиб тураверибди. Ҳеч кимнинг идишига сомон чиқмаганини кўриб олдиниға «Амир Темур лақиллатибди», деб ўйлабди. Кейин бир

идишга сувга қўшилиб беш-олтита сомон чиқибди. Дарвеш навкар қараб турса кейин сувдан кўп сомон чиқаётган эмиш. Тезда отига миниб жўнаб қолибди. Темур қошига етиб келгач, бек ундан — Қани айт, нима кўрдинг, деб сўрабди. Шунда дарвеш навкар:

— Бек, айтганингдай қилиб, Самарқанд қалъасининг кун чиқиш томонидаги бозорнинг ўртасидаги қудуқ олдида пойлаб турдим. Аввалига сувдан ҳеч нима чиқмади. Тушга яқин эса аввалига битта-иккита, кейин тўп-тўп сомон чиқди. Амир кишилари келиб тоза қудуқ сувици булғабсизлар деб сомончиларни лаънатладилар, баъзиларини ўша ернинг ўзидаёқ дорга осдилар. Ғовға кўтарилгандан кўтарилаверди, мен эса буни ғанимат биллиб жуфтакни ростлаб қолдим, дебди. Амир Темур:

— Пирим тўғри айтган эканлар, шубҳага ўрин қолмади,— дебди-да, навкарларига ўзлари тиктирган пишиқ, пухта мешларни пуфлаб ичига ҳаво тўлдиртирибди. Бу иш бажарилгач, ўзи бош бўлиб, ғор ичидаги қудуқлардан ўртасидагисига тушишибди. Мешларни ушлаган ҳолда ер ости дарёсидан оқиб кетишибди. Ер ости дарёсининг тўлқинлари уларни оқизиб, қоронғулик қаърига олиб кириб кетибди. Оқиб бориб, бир ерга етганларида қаршиларидан оқ пахтадек нурли устун кўринибди. Амир Темур:— Эҳтиёт бўлинглар, бир-бирларингдан хабардор бўлиб туринглар. Манзилга яқинлашяпмиз,— дебди. Бир пайт ойни нури тушиб турган жойга борганда, бек:— Айтганимдай қудуқ деворларига қаттиқ ёпишинглар-да, менинг кетимдан бирин-кетин деворлар зинапояларидан тепага кўтарилаверинглар. Эҳтиёт бўлинглар, оқим суриб кетмасин,— дебди-да, ўзи қудуқ деворларига канадек ёпишибди. Кейин юқорига ой нури кўрсатган йўлдан кўтарилаверибди. Бошқалар унга эргашибди. Аввал Темурбек, кейин бирин-кетин навкарлар Самарқанд қалъасининг кун чиқар томонидаги бозорнинг қоқ ўртасидаги қудуқдан ташқарига чиқиб олишибди... Эрталаб жарчилар турли томонга от чоптириб Темурни Самарқанд қалъасининг амири, деб эълон қилибди. Шунда Амир Темур халойиқ олдида чиқиб, кўриниш берибди-да, ўз яқинларига қараб:

— Кўрдингларми, юз минг отлиқ аскар қила олмаган ишни бир тўғри тадбир билан амалга ошириш мумкин экан,— дебди...

Амир Темур сафардалигида бир қалъага дуч келибди. Кимдан сўрамасин қалъа нима деб аталишини, кимга қарашли эканлигини билолмабди. Қалъа унчалик катта эмас экан-у, аммо жуда мустаҳкам экан. Амир Темур дарвоза олдига бориб, уни очишларини буюрибди. Қалъа қанчалик мустаҳкам бўлса, ичкарисидаги йигитлару қизлар ундан ҳам бақувват, иродали, юрт деганда қурбон бўлишга доимо тайёр бўлган кишилар экан.

Дарвозани очишолмабди. Амир Темур яна очишни буюрибди. Унинг дўқ-пўписаларига ҳеч ким парво қилмабди, ўз ишлари билан банд бўлишаверибди. Охири Темурнинг тоқати тоқ бўлиб ғазаб отига минибди.

— Дарвозани бузиб кириб, шаҳарни кулини кўкка совуринглар,— деб буюрибди. Навкарлар қанчалик уринишмасин, барча ҳунарларини, ҳарбий ҳийла-найрангларини ишга солишмасин, қалъа деворини ағдара олмабдилар, дарвозани оча билмабдилар. Темурдай жаҳонгир нима қилишини билолмай ҳайрон бўлиб қолибди. Шу пайт кун ботиб, қоронғулик тушибди. Амир Темур қалъа деворлари остида тупашга буйруқ берибди. Кечаси билан Темур қалъани қандай қилиб олиш режасини тузиб чиқибди. Аммо, эртасига ҳам қалъани ололмабди. Темур қанчалик ғазабланмасин, навкарлар жон олиб, жон беришмасин улкан қоя устидаги бу қалъани бузиша олмабдилар. Амир Темур буни ўзи учун уят, ор билиб ўз навкарларидан бир қанчасини жазолабди. Бир пайт мўъжиза рўй берибди. Қалъа ичидаги хиёнат туфайли осонгина қўлга киритилибди. Темур қалъани ололмай уят-ордан навкарларини жазолаб турган бир пайтда қалъа ҳукмдори билан укаси ўртасида низо келиб чиқибди. Низо ҳар қандай ёмонликни келтириб чиқариши тайин. Аразлашиб қолган ака-укаларнинг бири ҳоким, бири навкар эди. Ука акасидан норози бўлиб, унга ёмонлик қилмоқни кўнглига тугиб: «Эй келгинди соҳибқирон, мен машриқ томондаги дарвозани тунда очиб қўяман. Аммо бир шартим бор, шуни бажаришинг лозим»,— деб хат ёзиб, уни ёйга боғлаб қалъадан ташқарига отибди. Хат Соҳибқиронга теккач унга жон кирибди. Тунда қалъа дарвозаси очилгач, Амир Темур осонлик билан ичкарига кирибди. Сўраб-суриштириб хиёнат қилган укани топибди ва «Ўз инисига хиё-

нат қилган кимса ўзгаларга вафо қилармиди» деб, уни ўлимга буюрибди.

* * *

Темурбек болалигида ўзини чиниқтириш учун кўп нарсаларда машқ қилар экан. Совунланган хомага чиқиш, томдан-томга сакраш, ариқ-зовурлардан ирғиш, девордан ошиш, теракка тез чиқиш ва бошқа «ҳунарларда» бора-бора кишилар ҳайратга тушиб ёқа ушларли даражага етибди. Айниқса отда кўп машқ қилар экан. Эгарга эпчиллик билан чиқиб, отнинг ўнг ёнидан осилиб қорни орқали ўтиб чап томонидан чиқиб яна эгарга миниш. Бунини «отда айланма машқ» дер экан. Чопиб кетаётган отга ўнг томондан сакраб мининини «Сакрама» деб атар экан. Қуюндай учиб кетаётган отнинг орқасидан чопиб бориб сакраб миниб олишини «Учирма» дер, от билан ёнма-ён бориб эгар қошига осилиб мининини «Ушлама миниш» деб атаркан. Оқбароқ лақабли оти ҳам бунга жуда ўрганган экан. Чунки Оқбароқни Темур жуда ёшлигидаёқ ўзига ўргатиб, ёт деса — ётадиган, тур деса — турадиган, чоп деса — чопадиган, тўхта деса — тўхтайдиган қилиб олган экан. Қўп-қўплардан бир кунини отининг ўнг ёнидан осилиб қорни орқали чап томонга ўтиб эгарга минаётганида айнил олиб қулаб тушибди. Тошлоқ жой бўлганидан Темурбекнинг ўнг оёғи тошга тушиб суяклари майдаланиб кетибди. Темурбек турар деса туролмабди, отига минай деса минолмабди. Шу пайт қизиқ воқеа рўй берибди. Окбароқ аста ерга ётиб, Темурга қараб ёнбош берибди. Гап нимадалигини англаган Темурбек оёғи қанчалик зирқираб оғриётган бўлишига қарамай оти томон сурилибди. Сурилиб-сурилиб бориб Окбароқнинг эгари қошидан ушлаб, ўзини эгарга олибди. Оти ўрнидан туриб қибла томонга қараб чопқиллаб кетибди. Бора-бора шундай чопибдики, қўш у ёқда турсини шамол-бўрон ҳам етолмабди. Темурбекнинг оёғи шунчалик оғрибдики, ҳушидан кетибди. Окбароқ бўлса Темурбек олдинга кетса бўйинини кўтариб тиклаб, ёнга кетса икки кийи билан қўлатмай, орқага қараб кетса думғазасини биллап туртиб қўлатмай узоқ чопибди... Эрталаб деганда Темурбеклар уйини олдига олиб келибди. Темурбек ҳеч нима бўлмагандай отдан тушиб уйига кирибди. Оти чопганда синган суяклари ўз ўрни-ўрнига тушган экану ўнг оёғиданги бир жойини ўз жойига тушмаган экан. Оқсоқланиб қо-

лиши шундан экан. От ё эшакдан йиқилиб у ер бу ери синган кишиларни йиқитган от ёки эшакка мииндриб чоптириб, синган суякларни жой-жойига солиш шундан қолган экан...

* * *

Амир Темур умрида мағлубиятни кўрмаган экан. Манаман деган душманларини ҳам енгар, йўлида тоғ-тошми, дарё-ю, кўлми, чўл-сахромни унга барибир экан. Сафарга отландими, ҳеч нарсадан қайтмас экан. Душманини қилч билангина эмас, ақл-идрок, фаҳм-фаросатни ишга солиб енгар экан.

Аммо соҳибқиронни бир ожиз томони бор экан. Ёш бола қийналса-қийналар, азобланса-азобланар экан. Ҳатто кулса-кулар, йиғласа-йиғлар экан. Сафарларидан бирида болаларни деб ўлиб кетишига оз қолган экан. Гап бундай бўлган экан.

Сон-саноқсиз қўшинни билан сафарга чиқиб бир жойга етганда, қандай қилиб душманини осон маҳв этиш йўлини ўйлабди. Қўшинини учга бўлиб ўнг қўл, чап қўл, ўрта қўл деб атабди-да, шаҳарга уч томондан ҳужум қилмоқчи бўлибди. Ўзи ўртада борадиган бўлибди. Икки қанотни икки ёққа юборибди. Бир пайт шаҳарга яқинлашганда кўча-кўйларда болалар тўп-тўп бўлиб ўйнаб юришган эмиш. Темурбекнинг келаётганини билган душман ўзини пистирмага олиб кўчаларга болаларни чиқарган экан. Темурбек отлардан тушиб болаларни тарқатиб юборишни буюрибди. Ўзи ҳам отидан тушиб иккита-учта чақалоқни кўтариб бир уйга кирган экан ёғийлар уни тутиб олишибди. Аввалига роса қийнашибди, кейин ўлимга ҳукм қилишибди. Уни яна болаларнинг ўзи сақлаб қолишибди, отхонага тўйнуқдан тушиб, уни қўлларини ечиб, қочиршибди. Аскарига етиб олиб отига миниб шаҳарга қайтадан кирибди. Амир Темур жанг қила-қила қўли баланд келибди-да, ўзини тутиб, уриб ўлимга ҳукм қилган кишилар олдига келибди.

Уларни туттириб жазосини бермоқчи бўлибди. Шу пайт уни қочириб юборган болалар келиб оталарига ёпишиб, йиғлаб юборишибди. Соҳибқирон нима қилишини билмабди. Боши қотиб қолибди. Сўнг болаларга қараб: Оталаринг мени тутиб олиб, урди, ҳақоратлади, осиб ўлдирмоқчи бўлишди. Сенлар эса мени ўлимдан сақлаб қолдингларинг. Энди мен уларга жазо беришдан ожизман. Яхшиси, жазони сенларнинг ўзларинг бering-

лар,— деб буюрибди. Қайси бола отасига қўл кўтаради. Болалар Темурбекни ўраб олиб:

— Бобо, сиз улуғ инсонсиз, ўлдирмай оталаримизни бўшатиб юборинг,— деб чуғурлашибди. Амир Темур болаларнинг илтижоларини инobatга олиб, бандиларни бўшатиб юборибди. Ҳукминни бекор қилибди.

* * *

Амир Темурнинг куч-қудрати, енгилмаслиги ҳақида ҳар киши ҳар хил гап-сўз қилар экан. Бировлар соҳибқироннинг куч-қуввати қиличи билан отида дейишса, бошқалари пири билан паҳлавонларида дер экан. Яна бировлар: жаҳонгирнинг куч-қудрати билаги, ақл-идрокида, шунинг учун у енгилмайди, дейишаркан. Ким нима деса десину, аммо Амир Темурдан баҳодирлиги ва енгилмаслигини сўраб била олмас экан. Кунлардан бир кун қаттиқ жангда душманни бир баҳайбат полвони яширинча писиб келиб, Амир Темурнинг орқасидан қилич солмоқчи бўлган экан, шу яқин орада турган душманининг бошқа бир сардори қўлидаги ёй билан уни нишонга олибди. Амир Темур ўзини ўлимдан сақлаб қолган сардорни ёнига чақириб:

— Сен мени нақд ўлимдан сақлаб қолдинг. Тила тилагингни, нимаики хоҳласанг, оласан,— дебди. Душман сардори:

— Мен ёғийларданман. Соҳибқирон, сизни жанг қилганингизни кўрдим. Ўлимдан, хавф-хатардан ҳеч чўчимасдан, мардонавор жанг қилдингиз. Бир ўзингиз тўда-тўда ёғийларга бас келиб, уларни енгиб чиқдингиз. Кишилар сизнинг куч-қудратингизни турли-туман инс-жинслар, дуолар, мўъжизавий, илоҳий кучларга йўймоқдалар. Менга шунинг сабабини айтиб берсангиз бўлгани. Ҳеч нарсангиз керак эмас,— дебди. Амир Темур уни ол, дебди, ёғий йигити олмабди, буни ол,— дебди, у олмабди. Зарбоф тўн, от, фил, зару гавҳар бераман, дебди, сардор олмай, ўз сўзида туриб олибди. Шунда Амир Темур:— Қайсар, жангар йигит экансан, менга ёқиб қолдинг. Енгилмаслигим, куч-қудратимга келсак, одамлар айтган сеҳрли кучлару қилич-отимда эмас, балки яратганимнинг марҳаматидадир. Менга Оллоҳ мададкор, ғамхўр, соябон. Жангу жадалга киришдан олдин Оллоҳдан сўрайман. Эй Оллоҳим, яратганим, ҳақу ҳақиқат курашига отландим, адолат тигини қўлимга олдим, ислом йўлида жангга ташландим, ўзинг қўл-

ла, мадад бер, мақсадга етказ, деб Оллоҳдан астойдил илтижо қиламан. Ҳамма нарсани кўрувчи, башорат қилувчи Оллоҳи карим ҳамма вақт ва ҳар бир жойда мададкор, қўллаб-қувватлайди. Учқур отим ҳам, ўткир шамширим ҳам, қолаверса пириму, азиз-авлиёлар, Оллоҳнинг иродаси билан менга ҳамроҳ бўладилар, ғолиблигимга кўмаклашадилар.

Бу гапдан ёғий ҳеч қандай сарпо олмай, Амир Темур хизматига кириб, умрбод унга содиқ навкар бўлиб хизмат қилибди...

СОҲИБҚИРОН САБОҚЛАРИ

Ўзбек оғзаки ижодида бир жанр бор. Бу — пандномалардир. Пандномалар кўпроқ ёзма адабиётда яратилган бўлиб, маънавий тарбия масалаларига тааллуқли чинакам инсонийлик йўлини ўргатади. Дарҳақиқат, пандномаларнинг аксарияти одоб-ахлоқ, таълим-тарбияга қаратилган. Панднома-ўғитларнинг бир нечта тури мавжуд. Биринчиси машҳур кишилар — тарихчилар, файласуфлар, адабиёт, санъат, маданият ҳамда юрт бошлиқларининг асарларида билдирилган панду насиҳатлари, йўл-йўриқлари ва васиятлари билан боғлиқ ўғитлардир. Иккинчиси, халқ асарлари — фольклорнинг катта-кичик жанрлари бағрида етилиб, кейинчалик мустақиллик касб этиб, эл орасида оғиздан оғизга «кўчиб» юрганлардир. Учинчиси, аслида машҳур кишилар тилидан айтилгану кейинчалик халққа ўтиб, муаллифи унутилиб, фольклорлашиб кетган, яъни вариантлашган ўғитлардир.

Кўпинча кишилар тилидан одоб-ахлоқ, таълим-тарбияга онд бебаҳо панду насиҳатларни эшитамиз. Жуда фойдали, керакли. Бамисоли одоб фанининг қаймоғи. Аммо, ўтмишда яшаб ўтган қайсидир арбоб, шоир ва ё олимнинг муаллифи тушиб қолган ҳикматли сўзларини халққа ўтиб кетганлигини англамаймиз. Дарҳақиқат, тарихимизнинг турли даврларида турли элу элатларга мансуб буюк зотлар томонидан айтилиб кетилган энг доно пандномалар, ақлу донишмандликдан иборат ўғитларнинг кўпчилиги фольклорлашгандир.

Ҳақиқатан ҳам панду ўғитлар мазмунига сиқик ҳолда сингдирилган фавқуллодда гўзал фикр-мулоҳазалар, ҳаётий-фалсафий қайдлар, катта ва бой тажриба хулосалари — ҳар қандай кишини ўйлантиради, мулоҳаза қилиб кўришга чорлайди, баҳслашув, тортишувга ундайди. Чунки, ўғитномалар ҳар бир инсонда тафаккур бобида фикр уйғотади, мушоҳадалашга даъват этади. Биз буюк зотлар томонидан айтилиб, улар асарлари қатламларида сақланиб қолган, айни чоқда халқ оғзига кўчиб авлоддан авлодга ўтган панднома, ўғитномалар-

ни мустақил фалсафий-адабий жанр деб айтишдан чўчимаслигимиз керак.

Афсус-надоматлар билан шунини айтиш керакки, шу кунга қадар ота-боболаримизнинг тафаккур ҳамда ибратли ва бой тажрибалари лўнда шаклда баён этилган, ҳаётий донишмандликларининг ўзига хос қомусига айланган ҳикматли сўзлари, афористик мулоҳазалари айрим китобларга жамлаб чоп этилишига қарамасдан, буюк соҳибқирон Амир Темурнинг панд-ўғитлари, бошқача ибора билан айтилганда, сабоқлари яқин-яқингача бир жойга жамланмаган эди...

Машҳур тарихчи олим, академик Бўрибой Аҳмедов бу ишга илк бор қўл уриб, «Амир Темур ўғитлари» мажмуасини чоп эттирди. Китоб тез орада эл оғзига тушди. Фавқулодда тезкорлик билан қўлдан қўлга ўтиб тарқалди. Китобхонлар томонидан ўзининг ижобий баҳосини олди. Бу — табиий ҳол эди. Чунки, буюк соҳибқироннинг салкам беш асрдан буён барчани ҳаяжонга солиб келаётган шахси, инсон, ҳаёт, давлат борасида билдирган фикр-мулоҳазалари авлодларнинг ахлоқини, руҳий-маърифий камолоти борасидаги доно ўғитлари, даъватлари-ю панд насиҳатларини англаш қизиқарли ва мароқлидир.

Дарҳақиқат, Амир Темур ўғитлари, панд-насиҳатлари, ҳикматли сўзлари бир сўз билан айтганда, пандномалари ҳозирги ёшларни миллий руҳда тарбиялашда муҳим ўрин тутadi. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, улуғ бобомиз жуда чуқур, мазмуни, ҳар жумласи жаҳоний аҳамият касб этувчи пандномалари билан майдонга чиқди ва бутун умри давомида ана шу даъватга содиқ қолди, барча фуқаросини унга амал қилишга ундади. Мана ўша машҳур даъват: «Биз ким мулки Турон, амири Туркистонмиз. Биз ким — миллатларнинг энг қадими ва энг улуғи туркнинг бош бўғинимиз». Соҳибқирон ўз юрти, ўз миллати, элатини ана шундай таърифлаган ҳолда ҳамма вақт унга содиқ бўлиш, ана шу энг қадим ва энг улуғ — «бош бўғин»га муносиб фарзанд — ўғил-қиз бўлишни таъкидлайди.

Соҳибқирон қанчалик оламшумул шон-шухратга эришган бўлмасин, барибир вақт топиб фарзандлари тарбиясига алоҳида эътибор қилган. Қаттиққўл, керак пайтда юмшоқ кўнгил, талабчан султон айни чоқда меҳрибон ота сифатида ёшларда даставвал инсоний хислат-фазилатларини қарор топтиришга эътиборни кучайтир-

ган. Айтмоқчимизки, соҳибқирон тарбияда ҳаётнинг бирон-бир соҳасини назар-эътибордан четда қолдирмаганлар. Давлатни адолат ила бошқариш, фарзандлар тарбияси, кишилар одоб-ахлоқи, жангу жадал дарслари, қисқаси ақлий, жисмоний етуклик ҳамма-ҳаммаси бағоят теранлик билан инobatга олинган.

Масаланинг кишини ҳайратга соладиган томони яна шундаки, Амир Темур тарбиянинг барча муаммоларини ақли расолик, бағоят донишмандлик билан ҳал қилишга ҳаракат этган. Бунинг учун соҳибқироннинг тарбия бобидаги саъй-ҳаракатлари, амалда қўллаган йўл-йўриқларга назар ташлаш, бу борадаги панд-ўғитларини кўздан кечиришнинг ўзи кифоя. Панд-ўғитларнинг учдан икки қисми фарзандларга қаратилганидан шуни ҳам англаб олиш мумкинки, соҳибқирон нафақат эл-юрт қайғуси, тақдири ва келажаги билан, балки, келгуси авлоднинг ахлоқий, маърифий ва жисмоний тарбияси билан ҳам жуда қизиққан ва шу ишга кўп вақт ажратган. Амир Темурнинг ёшлар тарбияси борасидаги қарашлари, амалий фаолияти шарқ одобномаси, пандномаси ва ўғитномасининг энг заррин саҳифаларидандир, десак муболаға қилмаган бўламиз.

Муҳтарам китобхон! Энди Амир Темур панд-ўғитларининг сараланган бир қисмини ҳукмингизга ҳавола қиламиз. Соҳибқирон бобомиз дунёқараши, ақл-заковати ва донишмандлиги билан йўғрилган, фикр-ўйларидан нурланиб турган бу панд-ўғитлар Сизда қизиқиш уйғотмай қолмайди, албатта.

* * *

Худо битта, унинг шериги йўқдир. Шундай бўлгач, Аллоҳ таолонинг муқаддас мулки — ер юзига эгалик қиладиган (кадхудо) киши ҳам битта бўлиши керак.

* * *

Агар ерда ва кўкда икки худо бўлса, жаҳоннинг иши бузилур.

* * *

Кимки менга келиб қўшилса улуғланади, кимки мен билан курашмоқчи бўлса йиқилади.

* * *

Жангда енгиш-енгилиш иши тақдир пардаси остида яширин.

* * *

Адолат ва инсоф билан тангрининг яратган бандаларини ўзимдан рози қилдим. Гуноҳкорга ҳам, бегуноҳга ҳам раҳм қилиб, ҳаққоният юзасидан ҳукм чиқардим. Хайр-эҳсон ишларим билан одамлар кўнглидан жой олдим.

* * *

Золимлардан мазлумлар ҳаққини олдим. Золимлар етказган ашёвий ва жисмоний зарарларини исботлаганимдан кейин, уларни шариатга мувофиқ одамлар ўртасида муҳокама қилдим ва бир гуноҳкорнинг ўрнига бошқасига жабр-зулм ўтказмадим.

* * *

Менга ёмонлик қилиб, бошим узра шамшир кўтариб, ишимга кўп зиён етказганларни ҳам, илтижо билан тавба-тазарру қилиб келгач, ҳурматлаб ёмон қилмишларини хотирамдан ўчирдим. Мартабаларини оширдим. Улар билан муомалада шундай йўл тутдимки, агар хотираларида менга нисбатан шубҳаю қўрқув бўлса, унут бўларди.

* * *

Шижоатли кишиларни дўст тут, чунки Тангри таоло жасур кишиларни ардоқлайди.

* * *

Уламо билан суҳбатда бўл ва пок ниятли, тоза қалбли кишиларга талпин. Буларнинг ҳикматларидан улуш тиланиб, муборак нафаслари билан дуо-фотиҳа беришларини илтимос қил.

* * *

Азму жазм билан иш тутдим. Бирон ишни қилишга қасд қилган бўлсам бутун зеҳним, вужудим билан боғланиб, битирмагунимча ундан қўлимни тортмадим.

* * *

Ҳеч кимга ғазаб билан қаттиқ муомала қилмадим ва ҳеч бир ишда танглик қилмадим, токи Тангри таолонинг ғазабига дучор бўлмайин ва ишимни бузиб, ҳолимни танг айламасин деб.

* * *

Ҳозирги дамгача ўтган султонларнинг қонунилари ва туриш-турмушларини донолардан сўраб суриштирдим. Ҳар қайсиларининг йўл-йўриқлари, туриш-турмушлари, қилиш-қилмишлари, айтган гапларини хотирамда сақладим ва хуш ахлоқлари, маъқул сифатларидан намуна олиб, унга амал қилдим. Давлатларининг таназзулга учраши сабабларини суриштирдим ва давлату салтанат заволига сабаб бўлувчи ишлардан сақландим. Наслни бузувчи, оғарчилик ва вабо касали келтирувчи зулм ва бузуқчиликдан сақланишни ўзимга лозим билдим.

* * *

Раият аҳволидан огоҳ бўлдим, улуғларини оға қаторида, кичикларини фарзанд ўрнида кўрдим.

* * *

Ҳар бир ўлка ва шаҳар аҳолисининг ашроф-улуғлари ва бузурглари билан ошна тутиндим. Уларнинг мижозларига, табиатига тўғри келган, ўзлари тилаган одамларини уларга ҳоким қилиб тайинладим.

* * *

Ҳокимлар, сипоҳ ва раиятдан қайси бирининг халққа жабр-зулм етказганини эшитсам, уларга нисбатан дарҳол адолату инсоф юзасидан чора кўрдим.

* * *

Яхшиларга яхшилик қилдим, ёмонларни эса ўз ёмонликларига топширдим. Қим менга дўстлик қилган бўлса, дўстлиги қадрини унутмадим ва унга мурувват, эҳсон, иззату икром кўрсатдим.

* * *

Фарзандлар, қариндошлар, ошна-оғайни, қўшнилар ва мен билан бир вақтлар дўстлик қилган барча одамларини давлату неъмат мартабасига эришганимда унутмадим, ҳақларини адо этдим.

* * *

Дўст-душманлигига қарамай, ҳар жойда сипоҳийларини ҳурмат қилдим, чунки улар боқий мато бўлган жонларини фоний дунё моли учун сотадилар. Ўзларини

маърака-майдон, ҳалокатга отиб, жонларини қурбон қиладилар. Агар ғаним сипоҳидан бирор одам ўз валинеъматига сидқидилдан хизмат қилиб уруш кунларида менга қарши қилич кўтарган бўлса ҳам, ундай одамга нисбатан лутф-марҳаматлар кўрсатдим, қошимга паноҳ истаб келганда, уни қадрлаб, ҳақиқат билан хизмат қилишига ишондим.

* * *

Қайси бир сипоҳий туз ҳақи ва вафодорликни унутиб, хизмат вақтида ўз соҳибидан юз ўгириб, менинг олдимга келган бўлса, ундай одамни ўзимга энг ёмон душман деб билдим.

* * *

Мен ўз салтанатимни дини ислом ва тузук асосида мустаҳкамладим. Салтанатни бошқаришда учраган ҳар қандай воқеа ва ишни тузук асосида бажардим.

* * *

Ҳар бир шаҳарда масжидлар, мадрасалар, хонақолар қуришни, мусофир йўловчилар учун йўл устига работлар бино қилишни, дарёлар устига кўприклар қуришни буюрдим.

* * *

Мусулмонларга диний масалалардан таълим бериб шарият ақидалари ва ислом дини илмлари: тафсири, ҳадиси фикҳдан дарс берсинлар деб ҳар бир шаҳарга олимлар ва мударислар тайин қилдим.

* * *

Кимки Муҳаммад динини қўллаб-қувватласа, Сен ҳам уни қўллагил, кимки, Муҳаммад динини хор қилса, Сен ҳам уни хор тутгил.

* * *

Салтанатим қонун-қондаларини ислом дини ва кишиларнинг энг хайрлиси (ҳазрати Муҳаммад)нинг шариатга боғлаб, иззату ҳурматлаш вожиб бўлган онҳазратнинг авлоди ва саҳобаларига муҳаббат билдирган ҳолда уларни мустаҳкамладим. Салтанатим мартабасини қонун-қондалар асосида шундай сақладимки, салта-

натим ишларига аралашиб, зиён етказишга ҳеч бир кимсанинг қурби етмасди.

* * *

Дўст-душмандан кимки менга илтижо қилиб келгудек бўлса, дўстларга шундай муомала қилдимки, дўстлиги янада ортди, душманларга эса шундай муносабатда бўлдимки, уларнинг душманлиги дўстликка айланди.

* * *

Менда бирон кимсанинг ҳақи бўлса, ҳақини, ҳеч вақт унутмадим. Бирон кимса билан танишган бўлсам, уни ҳеч вақт назаримдан қолдирмадим.

* * *

Очиқ юзлилик, раҳм-шафқат билан халқни ўзимга ром қилдим. Адолат билан иш юритиб, жабр-зулмдан узоқроқ бўлишга интилдим.

Менга илтижо қилиб келган бадкирдор одамлар, хоҳ менга яхшилик қилган бўлсинлар, хоҳ ёмонлик, салтанат тахтига ўтирганимдан кейин уларни хайр-эҳсонларим билан хижолатга қўйдим. Менга қилган ёмонликларини қилмагандек кўриб, уларни ёмон қилмишлари дафтари устига афв қаламини тортдим.

* * *

Ҳеч кимдан ўч олиш пайида бўлмадим. Тузимни тотиб, менга ёмонлик қилганларни парвардигори оламга топширдим. Софдил кишилар саййидлар, олимлар ва фозилларга даргоҳим доим очиқ эди. Нафси ёмон ҳимматсизларни, кўнгли бузуқ қўрқоқларни мажлисимдан қувиб юбордим.

* * *

Ҳар кимнинг қадр-қимматини, тутган мавқеини ва ҳар нарсанинг ўлчовини белгилаб олишинг ва шунга мувофиқ иш юритишинг керак.

* * *

Қимнинг ақли ва шижоатини синов тарозусида тортиб кўриб, бошқаларникидан ортиқроқ кўрсам уни тарбия қилиб, амирлик даражасига кўтарар эдим. Сўнгра кўрсатган хизматига яраша мартабасини янада оширар эдим.

* * *

Ҳар мамлакат ва диёр саёҳатчиларни мусофирларининг бошини силадимки, турли мамлакатлардан менга хабар келтириб турдилар. Ҳар бир мамлакатга ва диёрга савдогарлар ва карвонбошилар тайинладимки, улар ўшал мамлакатларда яшовчи кишиларнинг ҳол-аҳволи, туриш-турмушлари ҳақида менга хабар олиб келсинлар. Ҳар бир мамлакат ҳукмдорининг ўз раиятига қандай муносабатда эканлигини аниқласинлар.

* * *

Узоқ-яқиндан бирон киши келиб, менинг мажлисимга кирар экан, қайси тоифадан бўлса ҳам, давлатим дастурхонини неъматидан уни қуруқ қайтармасинлар.

* * *

Сармояси қўлидан кетиб қолган савдогарга ўз сармоясини қайтадан тиклаб олиши учун хазинадан етарли миқдорда олтин берилсин. Деҳқонлар ва раиятдан қайси бирининг деҳқончилик қилишга қурби етмай қолган бўлса, унга экин-текин учун зарур уруғ ва асбоб тайёрлаб берилсин. Агар фуқародан бирининг уй-иморати бузилиб, тузатишга қурби етмаса, керакли ускуналарини етказиб бериб, унга ёрдам берилсин.

* * *

Ҳар қандай одам менинг адолат девонимдан паноҳ топган экан, гуноҳи бўлса, у ҳолда гуноҳига яраша жазоласинлар.

* * *

Гарчи яхши сўзни ҳаммадан эшитиш зарур бўлса ҳам, лекин сўзда, ишда бошқалар салтанат ишларида подшоҳга шерик ёхуд устун бўлмасликлари шарт.

* * *

Султон ҳар нарсада адолатпеша бўлсин, қошида инсофли, адолатли вазирлар сақласин, токи подшоҳ зулм қилгудек бўлса, одил вазир унинг чорасини топсин. Агарда вазир золим бўлса, кўп вақт ўтмай салтанат уйи қулайди.

* * *

Подшоҳ ҳар ишда ўзи ҳукм чиқарсин, токи ҳеч ким унинг ҳукмига аралашиб, ўзгартира олмасин.

* * *

Подшоҳ ҳар ишда қарорида қатъий бўлсин, яъни ҳар қандай ишни қилишга қасд қилар экан, то битирмагунича ундан қўл тортмасин.

* * *

Подшоҳ ҳукми жорий этилиши даркор. Бирон кимса гарчи ҳукмини зарарли деб билган бўлса ҳам, унга монелик қилолмасин.

* * *

Подшолик ишларини тамоман бошқага топшириб, эркин унга бериб қўймасинким, дунё-хиёнатчи хотин сингари, унинг хуштори кўпдир. Агар шундай қилар экан, ўзганинг нафси тез орада подшоҳ бўлишни тилаб, салтанат тахтини ўзи эгаллашга киришади.

* * *

Подшо салтанат ишларида ҳар кимнинг сўзини эшитсин, ҳар кимдан фикр олсин. Қайси бири фойдалироқ бўлса, уни кўнгил хазинасида сақлаб, вақтида ишлатсин.

* * *

Вазирлар, амирлар бирон кимса ҳақида яхши-ёмон сўз қилар эканлар (подшо) эшитсин. Лекин уни амалга оширишда бутун ҳақиқат аён бўлмагунча шошмай, мулоҳаза билан иш тутсин.

* * *

Подшо мажлис аҳлидан огоҳ ва ҳушёр бўлсинким, улар кўпинча айб ахтариб, уни ташқарига ташийдилар. Подшоҳнинг сўзидан, ишидан вазирларга, амирларга хабар бериб турадилар.

* * *

Қайси ҳоким ҳукмининг таъсири чўп ва калтаклаш таъсиридан камроқ бўлса, ундай ҳоким ҳукумат юргизишга яроқсиздир.

* * *

Агар ўғилларимдан қайси бирови салтанат мартабасига даъвогарлик қилиб бош кўтарар экан, уни уриб-сўкиб, ўлдиришга ёки мучасидан бирон жойини камай-тиришга ҳеч ким журъат қилмасин, лекин уни кўз тагида сақласинларки, токи ўз даъвосидан қайтсин ва тангри таолонинг мулкида фасод чиқмасин.

* * *

Давлат ичида талай олчоқ, ёмон одамлар бордирки, давлат душманларини яхшилаб, унинг жон фидоларини турли макр-ҳийлалар билан хароб қиладилар. Буларнинг мақсадлари салтанат қўрғонига раҳна солишдир.

* * *

Фаразгўй, бузуқи ва ҳасадгўй одамларнинг вазирлар ҳақидаги уйдирмаларини эшитмасинлар, чунки бу табақадаги кишиларнинг душмани кўп бўлади, негаки олам аҳлининг барчаси дунёталабдир. Агар вазирлар бундай одамларнинг кўнглига қарасалар, давлатга хиёнат қилган бўлурлар, қарамасалар, улар вазирларга душманлик қилурлар.

* * *

Агар доруғалар ва ҳакамлар халққа зулм қилиб, уларни хароб қилган бўлсалар, қилган ишларига лойиқ жазо берилсин. Агар бирор кимсанинг гуноҳи исботлангандан сўнг ундан жарима олсалар, бошқа яна дарра билан урмасинлар. Агар уруш билан жазоласалар, ундан жарима олмасинлар.

* * *

Кимки бировнинг молини зўрлик билан тортиб олса, мазлумнинг молини золимдан қайтариб олиб, эгасига топширсинлар. Агар кимда-ким тиш синдирса, кўзни кўр қилса, қулоқ ва бурун кесса, шароб ичса, зино ишлар қилса, девондаги шарнат қозисн ёки аҳдос қозисига олиб бориб топширсинлар.

* * *

Яхшини — ёмон кунда сина.

* * *

Вазирлар ушбу тўрт сифатга эга бўлган кишилардан бўлишлари лозим; биринчиси — асиллик, тоза наслилик; иккинчиси — ақл-фаросатлилиқ, учинчиси — сипоҳу ранят аҳволдан хабардорлик; уларга нисбатан хушмуомалада бўлишлиқ; тўртинчиси — сабр-чидамлилиқ ва тинчликсеварлик, кимки, шу тўрт сифатга эга бўлса, ундай одамни вазирлик мартабасига лойиқ киши деб билсинлар. Уни вазир ёки маслаҳатчи этиб тайинласинлар. Бундай вазирга тўрт имтиёз: ишонч, эътибор, ихтиёр ва иқтидор берилсин. Қамолотга эришган вазир улким, давлат муаммоларини тартибга келтириб, мулкий ва молиявий ишларни тўғрилиқ билан, асли-насли тозалигини кўрсатиб, ажойиб тарзда бажаради.

* * *

Қайси вазир ғийбат гапларни айтса, уйдирма гапларга қулоқ солса, жабр-зулм қилса, ўзига ёқмаган кишиларни йўқотиш пайига тушса, уни вазирликдан тушириш лозим. Наслию зоти ёмон, ҳасадчи, кина-кек сақловчи, қора кўнгилли кишиларга зинҳор вазирлик лавозимини берилмасин. Бузуқи, қора кўнгилли, зоти паст вазирлик қилса, давлату салтанат тез орада қулайди.

* * *

Рухсат этувчи ва таъқиқловчи буйруқларида вазирнинг асиллиги ва тоза наслиги кўриниб туради. Душманлик ва жабр-зулм қилмайди. Хоҳ сипоҳдан, хоҳ ранятдан бўлсин, ҳар кимнинг номини яхши сўзлар билан тилга олади. Бировдан ёмонлик ахтармайди, айтсалар эшитмайди. Агар бировдан ёмонлик кўрган бўлса, унга нисбатан шундай муомала қиладики, у шахс охири ёмонлигидан қайтади. Ўзига ёмонлик қилган одамга нисбатан шундай яхшилиқ қиладики, у олдига бош эгиб келади.

* * *

Асли тоза, насли пок, улуғ зотлардан бўлган, яхши равишли кишилардан топиб, вазир қилинлар. Чунки асли тоза киши хатоликка йўл қўймайди, бадасл эса вафо қилмайди.

* * *

Доно вазир шулдирки, ўз ўрнига қараб, гоҳ қаттиққўллик, гоҳида эса мулойимлик билан иш юритади. Бундай вазир ортиқча қаттиққўллик ҳам қилмайди, кўп мулойимлик билан юмшаб ҳам кетмайди. Агар кўп мулойимлик қилса, дунёталаб, таъмагир одамлар уни ютиб юборадилар. Агар ортиқча қаттиқлик ишлатса, ундан қочадилар ва унга бошқа мурожаат қилмайдилар. Демак, доно вазир шулдирки, салтанат корхонасининг ишларини энг тўғри чораю тадбирлар қўллаб, яхши англаган ҳолда, амалга ошириб, давлатни тартиб-интизомга келтиради.

* * *

Давлату салтанат уч нарса билан: мулк, хазина ва лашкар билан тикдир. Доно вазир ҳар учаласини тадбиркорлик билан яхши аҳволда, саранжом тутати.

* * *

Ақлли, билимдон ва ҳушёр вазир шундай бўлурки, бир тўғри тадбир қўллаб, ғаним қўшинини пароканда қилиб юбора олади. Бундай вазир валинеъматининг соқчиси бўлиб, подшосининг бошига тушган муҳим ва мушкул ишларни тадбиркорлик билан ва узоқни кўра билиши билан осонлаштиради. Агар салтанат ишларида жумбоқ учраса, ақлу фаросатини ишлатиб, уни ечиб юборади.

* * *

Агар подшоҳ золим бўлиб, вазир одил бўлса, подшоҳнинг жабр-зулмини (тўхтатиш) чора-тадбирини кўради. Лекин вазир золим бўлса, салтанат ишлари тез муддатда парокандаликка учрайди.

* * *

Қилич чопишда ўзини кўрсатган баҳодирларни биринчи мартаба бўлса — ўнбоши, иккинчи мартаба ботирлик қилса — юзбоши, учинчи мартабасида эса мингбоши қилиб тайинласинлар.

* * *

Ҳеч бир сипоҳийнинг хизмати назардан четда қолмасин, чунки улар давлат хизматида бўлиб, боқий ҳаётла-

рини фоний дунё нақди учун аямаганликларининг ўзигина, ҳам инъомга ва моддий таъминотда бўлишга ҳақли ва лойиқдир. Уни инъомидан маҳрум қилиб, хизматларини кўрсатмасалар инсофсизлик қилган бўлурлар.

* * *

Ёши улуғ, кекса сипоҳийларни ҳурматлаб, азиз тутсинлар. Улардан фойдали маслаҳатлар олсинлар, чунки улар айтадиган гаплар ўз тажрибаларида кўриб, билганларидир. Уларини салтанат корхонасининг устунлари деб билсинлар. Улардан кейин ўғилларини ўринларига ўтказсинлар.

* * *

Ғаним томонидан бизнинг қўлимизга ҳар қандай сипоҳий асир бўлиб тушса, уни ўлдирмасинлар. Унга ихтиёр берилсин. Агар навкарликни қабул қилса, навкар қилсинлар: йўқ эса уни озод этсинлар.

* * *

Ғаним сипоҳийларидан қайси бири ўз давлатининг тузини оқлаб, бизга қарши қилич чопса, сўнгра ихтиёрий равишда ёки мажбур бўлиб паноҳимизга келса, бундай аскарга ишониб, уни азиз тутсинлар. Чунки у ўз соҳибига вафодорлик қилиб, еган туз-намаги ҳақини сақлаган.

* * *

Қайси навкар бегига ихлос қўймай, кўнглида гинакудурат сақласа, ихлоссизлик ва адовати туфайли бахтсизликка дучор бўлади. Лекин ўз бегига ихлос қўйган навкарнинг бойлигу давлати ва ноз-неъматлари кундан-кунга ортиб боради.

* * *

Қайси навкарнинг ҳиммати емак-ичмак, яхши кийинмаккагина боғланад экан, албатта, иш вақтида сусткашлик қилади. Қайси навкар ўз хизмати, ҳақ бурчинини унутиб, иш вақтида (меҳнатдан) юз ўғирар экан, ундай навкардан юз ўғирмоқ керак.

* * *

Ҳақиқий подшоларга лозимдирки, қайси навкарни ўзлари улуғлаб кўтарган бўлсалар, тезда уни хорлаб

тубан қилмасинлар. Ўзлари кўтарган кишиларни ташламасинлар. Қимники билган ва таниган бўлсалар, уни унутмасинлар. Агар, аҳён-аҳёнда унинг иззат-нафсига тегиб хўрлаган бўлсалар, эвазига илгаригидан икки баробар ортиқ иззатини оширсинлар.

* * *

Қайси бир навкар ўз ихтиёри биланми ёки ихтиёрсизми бегидан ажраб кетган бўлса-ю, кейинроқ яна қайтиб келса, уни ҳурматласинлар, чунки у ажралиб кетганидан пушаймон бўлгани учун ҳам қайтиб келган.

* * *

Ғаним томонидан бўлган навкар бизга қарши қилич кўтарган бўлса, ўз юртининг туз ҳақини ҳалоллаган бўлади.

* * *

Менга ҳасад қилиб, ўлдиришга қасд қилган кишиларга шунчалик совға-инъомлар бериб, муруввату эҳсон кўрсатдимки, бу яхшиликларни кўриб, ҳижолат терига ғарқ бўлдилар. Ҳамиша менинг розилигимни олиб иш тутган дўстларим олдимга паноҳ тилаб келганларида, уларни ўзимнинг бахту давлатимга шерик билиб, ҳеч қачон улардан мол-мулк ва тирикчилик ашёларини аямадим.

* * *

Содиқ ва вафодор дўстим улким, ўз дўстидан ранжимайди, дўстининг душманини ўз душмани деб билади. Агар керак бўлса, дўсти учун жонини ҳам аямайди.

* * *

Ақлли душман жоҳилу нодон дўстдан яхшироқ.

* * *

Агар душманинг бош уриб паноҳингга келса, раҳм қилиб яхшилик ва мурувват кўрсат.

* * *

Душман сендан мурувват ва хайр-эҳсон кўрсаю яна қайтадан душманлик йўлини тутса, уни парвардигорнинг ҳукмига топшир.

* * *

Чини дўст улдирки, дўстидан ҳеч қачон ранжимаёйди, агар ранжиса ҳам, узрини қабул қилади.

* * *

Юмшоқлик қилишга тўғри келса, мулойимлик қилдим; қаттиққўллик ишлатиш вақти етса, қатъий чоралар кўрдим. Шошмаслик керак ерда шошилмадим, шошиларли ишларни кечиктирмадим. Қайси ишни чораю тадбир билан битиришнинг иложи бўлса, унда қилич ишлатмадим.

* * *

Зинодан туғилган киши ўзига яхшилик қилган одамга ёмонлик қилмагунча дунёдан кетмайди.

* * *

Қайси мамлакатни забт этган ёки қўшиб олган бўлсам, ўша ернинг обрў-эътиборлик кишиларини азиз тутдим, саййидлари, уламолари, фузало ва машойихига таъзим бажо келтирдим ва ҳурматладим, уларга суюрғол, вазифалар бериб, маошларини белгиладим; ўша вилоятнинг улуғларини оға-иниларимдек, ёшлари ва болаларини бўлса, ўз фарзандларимдек кўрдим.

* * *

Ҳар мамлакатда адолат эшигини очдим, зулму ситам йўлини тўсдим.

* * *

Сипоҳийлардан бирон киши раиятнинг хонадонига зўрлик билан келиб тушмасин, раиятнинг от-уловларини тартиб олмасин.

* * *

Буюрдимки, ҳар мамлакатнинг гадоларига вазифа юклаб, иш берсинлар, токи шу йўл билан гадолик расми йўқотилсин.

* * *

Авлиёлар, дин пешволарининг мазорлари ва мақбараларига вақфдан маблағ ажратсинлар. У ерларни гилам, таом ва чироқ билан таъминласинлар.

* * *

Кимки бирон саҳрони обод қилса, ёки кориз қурса ё бирон боғ кўкартирса, ёхуд бирон хароб бўлиб ётган ерни обод қилса, биринчи йили ундан ҳеч нарса олмасинлар, учинчи йили эса олиқ-солиқ, қонун-қоидага мувофиқ хирож йиғилсин.

* * *

Хароб бўлиб ётган ерлар эгасиз бўлса, холиса тарафидан обод қилинсин. Агар эгаси бўлса-ю, лекин обод қилишга қурбн етмаса, унга турли асбоблар ва керакли нарсалар берсинлар, токи ўз ерини обод қилиб олсин.

* * *

Хароб бўлиб ётган ерларда коризлар қурсинлар, бузилган кўприкларни тузатсинлар, ариқлар ва дарёлар устига (янги) кўприклар қурсинлар, йўл устида ҳар манзилгоҳга работлар қурсинлар. Йўлларга кузатувчи ва соқчилар қўйсинлар, ҳар бир работга бир неча одамни жойлаштирсинларки, йўлларни кузатиш ва сақлаш ишлари шуларга тегишли бўлсин. Йўловчилар молларини ғафлат босиб, ўғирлатиб қўймасликларининг вазифаси ҳам ўшаларнинг зиммасида бўлсин.

* * *

Катта-кичик ҳар бир шаҳар, ҳар бир қишлоқда масжид, мадраса ва хонақоҳлар бино қилсинлар. Фақиру мискинларга лангархона солсинлар, касаллар учун шифохона қурдирсинлар ва уларда ишлаш учун табиблар тайинласинлар. Ҳар бир шаҳарда дорул иморат ва дорул адолат қурсинлар. Раияту зироатни қўриқловчи курчилар (ҳам) тайинласинлар.

* * *

Улганларнинг молларини ўз ворисларига етказсинлар. Агар вориси йўқ бўлса, уни хайрли ишларга сарф қилсинлар ёки Маккайи муаззамага юборсинлар.

* * *

Чораси бўлмаган ишга киришма, чунки ундан қутилиб бўлмайди.

* * *

Куч — адолатдадир.

* * *

Бир кунлик адолат — юз кунлик тоат-ибодатдан афзал.

* * *

Бирини кўриб фикр қил, бирини кўриб шукур.

* * *

Филнинг думи бўлгунча, чумолнинг боши бўл.

* * *

Ишон — аммо шубҳа қил.

* * *

Агар мамлакат ҳокимсиз қолса унга халал етади, ҳол-аҳволида фаҳш юз кўрсатади, халқи бахтсизлик қаҳри ва душманининг хиёнаткорлиги туфайли тамом қирилиб кетади.

* * *

Бошсиз мамлакат жонсиз танга ўхшайди. Бежон танининг аҳволи вайроналикка яқиндир.

* * *

Адлу эҳсон билан жаҳон гулшани обод бўлади.

* * *

Лочиннинг учарга мадори келмаса, чумчуққа масхара.

* * *

Бахту саодат ва молу мулк эшикларининг менга очилиши, фатҳ қилинган дунё келинчакларининг менга кулиб боқиши фақатгина Сеистон ўқлари сабабидан бўлди. Уша вақтдан, яъни душман ўқлари мени мажруҳ этганларидан бери то шу кунларга қадар мен фақат равнақ топшида давом этаман.

* * *

Шер йиғитни номус ўлдирар.

* * *

Бир кун келадики, золим ўз бармоқларини тишлайди.

* * *

Курашиб эришилмаган ғалаба ғалаба эмас.

* * *

Давлат — лашкарлару фуқароларнинг садоқати ва фидойилиги-ла қудратлидир.

* * *

Ёзилган нарсав авлодлар хотирасида қилинган ишдан ҳам узоқроқ яшайди.

* * *

Қудратимизга шак-шубҳангиз бўлса, биз қурдирган биноларга боқинг.

* * *

Улкан мерос доимо улкан муҳолифлик туғдиради.

* * *

Ажал — қўрқоқларга баҳона.

* * *

Адоват эмас — адолат енгади.

* * *

Аввал йўлдош — кейин йўл.

* * *

Бел ушлашганда отангнинг аяма.

* * *

Беткай кетар, бел қолар,
Беклар кетар, эл қолар.

* * *

Билаги зўр — бирни йиқар, билими зўр — мингни.

* * *

Бир калима ширин сўз қилишни қинга киритар.

* * *

Бўридан қўрққан ўрмонга кирмайди.

* * *

Вақт ўтгандан кейин қиличингни тошга чоп.

* * *

Ваҳима — душманнинг йўлдоши.

* * *

Душманнинг кулгани — сирингни билгани.

* * *

Душмандан қўрқма, мунофиқдан қўрқ.

* * *

Дўстлик — синовда чиниқади.

* * *

Емсиз от довон ошолмайди.

* * *

Мерган овда билинар, ботир — ёвда.

* * *

Номуссиз хиёнатдан, номусли ўлим яхши.

* * *

Олтмишга кирган отадан ош сўрама.

* * *

От минган отасини унутади.

* * *

Ота бўлмаган, ота қадрини билмас.

* * *

Оқ бўлсанг — онт ичма.

* * *

Оғзингга қон тўлса ҳам,
Душман олдида тупурма.

* * *

Қилич ўткир бўлса-да, ўз сопини кесмагай.

* * *

Сайёдда макр бўлмаса, домига ов илинмас.

* * *

Сўзлагувчи гар нодон эрур, тинглагувчи доно ўлсин.

* * *

Тил — қиличдан ўткир.

* * *

Той минган — от ҳам минади.

* * *

Туя минган одам қўй орасига бекинмас.

* * *

Қўлига қилич олган баҳона қидирмайди.

* * *

Қўрқмасанг — ёв қочар.

* * *

Кечира олишлик — мардлик, кечира билмаслик номардлик саналади.

* * *

Қонни қон билан эмас, сув билан ювишни ўрган.

* * *

Эл тупурса кўл бўлур.

* * *

Энг баланд минора ҳам ердан кутарилгай.

МУНДАРИЖА

Достонлар — одобнома дарси	3
Соҳибқироннинг туғилиши	20
Афсоналарда соҳибқирон сиймоси	130
Соҳибқирон сабоқлари	148

СОҲИБҚИРОН САБОҚЛАРИ

Тузувчи-муаллиф **Малик Муродов**

Тошкент «Ўқитувчи» 1996

Таҳририят мудири *С. Очил*
Муҳаррир *Б. Рўзимуҳаммад*
Бадий муҳаррир *З. Абдурасулов*
Техник муҳаррир *Т. Золотилова*
Мусаҳҳиҳ А. Иброҳимов

ИБ 6899

Теришга берилди 11. 07. 96. Босишга рухсат этилди 21. 08. 96. Бичими 84×108¹/₃₂. Тип. қоғози. Кегли 10 шпонсиз. Литературная гарнитураси. Юқори босма усулида босилди. Шартли 6. л. 8.82. Шартли кр.-отт. 9.03. Нашр. л. 7.95. Тиражи 10000. Буюртма № 43.

«Ўқитувчи» нашриёти. Тошкент, 129. Навоий кўчаси, 30. Шартнома 12—183—95.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Янгийўл ижара китоб фабрикаси. Янгийўл ш., Самарқанд кўчаси, 44. 1996.